

A költő érted zárkózik el: ekként
gyűjti kincsét sok káprázatos képben,
hogy a hasonlat érlelje s kilépjen,
ám sorsa mindvégig egyedüllét.

.....
A dolgok telje így csordul hozzád
s mint felső szintje a szökőkútnak
egyre túlomlón - ömlőn hullnak
szétomló hajként le az aljára.
Így zúdul völgyedbe a teljesség árja,
ha a dolgok és fogalmak már elmálnak.
R. M. Rilke: Te vagy az örökös...

ÉRINTÉS

...tükör által homályosan

Ajánlás

Eredetileg ez a könyv **LEGEZA ILONA** barátunk 60. születésnapjára készült, ami-
ben ő egy külön fejezetet is megér-
demelt volna (legeza.oszk.hu). Erejé-
vel és tisztaságával sokszor kiségi-
tett bennünket, ő, a vak tanított meg
bennünket *látni*... Most, hogy már nincs
közöttünk, őrizze meg ez is az emlékét...

Tartalom

Előszó

A. I. Költőnők, háttérférfiakkal

1. Az újhelyi *Magyar Minerva* levelező társasága
2. *A Götsei Helicon*
3. *A feleségek felesége*

II. Nőnek álcázott férfiak

1. Weöres Sándor: Psyche (Lónyay Erzsébet)
2. Esterházy Péter / Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk
3. Dobai Péter: Versek egy elnémult klavirra (Dukai Takách Judit)

III. Fordítások, ferdítések és átváltozások

1. Szapphó és hatása a magyar irodalomban
2. Horatius kisugárzása a magyar irodalomra
3. Radák Polyxéna története

Előszó

Amikor Bíró Ferenc számba vette a XVIII. század irodalmi központjait, egész Magyarországot és Erdélyt bejárta, mert a vidéki nemesi kúriákban virágzott az irodalom, nem volt egyetlen központja, mint a későbbi századokban. S milyen érdekes, közöttük csak egyetlen *poétria* volt, aki Sátoraljaújhelyben élt. **Molnár Borbálát** ugyan a férfiak vitték be az irodalmi köztudatba, ahol tehetségével

otthonra talált. Sok-sok megalkuvás kellett ehhez, hiszen a kor gondolkodása szerint pontosan kijelölt helye (szerepe) volt a *SzépNemnek*, akik nagy kiszolgáltatottságban éltek apjuk, férjük vagy fiuk árnyékában. Már azt is komoly sikerként értékelték, hogy tanulhattak olvasni, hiszen erre nekik - legalábbis a korabeli férfigondolkodás szerint - az elkövetkező feladatukhoz nem volt szükségük.

Szerencsére a XVIII. századtól voltak verselgető nők is egy-egy férfi árnyékában, akik közül közismert **Horvát Ádám** *götseji Heliconja* lett, pedig Molnár Borbála irodalmi levelezése révén már korábban férfiakat és nőket készített episztolázásra. Történetük összehasonlítása révén érdekes tanulságok adódtak e század irodalmáról és mindennapi életéről. És hogy 100 év múlva sem volt könnyű nőköltőnek lenni, arra **Szendrey Júlia** a legjobb példa, pedig őt körbevették a férfiak: férjei, fiai, társalkodója uralta életét, melyben sem édesanyjának, sem lányának nem jutott sok szerep.

De a nehezebb pálya nem rettentette el azokat, akik erre születettek, s idővel a férfiak is elfogadóbbak lettek a nőköltőkkel. Bizonyára ennek köszönhető, hogy a XX. században már önmaguk *feminin* oldalát is bátrabban felvállalták. Nem egyszerűen csak a nőkről írtak, mint tette azt Tolsztoj, vagy Flaubert, hanem azt vállalták magukra, hogy *nőként írjanak nőkről*. Ignotus nyitotta a sort Emma néven a Nyugatban megjelenő írásaival, majd Weöres Sándor teremtette meg Lónyay Erzsébetet, aztán sorjázta a többiek: Esterházy Péter Csokonai Lilije, Dobai Péter Dukai Takách Juditja, Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánja. Ezek igazán nem is illenek egy sorba, hiszen csak *archaikus nyelvük* az, ami összekapcsolja őket, mert mindegyik egyedi kísérlet a maga nemében. Természetes, hogy az 1970-es években megszülető *feminista kritika* ízekre szedte ezeket az alkotásokat, nem figyelt sajátos értékeikre. Itt és most **Weöres Sándor, Esterházy Péter és Dobai Péter** művéről szeretnék elmélkedni.

Harmadik fejezetként *fordításokról, fordításokról és átváltásokról* írok **Szapphó és Horatius** ürügyén, hogy aztán **Radák Polyxéna** tragikus történetének irodalmi feldolgozásával visszakanyarodjak a XVIII. századhoz, ahonnan elindultunk... Ennek az írásnak mindegyik fejezete arról a kiapadhatatlan kincstárról szól, amelyet a magyar nyelv táplál, és amelynek elfeledett darabjai közül ebbe az írásba több is belekerülhetett.

Nemcsak irodalomról, valójában férfiakról és nőkről szól ez az írásom, amiben az utóbbiak a dominánsok, de hát ez nem véletlen: izgatott, hogyan alakult nemünk sorsa az elmúlt évszázadok során?! Érdekes időutazás lett ez, amit a kedvenc mozaikos technikámmal építgettem, így aztán én is kiörülhettem magam, amikor a kirakós játék darabjai összeértek. Ráadásként ez a könyvem észrevétlenül, szinte melléktermékként született. A címére már akkor rátaláltam, amikor a kisunokák kedvéért *bibliáztam*: Pál apostolnál olvastam a tükör által visszatükrözött képek homályáról. Molnár Borbála könyveinek másolatása és a róla szóló anyag gyűjtése közben aztán összeállt az anyaga: ide került mindaz, ami *megérintett*, de abból ki kellett maradnia, s mindaz, amit azok húztak maguk után... De természetesen mindez csak *tükör által, homályosan*...

I.

KÖLTŐNŐK, HÁTTÉRFÉRFIAKKAL

1. A Magyar Minerva levelező társasága

A magyar irodalomban az első költőnő **Molnár Borbála** (1760-1825) volt, akinek magyar nyelven írott versei nyomtatásban is megjelenhettek. Munkáiból eltartotta és taníttatta gyermekeit a XVIII. században, amikor ez egyáltalán nem volt mindennapi esemény. *Ez a poétánk újhelyi* - dicsekedett vele Kazinczy Ferenc is jó lokálpatriótaként, de hiába éltek egy városban, egymás szomszédságában, a

történelem fintora jóvoltából csak akkor találkozott vele személyesen, amikor Erdélyben járva Dániel Istvánné udvarlására sietett, mert Molnár Borbála költői tevékenységét a *fentebb stíl* magaslatáról egy kicsit lenézte... (Mint látni fogjuk, nemcsak az övét...)

Hogy Molnár Borbála pontosan hol született, arról hallgatnak a források, édesapja valahol Abaújban tanítóskodott, amikor földesura arra akarta felhasználni, hogy példájával jobbágyait is katolizálja. De mert erre parnói Molnár István nem volt hajlandó, bezárta az iskolát, a templomot - mint kegyúr, megtehetette! -, és Isten szolgáit elüldözte. Az újhelyi református iratok szerint Molnár Borbálát Újhelyben keresztelték meg, apja a Ronyván lévő Hartay-malom bérlőjeként próbált megélni. Két lánya mellé itt született meg két fia is, de a negyedik gyermekét már nem érte meg, mert váratlanul meghalt.

Zilált anyagi viszonyok között kellett özvegyének a gyermekek sorsát elrendeznie. Korabeli szokás szerint a lányokat férjhez adta, Klára azonban hamarosan gyermekágyi lázban meghalt, és Borbálára is 14 évnyi szörnyű kínszenvedés vált az idősebb, durva és gonosz férj oldalán. Mindezt eleinte enyhítette 3 fia megszületése, s az, hogy megtanult írni, és a benne zubogó érzéseket lejegyezhetette. De a helyzet nem változott, hanem csak romlott. Amikor végül rászánta magát a válásra - amit II. József akkoriban engedélyezett birodalmában -, feleslegessé vált a tortúra, mert férje *halálra zabálta magát*. De ő már ekkor rátalált a maga gyógyszerére, amivel kínjait enyhítette, s aztán ráérezett a nagyobb feladatra: nőként tükröt tartott a nők elé, nevelgette őket, hogy legalább a *szellemi szabadság* ízét megkóstoltassa velük....

Korabeli szokás szerint még a viszonylag tanult emberek sem tartották fontosnak a lányok kiművelését. Molnár Borbála nem is járt iskolába - pedig ekkor már érvényben volt a Ratio Educationes! -, apja tanította meg az olvasásra, és az elemi számolási ismeretekre. Bár a kislányról már korán kiderült az íráshoz való vonzalma: a porban játszva játékosan betűket formált - de az írást tudatosan nem

tanították meg számára, nehogy szerelmes levelek írására használhassa azt. Később Molnár Borbála pontosabban fogalmazta meg ezt: apja nem akarta, hogy az ő lánya

...részesse legyen olyan Böltességnek,

Melly tulajdona tsak Férjfi tehetségnek.

Sorsom rövid leírása

Molnár Borbála fejében már fiatalasszony korában megszülettek az első gondolatok, a zsoltárok mintájára sírta el tragikus sorsa fájdalmát. Hogy ezeket le is írhasssa, meg kellett tanulnia írni: apja tanítói iratait forgatta nagy szorgalommal, és a kezébe kerülő költői kötetet: az akkoriban még nagyon népszerű barokk költő, Gyöngyösi István verseit is mintaként forgatta. A Debrecenben tanuló nagyobbik öccse megtanította az általuk mért lábak tudományának tartott időmértékes verselésre, és az éjszakai pihenésből ellopott órák alatt lejegyezhetette gondolatait. Sátoraljaújhelyben a vármegye vezetősége le is vizsgáztatta őt, amikor a korabeli irodalom egyik témájára - a 17 évig távol levő katonát hazatérve saját szülei kapzsiságból meggyilkolják - kellett verset írnia előttük. A próba sikerült és a *verselgető varrónő* híre gyorsan terjedt. Az Újhelyen átutazó *vándorigric*, Berei Farkas András már - Vergiliusra utalva - *Máróként* emlegette, de a korabeli gondolkodást megőrizve hozzátette: *jobb lett volna a rokkánál maradnia*. És a költői próbán feltehetően jelenlévő levéltáros, Szirmay Antal felismerte tehetségét, bár azt ő sem mérte fel igazán, hogy hova jutott el a maga erejéből az újhelyi asszony. Erre **Édes Gergely** költő figyelt fel először, aki nemcsak csodabogarat látott benne, hanem költői kibontakozását is segítette: megtanította az akkoriban élő tordai pap, Gyöngyössy János időmértékes és rímes verselésére, a *leoninusokra*, ellátta olvasnivalókkal, és önzetlen barátként kiadót és mecénást szerzett neki akkor, amikor pedig saját műveit - anyagiak hiányában - nem tudta megjelentetni.

1793-95 között Kassán nyomtatták ki *Molnár Borbála Munkáji-t (I.-IV.)*, ami aztán országossá tágították hírnevét, kalózkiadásban is terjedtek versei és több kiadást is megértek. Köteteiben már nemcsak saját életének keserveit fogalmazta meg, hanem véleményét a világról, és az irodalommal való találkozás élményét is leírta. Ennek köszönhető többi levelezőtársát: **Csizi Istvánt**, **Gvadányi Józsefet**, s az írogató nőket, akik közül **Bessenyei Anna** és **Ujfalvy Krisztina** vált ki tehetségével. Irodalmi levelezésével egy *virtuális szalont* alakított ki Sátoraljaújhelyben akkor, amikor az még csoda számba ment. *Szellemi magányát* ezzel tudta oldani, még ha a sok episztola megírása már-már megélhetésüket fenyegette.

Ennek jóvoltából talált rá arra a munkára is, amit 22 éven át ellátott: társalkodónő lett az erdélyi grófnő, **Mikes Anna** mellett, akinek fordításokat készített németből, felolvasott neki, majd amikor megvakult, a házi ügyek intézését is magára vállalta. Ez az élet (és kiszolgáltatottság) irodalmi működését visszaszorította, de a mecénások segítségével Erdélyben is jelentek meg olyan munkái, melyek irodalmi hírnevét megerősítették. (*Barátsági vetélkedés, Szerentsétlen indulat, vagy Sarolta és Sándor...*)

Életében mintegy 900 oldalnyi írása látott napvilágot, ami nem a teljes életműve, hiszen kötetain kívül találtam meg Pope-hoz és Bessenyei Annához írott verseit, és a **Gulyás József** pataki tanár által emlegetett, a pataki egzámenről írott versének eddig még nem akadtam nyomára, mint ahogyan sok egyéb - emlegetett - művére sem. Ez a mennyiség **Kölcsey** és **Berzsenyi** együttes életművének felel meg, ami nagy teljesítmény, s akkor jelent meg, amikor a jóval nagyobb tehetségű **Csokonai** életművének csak egy kis töredéke juthatott nyomtatásban az olvasók kezébe. A grófnő halála után visszatért Magyarországra, és **Hajdúbagason** lévő jegyző fiánál élt 1825-ben bekövetkezett haláláig. Még ott is írogatott, korábbi írásait rendezgette, s a jól végzett élet örömeivel szállt a sírba.

Életét és költészetét már egy másik írásomban feldolgoztam, most vessünk pillantást irodalmi szalonjának tagjaira, hiszen ennek megteremtése sem volt mindennapi cselekedet egy nőtől abban az időben. Ilyen formában nem is rendelkeztek olyan országos hírnévvel, mint majd később a göcseji helikoni kör, de ennek oka nem bennük, hanem a kor gondolkodásában rejlett. Nem hitte el még a XIX. században sem Szigetvári Iván, aki a szervezés tisztségét a költőként közismert Gvadányi József-re osztotta ki, mert őt tartotta a levelezős kör lelkének. Csak 1996-ban merte ezt Hász-Fehér Katalin megcáfolni, de az évszázados beidegződést még ekkor sem volt könnyű megtörnie...

Molnár Borbála elismertetésért a legtöbbet **Édes Gergely** (1763-1847) tett, aki keserű ifjúkor és szegénység közepette végezte tanulmányait a sárospataki iskolában. Igazi közösségi költő lehetett volna, amire azonban csak addig adódott lehetősége, míg pataki diák volt, ahol a diáktársak körében nagy népszerűségnek örvendett:

Mert mikor egy verset köptem bár mennyire nyerset,
Músám kedvesinek volt mutogatni kinek.

A pataki iskolának köszönhette nagy élményét, Vitéz Miskával - Csokonaival - való találkozását is, az ő barátságára nyílt meg előtte Komárom különleges irodalmi szalonja, a Bédi-ház, ahol a suszter főköttővarró felesége, a verselgető Fábián Julianna egyengette az ismerkedéseket. Csokonai itt talált rá a maga Lillájára és Édes Gergely Vályi Klára ismeretségét nyerte el, akivel ugyanúgy verses levelezésbe bonyolódott, mint Molnár Borbálával. Hegyaljai tartózkodásának szép emléke az a 7 disztichon, amelyet a sárospataki kollégium borházának ajtajára írott 1786-ban:

Kióst, Kampániát sok időn míveltem,
De számomra örök lakást csak itt leltem.

A Hegyaljáról

Hogy anyagi gondjain enyhítsen, egy rövid időre másolói feladatokat vállalt Zemplén vármegyénél. Személyes találkozásukkor néhány költeményével ajándékozta meg a verselgető varrónőt, aki erre költői levéllel válaszolt, ami hosszú évekig tartó levelezésüknek lett a nyitánya. Édes Gergely volt az első hozzáértő, aki elismerte Molnár Borbála tehetségét:

Nem hittem volna a mai időben,
Hogy ily ész szoruljon Magyar főkötőben,
Melly nagy ditsősége lehet ez hazánknak,
Nevét emlegetni Asszony poétánknak.

Édes Gergely levele Molnár Borbálához

A kor szokása és ízlése szerint a görög mitológia szerint gondolkodtak az irodalomról, így hát Édes a magyar Szapphó névvel tisztelte meg Molnár Borbálát, mint első magyar költőnőt. Molnár Borbála is szívesen olvasta a görög mítoszokat, onnan keresett önmaga számára példákat, melyek közül a múzsa lett első önmotaforája, majd ráakadt Bübliszre, akinek ömlő könnyeiben magára ismert. Minthogy *Biblist* - ahogyan ő nevezte - az istenek halhatatlansággal ajándékozták meg, amikor patakká változtatták, ezt az örök életet ő a költészettől remélte elnyerni.

Édes Gergely termékeny költő volt, írásainak kétharmada a mai napig nem jutott olvasóközönség elé, mert nem jelenhetett meg. Lelkes híve volt Kazinczynak, bár a források szerint élőben nem találkoztak, csak leveleztek. Ragaszkodása azonban nem talált visszhangra, mert a széphalmi mester az Édes által kedvelt leoninusokat nem fogadta el irodalomként. Szentgyörgyi Józsefnek írott levelében a tordai papot, Gyöngyössy Jánost okolta azért, hogy elromlott a magyarok ízlése: *azolta mindenki csak könnyen ír, s nem igyekszik jól és szépen írni*. Nem vette figyelembe, hogy Gyöngyössy nyomán Édes is azt a küldetést vállalta magára, hogy a játékos formával minél szélesebb körben kedveltesse meg az irodalmat. Nem tudott mit kezdeni Édes termékenységgel sem: *az Úr önti a verseket, én pedig nehezen*

pörölyözöm...- írta neki levelében. Barátai, Kölcsey és Szemere is kigúnyolták a *Mondolatra* írt *Feleletükben*, bár lelkes híve volt a Kazinczy-féle nyelvújításnak. Önzetlen és nemes egyéniség volt, s az is maradt, pedig Kisfaludy Sándor is csalogatta táborába, ami pedig anyagi előnnyel is járt volna számára.

De Édes Gergely életében sem az olvasóközönség, sem a mecénások kiszolgálása nem játszott szerepet, öntudatának táplálója a magyar nyelv jelentőségébe vetett hite volt. A *Természet könyve* (1790) a kor antropológiai érdeklődésének dokumentuma, élete fő művének a *Halhatatlanság (Vagyis Maga az Ember és annak fő és állandó vége)* című munkáját tartotta, de még megjelentetnie sem sikerült. Kortársai nem vették észre szociális érzékenysége és becsvágya mögött meghúzódó játékosságot, és azt az anyanyelvi kultuszt, ami pedig a magyar irodalmat emelhetné volna. Az irodalmi hagyományok értékelésében Ráday Gedeon hatása alatt állt: elismerte Zrínyit, de Tinódit már fenntartással kezelte, s Balassi mellé állította egyenrangúként Gyöngyösi Istvánt, Faludi Ferencet. Gyönyörű zsoltárparafrázisai nem papi mivoltát, hanem emberi gondolkodását bizonyították, mint ahogyan a 139. zsoltárra írott versének egy részlete mutatja:

Mert ugyanis nyomorúlt szívem hova fusson előtted?

Hol vagyon olly barlang, melly menedéke legyen?

Nincs szemednek előtte titok, nincs semmi setétség

Hol különösképpen megne találna kezed.

Tágas az Ég? ott vagy: mély a sír? Nemde jelen vagy

Ottis? Az Ég és föld rettegi jobb-karodat.

Bár a hajnal arany-szárnyát venném s az utolsó

Tengerekig tudnék futni hatalmad előtt:

Még odais mi vezetne? Hanemha hatalma korodnak

Melly engem tenyerén tartana s ölelve körül?

Teremtőhöz

A tanulmányai közben megismert klasszikusokat ő is szabadon használta, akár csak kortársai. Költői teljesítményét erről megítélni nehéz, hiszen egyénisége függvénye volt ez is. Horatius Berzsenyi átiratában veretesen hangzott:

Nem szül gyáva nyulat

Nubia párduca

Ugyanez a motívum Édes Gergelynél egészen más szöveggörnyezetbe került:

S amit oroslány szül, bár rókák

fajzati közt ül

lész az oroslán-fi, s nem tsatsi tudja ki-ki.

Egy idegen köntösben bujálkodó szerető Széphez

Szapphót fordított, s szapphói mértékű vers sokaságával mutatta be saját környezetét. A költő felfedezésében nem volt úttörő szerepe, de a róla elnevezett strófát természetesen használta saját költészetében. A Munka közben című versfolyamának újdonságát a tartalom rejtette, hiszen a körülötte lévő állatok, növények, emberek leírásával a XVIII. századi életet mutatta meg úgy, hogy még didaktikus következtetésével is egyet érthetünk:

Így mi, ki méltán ezeket követjük,

Jó, hogy a restek kenyerét nem esszük,

Mert ki nyáron nem takar, annak a tél

Nem lakadalmaz.

Munka közben

A Thaliarchushoz írott Horatius versben megtartotta a versformát, a gondolatot, csak a nevet cserélte le benne, s így közvetítette az ókori költő időhöz és térhez nem kötött gondolatait:

Most, most barátkozz, míg szeret a világ,

Míg életednek mord tele bé nem áll,

S mellőled el nem hullanak hív

Kedvesid a szomorú halálba.

Fannihoz

A természet szépsége nála is fontos téma, különlegességét nemcsak *picturái* őrizték meg, nagy nyelvi készséggel a természet hangját is próbálta megidézni:

A verebek csevegik repesve: *csirip! csirip!* A gyász

Fecske firics! firics! A cinegéske: *vicinc!*

A pintyőke: *pipinty!* A csíznek ez a szava: *csíz! csíz!*

.....

Mondja pacsirta: *Vidák! kék! dicsér, mind ki ki dicsér!*

Erre rigó görögül mond: *flüareo io!*

Némely tavaszi madarokról

Kazinczynak nemcsak ezzel a játékossággal volt baja, a használt versformával is, mely az időmértéken túl rímekkel is megerősítette a disztichonokat. Ezt egyáltalán nem tartotta összeegyeztethetőnek a magas irodalommal, csak *mesterkedésnek*, amit mélységesen lenézett és üldözött, nemcsak Édes, a többiek esetében is. De Édes Gergely szerencsére nem szokott le ezekről, s írt verseket játékosan ugyanazon magánhangzókra is, mert számára ez a magyar nyelv birtokba vételét jelentette, amivel színesebbé tette írásait. Életműve gazdag, de ismeretlen, 11 vaskos iratcsomó várja az utókor érdeklődésének feléledését a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában. **Én vagyok a petri gulyás** című éneke az egyetlen közismert műve, mert az folklorizálódott, s aki éneklir, már nem is tudja, hogy Édes Gergely a szerzője.

Magánemberként sem jutott neki sok siker. Tanulmányai végeztével mindennel megpróbálkozott: iskolamesterként, jegyzőként, földmérőként próbált boldogulni, majd 50 éven át papként szolgált gyülekezeteit. Többször nősült, sokat költözött: hol kirabolták, hol leégett a háza, hol a szerelmi életét nem nézték jó szemmel, hol pedig feleségét nem érdekelte az irodalom, s ő is csak gyertyapocsékolásként értékelte ebbeli szorgalmát, akárcsak Berzsenyi Dániel

Dukai Takách Zsuzsannája. De önzetlen, jó ember volt, mi sem bizonyítja jobban, mint Molnár Borbála útba indítása és barátként való pártolása. Az utókor szeret ebbe is belemagyarázni egy szerelmi történetet, s ha volt is benne valami kis igazság, barátként akkor is kitartott *Molnár Borcza* mellett, amikor már semmi nem pislákkolt abból az érzelemből.

Albert fia nemcsak pataki diákságában folytatta őt, a *papi palást és a toll* lett az ő - és leszármazottai - szimbóluma is, hiszen családjából papok és költők sora került ki. Szülőföldjén, Madarban (és Tiszatarjánban, egyik állomáshelyén) iskola viseli a nevét, melyet 2010-ben szép domborművel jelöltek meg. Költészetéről is egyre több feldolgozás olvasható, a helytörténet már felfedezte őt...

Molnár Borbála következő - legszorgalmasabb - levelező partnere **Csizi István** (1728-1805) lett: a nyugalmazott strázsamester 1794-ben mondott búcsút a katonaságnak, és Tokajban telepedett le. Már katona korában is írt alkalmi verseket és kéziratban fenn maradt egy katonai szakmunkája is, melynek külön érdekessége, hogy káté-formában készült. Költőiségét azonban csak a Molnár Borbálával való verses levelezése őrizte meg.

Amikor elolvasta az Újhelyben élő költőnő verseit, verses levéllel kereste fel, és hosszasan episztoláztak, miközben barátját és katonatársát, Gvadányi Józsefet is bekapcsolta levelezésükbe. Amikor barátjának bemutatta a költőnőt, minden Múzsát Újhelybe telepített Molnár Borbálához:

Heliconon termett elme virágokat

Nem is találhatni más hegyen azokat,

Görög országba van e' hegy. A' mint írják,

De miolta azt a' Törökök bírják,

Mind a' kilentz Múzsák onnat el-távoztak,

Mivel olly idegen Néphez nem tartoztak.

Újhelybe szállottak ezek Borbálához,

Az én agg Múzsámnak verselő társához,
Clio, Uranie, szép Polymniával,
Euterpé, Melpemon ékes Tháliával,
Terpsycor, Erato, Calliope jelen
Vagynak itt mindnyájan Ősz, tavasz, Nyár és Telen...

Csízi István levele Gvadányihoz

Csízi és Gvadányi felismerte Molnár Borbála tehetségét, de feltehetően azért leveleztek vele, mert elfogadta azt a gondolkodást, ami az írást és alkotást férfiszerepnek tartotta ugyanúgy, mint a fegyverviselést. Ám azt is érdemes idemásolni, amivel Csízi indította útjára kettejük levelezésének kiadását:

...mert nem azért irogattam tsak alig tsillámló Poesisi
tüzemmel, hogy mint a' légy a' tengely végén, kérked -
jem, hanem hogy Barátnémat a' több verselésre ösztö-
nözzem (e' végre verseimben ő vele ollykor ollykor kö -
tödttem is), hogy a gyakorlás által verselő tehetségét
öregbítvén a' szép Nemnek nagyobb dicscsére és a még
ki nem gyalulódott erköltsnek 's meg nem jobbult szív-
nek hasznosabb segédje lehessen...

Az újhelyi levelezős körnek azon tagjai közé tartozott Csízi, aki személyesen is meglátogatta Molnár Borbálát, érdeklődött viszonyai iránt. Amikor hírért vette, hogy 1794-ben éhínség sújtja az újhelyieket, mert a sok természeti csapás miatt nem termett elegendő élelem, baráti körének egyik tagját rávette arra, hogy segítsen a költőnőn: Bónis László szekéryi élelméből aztán Molnár Borbála az éhező szomszédoknak és a Barátszeren lévő szegényház lakóinak is juttatott. Költőként is nagyra tartotta a teljesítményét, s köteteit elküldte Erdélybe Aranka Györgynek. Azt a kötetet, amelyik ma is megvan a kolozsvári könyvtárban, és benne ott díszeleg az egyik férfiolvadó beírt véleménye: *Apolló tehene*...De a hozzáértő Aranka György Molnár Borbálát is meghívta akadémiájába, és erdélyi tartózkodása

alatt leveleztek is egymással. Csízi könyvküldő gesztusaként olvashatta el a művelt Mikes Anna is **Az ő életének igaz tüköre** című munkáját, aminek hatására először három hónapra látta vendégül, majd meghívta magához társalkodónőnek, s ezzel biztosította az özvegynek és fiainak a megélhetést és a felemelkedésre szolgáló tanulást is.

Csízi nem volt különösebben tehetséges költő, de Bíró Ferenc szerint nehéz és okoskodó versein is átüt elementáris, szégyent nem ismerő őszintesége. Kedvenc témája a betegsége volt - a lábán volt valami nehezen gyógyuló seb, de a köszvény és a hurut is kínozta - Még a 70. életévéhez közeledve is beszámolt barátnőjének férfiúi gerjedelméről:

De kedvem ellenére is a' bűnre vonattatom,
Melly miatta gyakorta meg újul bánatom.

Molnár Borbála azonban erre nem volt vevő, gyorsan lehűtötte a nyomuló katonát és kapcsolatukat irodalmi keretek közé szorította:

Oda hagytad már te Bellonát Barátom!
'S Phoebust ölelgeted helyette, mint látom.
Oda hagytad vele a' tsapodárságot,
Katonát illető tsalfa trágárságot.

.....
A Barátság bennem mérsékelhetetlen,
De a szerelemre szívem érzéketlen.

Molnár Borbála levele Csízi Istvánhoz

Ezek után Csízi is visszatért Young gondolataihoz, leveleikben a barátságról, az örömről, szerelemről és szeretetről elmélkedtek, amiben a költőnő tisztázhatta önmaga nézeteit a világról, az életről és az irodalomról. Csízi pedig azzal a **Vályi Klárával** váltott dévaj, erotikus töltetű leveleket, akivel Komáromban Édes Gergely is szerelembe keveredett, Aranka György, Csokonai ódát írt hozzá, akit meghívtak előkelő társaságokba, grófokkal hajókázott a bécsi Dunán. Érdekes figurája volt ő

is a XVIII. századnak, hiszen önálló életvitelű nőként (bábaként) dolgozott, s verseit nem mecénások, hanem önmaga jelentette meg *Magyar Tempe* című kötetében. A köztudatban azonban férfiak után futkosó, szabados életvitelű nőként került bele, mert azt, hogy kilépett a meghatározott női szerepkörből, nem akarták elfogadni még tőle sem.

Gvadányi József (1725-1801) volt a kör legismertebb alakja, aki csak 60. életévén túl vált ismert költővé. Igaz, már diákként bravúrosan verselt: a fenn maradt írások szerint 3 óra alatt 100 latin disztichon írt meg - fél kézzel! -, de 40 évig katonáskodott. Csak amikor tábornokként leszerelt, Szakolcán élve tért vissza az irodalomhoz: *falusi nótáriusa* a korszak kedvelt könyve lett. Szívesen keresett magának irodalmi levelezőpartnereket, akiknek írásait vagy saját kötetébe szerkesztette bele, vagy anyagi segítségével önállóan megjelenhettek. Szép feladatként vállalta magára a költői megszólalás lehetőségének megteremtését mások számára. Csízi István és Molnár Borbála mellett **Fábián Juliannára** (Bédi Jánosné, 1765-1819) is így talált rá, akinek sajátos irodalmi szalonjáról már volt szó korábban. Kazinczy javaslatára Gvadányi rávette őt a komáromi földrengés történetének megírására, melyhez a formát is megtanította pártfogoltjának. Fábián Julianna nem saját élményeit fogalmazta meg, hiszen 1763-ban még nem élt, de egy hivatott újságíró gondosságával kereste fel az esemény még élő szemtanúit, s a vallomásaikat foglalta versbe. Rigmusok ezek, ahogyan Weöres Sándor írja, de a korabeli élettel telítve. Gvadányi az ő hírét is terjesztette, s az egyik kortárs költő, a Bécsben élő gr. Fekete János úgy akarta kifejezni elismerését, hogy neki ajánlotta Ovidius pajkos költeményeiről készült fordítását, amit a tisztességes komáromi főköltő-varrónő felháborodva utasított vissza, mert a korabeli illem ezt így diktálta.

Gvadányi József a provinciális költők közül kiemelkedve a nemesi költészet jelentékeny alakjává vált. De hiába bírta Kazinczy és Csokonai irodalmi barátságát, 1795 után az irodalom perifériáján találta magát. Magányos volt a távoli Szakolcán

ő is, mint majd pár évezred múlva az oda kerülő Juhász Gyula, de nem siránkozott sokat ezen, mint a távoli utód, hanem cselekedett: szórakozásként irodalmat művelt... Molnár Borbálát elsősorban nőköltőként értékelte, de jónak tartotta, és nem is fukarkodott a dicséretekkel:

A' hova te értél? mert erre születél,
És a' Természettől kézen vezettedél.
Tüzes gondolatok, sebes ész, friss elme,
Minden verselőnek leg-főbb segedelme.
E' tulajdonságok nemeivel te birsz,
Mert mikor Versezel eleven képet írsz.

Gvadányi levele Molnár Borbálához

Példaként állította őt a nők elé. Nemcsak azért, mert magyar nyelven verselt, hanem egyéniségéért is: nem volt műveletlen, s nem majmolta az idegen módikat. Mint gondolkodót, egyenrangú félként ismerte el: erkölcsi kérdésekről, hadi emlékekről, kertészkedésről beszélgetett vele, újhelyi poétriánk pedig felszabadultan panaszkodott neki arról, hogy vezér nélkül milyen nehéz a költészetet művelni. Gvadányi humora az övét is mozgásba hozta, leveleik ezért is váltak szórakoztató olvasmányokká. Csak addig levelezett vele, amíg új kötetébe volt mit beszerkeszteni, de így is sokat tett Molnár Borbáláért. Pártfogókat keresett és újból kiadatta munkáit, és írásra serkentette az általa magyar Minervaként emlegetett Molnár Borbálát. Molnár Borbála szárnyakat is kapott ettől a levelezéstől, hiszen rendkívülinek számított ez mindkét oldalról: a grófok többnyire nem voltak híres költők, s a nők sem nagyon foglalkoztak irodalommal. Ráadásul a grófok körében nem is volt gyakori az ilyenféle barátkozás...

Még élete utolsó éveiben is megpróbált az akkorra elkészült új műnek, a **Szerentsétlen szerelemnek** kiadót keresni. 1793-ban elküldte a kéziratot Péteri Takáts Józsefnek, aki Bárótzai Sándornak adta át „megrostálásra”. Minthogy Takáts az ifjú Festetics László nevelője volt, felhívhatta munkaadója figyelmét a

műre, aki aztán *tutorul* ajánlkozott. Ekkoriban Molnár Borbála már Egeresen élt, innen küldött a grófnak verses ajánlását, amiben örömét fejezte ki, hogy műve *homloka kérkedjen neveddel*. De erre a kiadásra mégsem került sor valamilyen oknál fogva, a kézirat ott maradt a Festetics -levéltárban, amit csak 1938-ban fedeztek fel, s Gálos Rezső adott róla hírt az irodalom szakemberei számára. Szerencsére volt másik kézírata is a szerzőnek, mert amikor Radák Polyxéna meghalt, Kolozsváron átdolgozta és **Szerentsétlen indulat, vagy Sándor és Sarolta...** címmel megjelenhetett ez a - majd 6 ezer soros - mű is.

Molnár Borbála költészetének hagyományos értékrendje teszi érthetővé, miért is karolták fel őt kora előkelő emberei, miért segítették könyvei megjelenését, miért ünnepelték és később miért fordultak el a rákövetkező romantikus kor emberei. Rossz néven vették ettől a vagyontalan, 3 gyermekes anyától, hogy józan, gyakorlatias eszével pénzt csinált verseiből, nem elégedett meg a költői babérokkal, és nem halt éhen gyermekeivel egyetemben. De szerencsére kortársai ezt egészen másként értékelték. Gvadányi jól érezte: ha Molnár Borbála írásai megjelennek, felbátorodnak a még hallgatag költőnők is. Molnár Borbálához sem csak az említettek kapcsolódtak, hiszen Bessenyei Anna és Ujfalvy Krisztina is sokat köszönhetett neki.

Bessenyei György (1746-1811) fellépésével indul meg az az irodalmi forgatag, aminek a végén megszületett az új magyar irodalom. Mária Terézia révén Bécsbe kerülve felismerte tudatlanságát, pótolta azokat és prózai írásaival, regényeivel, verseivel az új magyar irodalom egyik oszlopává vált. II. József hatalomra kerülésével azonban vissza kellett térnie magyarországi birtokaira, ahol távol a világtól először megbénult, majd gyors iramban újra írni kezdett. De ezek a művei már nem kerülhettek kiadásra, a cenzúra megakadályozta azt, s ráadásul szerzőjét is megfigyelés alá vonták. *Bihari remeteségének* időszakát osztotta meg vele Dombrády Annának és a költő László nevű bátyjának Anna lánya, aki 1804-11 között házvezetőnője és szerelme lett nagybátyjának. A korabeli közgondolkodást

ismerve ez nehéz helyzetet teremtett, nem is nagyon találtam erre való utalást Bessenyei írásaiban, tartotta magát az Anyai oktatás című munkájában rögzített elveihez: *a nő cselekedeteinek belső okát titkolja el, csak barátkozzon, mert az élet barátság nélkül nyomorúságos.*

Bessenyei Anna (1763-1847) bizonytalan státusba került, hiszen nem feleség, csak egy vénlány, aki bátyja házáat vezeti, rokonsága még 100 év múlva is ködösített erről. De a kortársak úgy emlékeztek rá, mint aki az irodalmat szenvedélyesen szerette és maga is verselt. Első könyvét még Bessenyeihez való kerülése előtt, 1794-ben megjelentette Kolozsváron *Ifjak menetszlopa* címmel, melynek teljes címe - korabeli szokás szerint - a tartalomról is tudósít: *mellyet némely tsendes óráiban gyakorolni szokott elmékedései szerént, amomolhatatlan erőss kö-sziklából az Úr Jézus Kristus drága beszédéből egybe rakott és az örökké élő Isten félelmének s tiszteletének emlékezetére egy néhány új énekekkel együtt, töredelmes szívvel fel-is emelt Bessenyei Anna.* Művelt, finom lelkű lány lehetett Bessenyei Anna, aki 37 évesen került az akkoriban már 60 éves nagybátyjához, ahol a versírást és a prózai elmékedéseit is folytatta. Bessenyei már hitt abban, hogy a nőket is művelni kell, a magyar nyelv erejét, édességét és mélységét megérezte, méltónak és alkalmasnak tartotta a fejlesztésre, abban látta a magyarság megmaradásának zálogát. De az Annával töltött évek már a visszavonulás keserves esztendei, amikor Minden néven nevezhető okos emberi gondolkodástól megfosztva, semmi féle halandókkal nem levelezve, senkitül nem látogattatva létezik az író, egy pusztában, a halott könyveivel, gondolataival, és a néma természettel tölti idejét: élvén azért csak, hogy még meg nem halhatott. Magán szánkozva, a világra nevetve számlálja napjait.

Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása

Anna jelenléte révén azonban a rideg udvarházból otthon lett, a csalódott költő pipaszó mellett beszélhetett az értő fülnek ifjúságáról, élményeiről, utazásáról.

Bessenyei már nem írt ekkoriban, a világtól eltávozott, mogorva, emberkerülőként élt Bakonszegen, de életének utolsó szakaszát Anna jóvoltából mégis a derű aranyozhatta be. Az író Bessenyei elhallgatott, de segíthette megszólalni a vers nyelvén Annát, akire azonban nagyobb hatással lehetett ekkoriban Molnár Borbála, mint nagybátyja, aki csak végrendeletének egyik passzusában vallott arról áttételesen, hogy mit jelentett számára Anna jelenléte:

Bessenyei Anna húgomnak terhes betegségemben szüntelen mellettem való nappali és éjjeli fáradságáért adom és hagyom Sírhalmi vagy Szőke pusztájában lévő egész részemet, melyből most 500, azaz ötszáz forint árendát fizetnek, és ezt a jussom mértéke szerint mindhalálíg szedhesse.

Emellett őt illették a családi ezüstök és a házi bútorok, amit azok kaptak meg ez időben, akik a legközelebb álltak az örökhagyóhoz.

Molnár Borbála meglátogatta őket, mindkettőjüket, hiszen a költőt írásaiból ismerte, Csízivel is váltott róla szót, Anna munkájával pedig Erdélyben találkozott, pietizmusuk közös volt. Hat disztichonnal köszöntötte és erősítette meg a vele majdnem egyidős költőtársat:

Élj tehát, s virtussal ékesítsd nemedet,
Én holtig tisztelem emlékezetedet.
Méltóztasd hát te is emlékezetedre
Azt, kinek szíve ég szeretetedre.

Molnár Borbála Bessenyei Annának

Bessenyei Anna akkor erre a versre nem felelt, de amikor megjelentette verses kötetét, idézte benne Molnár Borbála versét, s mintegy válaszként egyik cím nélküli verse került utána, melyben az egyedül maradt, a magánosságra kitett nő legkínzóbb kérdéseit feltéve sajátos státusát rögzítette:

Árva vagyok, érzem, nyugodalmam nincsen,
Nem találok férjet, aki rám tekintsen.

Atyám, anyám, bátyám, néném s szeretőm volt,
Hova lettek mégis? Felelet: mind megholt.
Mért élek hát magam árván elmaradva,
Férjnek feleségül mért nem vagyok adva?

XXI.

Bessenyei György halála után négy évvel önállóságában, ezüstjei és bútorai között így látta magát a 48 esztendőss Bessenyei Anna:

Képzelődésemnek sebessége lankad,
A kétségnek sűrű fellegében akad.
Az egész világot szomorúan nézem,
Egyik bút a másra szüntelen leteszem.
A viszontagságnak irtóztató árja,
Zúg, ijjeszt, szívemet igen sűrűn járja.

A halogatott reménység idején

1815-ben kinyomatta verseit Sárospatakon, sajátjai mellett a hozzá írottakat is megjelentetve, mert józan praktikussággal felismerte: *kár volna ilyen szép Leveleken kalátsot sütni...* Ez a kötet azt mutatja, hogy nem volt tehetségtelen költő. Mottója kis önarcképként nyitotta gondolatait:

Élek, félek, sírok, írok, gondolkozom:
Nyugalmam nem lehet, szüntelen dolgozom.

Ezt erősítette meg a **Kedves ember-társaim!** című prózai előszóval, amiben elhárította magától a nagyravágyást, és figyelmeztetett:

a' kik ítélnék, megítéltetnek azok is, a' kik pedig szeretnek,
szerettetnek. A'hol hibázom, türjetek-el bennem, minthogy
én úgy sem vagyok Poéta, hanem tsak egy lakos a' Világban,
a'ki így érzek, és így gondolkodom, a'mint leírtam itt.

A római számokkal összefogott 32 versnek csak a fele sajátja, amelyek vallásos énekek és kritikai megjegyzések a körülötte lévő világról. Gondolatiságában Bessenyei hatása is felismerhető, de a kor szokásával ellentétben nemcsak a mulandóság a témája, az is izgatta, mi marad meg, s kétségeiben vallásos gondolkodása sem mindig tudta megnyugtatni:

Lettem, vagyok, múlok, ismét leszek, de mi?

Nem tudom, búsulok, nem vigasztal semmi.

Az erőm, az időm, vagyonom, szépségem,

Nem állhatok ellent, romlik épségem.

Magamat tsudálom...

Az önálló Bessenyei Anna nyíltabban vallhatott gondjairól, mint ahogyan azt a kiszolgáltatottságban élő Molnár Borbála megtehetette. Ő nem volt remete, mint a nagybátyja, benne élt közösségében, de szomorúan látta, hogy az *erény* mind inkább háttérbe szorul. Hitt az emberi egyéniség értékes voltában, s a magány teremtő erejét is felismerte:

Elrejttem magamat a' magányosságba,

Nem mulatok tovább már a' gonoszságba...

Magamba hordozok úgy is egy világot,

Elkerülhetem hát a' sok mulatságot.

Mikor tapasztalom, hogy az emberek...

A gávai templom felszentelésére dolgozta át a 42. zsoltárt. Forrása - akár csak Molnár Borbálának - neki is a Szenczi -féle fordítás volt, de - a *mesterkedők* szokása szerint - játszott a rímekkel, s az eredeti zsoltár fontos motívumainak (híves patak, szarvas, stb.) ő sem szentelt nagyobb figyelmet:

El készült a sátor belől,

Áldozzunk mindenfelől,

Öltözzünk ma igazságba,

Mennyei vígasságba.

Rakjunk az Úrnak oltárt,
Zörgessük ama nagy Várt,
Hol a Mindenható vagyon,
Esedezzünk néki nagyon

Egy templom szentelésére írt új ének

De mióta a gávavencsellői iratok között feltűnt a zsoltárnak ez a változata, a közösség tagjai szívesen éneklük, és emléktáblával is megköszönték szerzőjének.

Molnár Borbála mintájára igyekezett maga körül levelező társaságot kialakítani, és ennek emlékét megőrizte kötetében. Nemcsak azzal, hogy a hozzá írott verses leveleket, és az arra adott válaszokat is közölte, de a folytatásra is törekedett. Kicsinyke körben élt ő, de rájött: lehet *egy pár fáin kalácsra* is disztichonnal felelni, és az almakóstolóra való ebédmeghívás is megörökíthető. S mivel ezek az események már a kötet megjelenése után történtek, ezért azokba ragasztotta bele kézírásával. Ezt a technikát nagybátyjától tanulta, akinek Bihari remete című kézzel írott könyvét és annak hasonló módon történt javítását magam is forgattam a pataki nagykönyvtárban. Nem az alázatosság hatja át a Bessenyei Anna verseket, hanem az elismerés ereje:

Föld, rét, erdő, sok nép, egy szép udvar és kert,
Mutatják, hogy soha hiába nem hevert.

Gróf Desseffy Sámuelné ónagyságának írt...

Tudatosan beszerkesztette kötetébe a hozzá és róla írott verseket, mondván, hogy az ifjak ítélettételét *kár volna kihagyni, nyomtassuk ide le:*

Becsüljük meg benne, hogy ő is a virtust

Dicséri, szereti, inkább mint a bort s tust.

A szerzőhöz írott versek

Minden gond nélkül elfogadta mások ítéletét, mert úgy hitte, hogy az az ifjú, aki egy-két iskolát elvégzett, jobban érthet a költészethez, mint ő, a tanulatlan nő...Kiemelt értéknek tartotta a virtust, ami nála a harciasságot és a férfiasságot

egyaránt jelentette, s amelyet, úgy látta, kortársai már elhanyagoltak, többre becsülték helyette a *tust*- amit a cigányzenészek húztak a mulatozóknak.

Családjában és tágabb környezetében népszerű volt Bessenyei halála után is, a kötetben megjelent versek kiterjedt kapcsolatrendszeréről szólnak, bár ő megmaradt a Bessenyeitől kapott önállóságban. Lankadatlan szorgalommal írt a fenti kötet megjelenése után is, de többet nem adta ki azokat, összegyűjtött kéziratait - nagybátyjához hasonlóan - a debreceni és sárospataki könyvtárakban helyezte el. Élete nagy kárpótlását egyik unokaöccsében, Pál testvére Boldizsár nevű fiában találta meg, aki 10 évesen érdeklődést mutatott a költészet iránt és volt néhány érdekes ríme. De nem volt igazi költői tehetség, akár hogy is szeretete volna nagynénje. Kovács Sándor Iván szerint *költő-janicsárnak* nevelte a fiút, de a Boldizsár-versek valójában Bessenyei Anna kísérletei arra, hogyan szólalna meg egy 10 éves fiú, ha verselne. (Ezek a verses füzetek is a sárospataki kéziratárban olvashatók.)

Bessenyei Anna szép kort ért meg, végig alkotó tevékenységben. Különös, magányos sorsát a költészet adománya színesítette fényesre, írásai ***A Jézus hitinek gyümöltsei*** voltak, ***mellyeket Nagy Bessenyeői Bessenyei Anna termett, ezen a helyen, hol a' Teremtő maga plántálta, hogy a' rothadó természetből rothadatlanságot hozzon, a halandóságból halhatatlanságot teremjen mint mennyei plánta az örök életre hogy az meg-maradjon*** - ahogyan azt egyik 1821-es versében írta Gáván...

A Molnár Borbálát körbevevő nőköltők közül a legtehetségesebb Ujfalvy Krisztina volt, akinek művei életében nem jelentek meg nyomtatásban, és az unokaöccse által összegyűjtött versek a forradalom és szabadságharc viharában eltűntek. **Ujfalvy Krisztina** (1761-1811), az erdélyi költőnő tehetős família sarja volt, élete mégis sok vonatkozásban mutat párhuzamosságot a Molnár Borbáláéval. Egy szerencsétlenül végződő ifjúkori szerelem után ő is rossz házasságot kötött, melyben csak a végén kerültek egymáshoz közelebb a felek. A végső összegzésben

az öntörvényű nő is kénytelen volt elismerni: *Szomorú győzelem! Mert jó hírem és nevem vesztébe került...* Pedig milyen jól indult az élete! Apja, a küüllői főbíró nyugodt életet biztosított számára, bár iskolába ő sem járhatott, de könyvtárának jegyzéke szerint széleskörű műveltséget szedett össze a könyvekből. Haragudott öccsére, hogy a fiúként megkapott kiváltságot nem használta ki, s a nővér jogán próbálta terelgetni az apa nélkül felnövő testvért, de anyja mindig elnézte (és korigálta) hibáit. Élete végén aztán Ujfalvy Samu is elfeledkezett *ifjúsága vétkeiről*, beállt a sorba és fiát - a kor szokásának megfelelően - puritán módon nevelte: diák korában csak lóháton juthatott el Kaczkótól Nagyenyedig, nehogy elpuhuljon. Feltehetően ennek is köszönhető, hogy híres vadász lett Ujfalvy Sándorból. Emlékirataiban szólt hírneves nagynénjéről is, akinek érdeklődése nemcsak a szépirodalomra terjedt ki, hanem a mezőgazdaságtól kezdve mindenféle tudományra. Verseken kívül tudományos értekezéseket is írt, melyek ugyanúgy nem maradtak fenn, mint a magyarországi és erdélyi tudósokkal történő levelezései.

Ujfalvy Krisztina élete akkor vett negatív fordulatot, amikor beleszeretett a csapodár Heller grófba, aki viszonzta is az érzelmeket, de vőlegényeként otthagya, mondván, hogy családja nem tolerálja a vallási különbséget. Ezzel megölte a lány boldogságát, de költővé is tette, hiszen ettől kezdve fájdalomát versekbe öntötte. Feleségül ment nemes Máté Jánoshoz, akivel megígértette, hogy szabadságában nem fogja gátolni. Lánya és fia született, de utóbbi hamar meg is halt, ezután több időt töltött a rokonoknál és Kolozsváron, mint otthon, Mezőcsáváson. Feltűnő életmódjával, kihívó viselkedésével botránkoztatva meg kortársait:

Amazonosan öltözködött, férfias kalapokat hordott, lovagolt,
a férfiakkal minden elfogulástól mentesen érintkezett, levelezett, egyszóval modern asszony volt egy olyan korban, amely ezt a fogalmat nem ismerte.

-jegyezte fel róla rosszállóan Halász Gábor, de Bíró Ferenc már megengedőbb vele, amikor úgy vélte, hogy a híre rosszabb volt, mint a valóság: magatartása mögött nem a könnyelműség, a szabadosságra való hajlam, hanem bonyolultabb lelkiállapot: sorsa feletti elégedetlenség, a kisszerűségtől való rettegés munkálkodott. Ehhez hasonló Weöres véleménye is: többet demonstrált, mint ami történt, hogy a szűk és képmutató álerkölcshöz zsugorodókat fölháborítsa, a tisztességben raboskodó erdélyi társadalmat zaklassa.

Igaz, nem lehetett mindennapi egyéniség, a vérében volt a dacos szembeállítás! Amikor egyszer a korondi fürdőn látott egy verset kifüggesztve, amelyet Teleki Mihály és Teleki Domokos írt, nem állta meg, hogy rá ne firkálja megjegyzését:

Mihály és Domokos mindketten Teleki

Többet írtak volna, de több nem tele ki.

Elgondolható, milyen dühöseket lettek a Teleki fiúk, s milyen híreket terjesztettek róla, hogy sérelmüket megtorolják.

A szakirodalom szerint verseit nem akarta megjelentetni, csak magát szórakoztatta azokkal, pedig a megmaradtakat olvasva elmondhatjuk, hogy költői tehetsége révén bizonyos mértékig megújította a költészetet. S nemcsak a költészet volt a szívügye, hanem a színház is. Az idősebbik Wesselényi báró által fenntartott kolozsvári színtársulatnak - akik a *nemzet napszámosaiként* a magyar nyelv ügyét tevélegesen pártolták - fordított és átdolgozott munkákat, szép költői nyelvvel, jól mondható szövegével segítette a színészek munkáját. Ízes kifejezési révén hozzásegítette őket a sikerhez is:

Szele-burdi lantos ember, olyan nagy sebbel-lobbal

ne pattany fe s ne meny el

- írta **A máriavári hajadon** című *érzékeny játékában*, melyben egy fejedelmi família történetét mesélte el. Minthogy azonban csak magyar nyelven olvasott, ezekről Molnár Borbála készítette számára a nyersfordítást, akivel 1796-ban

ismerkedett meg, amikor verses levelével felkereste. 1796-99 között zajlott levelezésük, **Barátsági vetélkedésükben** ő volt a szenvedélyesebb és szellemesebb, szemlélete messze túlmutatott a korabeli nők gondolkodásán. S bár sok közös elem volt kettejük sorsában, egy valamiben nem engedett: nem volt hajlandó elismerni, hogy a férfiakat különbnek teremtette az Isten. Bár a *boldogságnak csak a vadalmáját rágcsálta*, azt azért megérezte, hogy azt nem kívülről kell várni:

..a boldogság nem egyéb, csupán egyedül a szívnek és az érzékenységnek a játéka, ebben pedig a fő mester a természet, aki olyan tulajdonságokkal emberiesített minket, hogy a változás és állhatatlanság szüntelen komázzanak velünk, mert a boldogság is csak addig gazdagított minket, amíg a vele való élés kezdődik, de a hamar hozzá szokás legottan szegényíteni kezd, mert valaki egyszer a miénk, ebben a szóban annyira elveszti a maga érdemének kedveségét, hogy az állhatatlan vágyódás mindjárt más tárgyakra fordítja a szünet nélkül munkálkodó kívánságot.

Ujfalvy Krisztina levele Molnár Borbálához

Vetélkedésük a korabeli nők felfogásának két végletét tükrözi, az első - sokáig egyetlen- ilyen mű, mert a nők egyenjogúságáról még sokáig csak a férfiak szólalhattak meg. És ez a könyv a magyar nyelv újjászületésének is egyik fontos állomása lett: felébresztette a magyarul olvasás vágyát, és finomította a társalgás eldeákosodott nyelvét. Költészetének is alapgondolata volt az élet lehetőségeinek kihasználása, klasszikus szavait *-ez az élet úgy se sok / használják az okosok - XVIII. századi diákgyűjtemények* őrizték meg.

Molnár Borbála, aki vele ellentétben kompromisszumokra is kész volt az irodalom érdekében, a mindenféle megalkuvást visszautasító költőnőt átmentette

a halhatatlanságba, amikor a mecénások segítségével megjelentette levelezésüket:

egy a maga Nemében, a'ki nem tsak a' betsültetést, hanem még a bámulást is méltán meg- érdemelje. - Erre bizonyíték Levelének minden rendje, amellyekből az Éles Elme, Nemes Tűz, és magasan járó Szabad Lélek elég nyilván ki tündöklök, de még-is tsak semmik azokhoz a' gyönyörű Munkákhoz képest, mellyeket nála minden haszon nélkül tsak az Idő fogai emésztenek - -

Barátsági vetélkedés előszava

- de hiába ajánlgatta *Barátnéja* verseit kiadásra, nem akadt rá vállalkozó. Pedig életteli és önálló gondolkodású verselő volt, aki még a szentimentalizmus korában sem érzelmeskedett:

Igen, nagy csillagzat! Te felettünk úszva
Tekinteteinket magad után húzva,
Nézd világodat ki miként használja,
Ki a van-ért búsul, ki hogy nincs - sajnálja.
Ki többekkel vigad, ki lefojtott fővel
Perel a múltakkal, harcol a jövővel.

A hold

A legtöbbször megénekelt égitest, a Hold látványa, a szebb idők, szebb estek még szebb királynője a világ dolgairól és az emberek különbözőségéről bús meditációra készítette. Az édes magánosságban bőven volt része, de mert a társadalom szokásai nem elégítették ki őt, kínozott életét elpanaszolta a vasszín napokon, álmatlan, gyötrő éjjeleken. Finom melankólia színezi ezeket a költeményeket, melyek érdekes és rokonszenves egyéniségének lenyomatai:

Szenvedd szívem, szenvedd unalmidat,
Majd bevégzi a sors fájdalmidat,
Ott a hol már nem ad s el sem vehet,

S a hol senki nem sír, se nem nevet.

Szenvedd szívem...

Egyetlen lánya nagy örömet jelentett számára, akit gondosan nevelt és férjhez adott. De ezt sem tudta úgy csinálni, mint ahogyan a többi asszony... Amikor Kispál László megkérte Máté Klára kezét, egy gúnyverssel felelt neki, ami egy példabeszéddel kezdődött: *Egér nem fér lukába. Ám leendő veje felvette a kesztyűt, egyik verselgető barátja segítségével még erősebb gúnyverssel válaszolt, aminek hatására Krisztina nemcsak a kérőt fogadta el, féltve őrzött könyvtárát is megnyitotta előtte. De lánya elvesztését nagyon nehezen tudta feldolgozni:*

Vad házasságomnak, s különös létemnek

Egyetlen gyümölcse, s lánca életemnek!

Eltávozásoddal be üresen hagyád

Hajlékom, melyben nem talál sehol anyád.

Anyai fájdalom

Férje betegsége idején haza költözött, szívesen *dajkálta*, és abban reménykedett, hogy a gyógyulás után is megmarad a jó hangulatuk, de nem ez következett be, hanem végleg egyedül maradt: az öregedés és a magány nehezedett rá. Férje halála után önkritikusan belátta: a férfinek egy más társ mellett talán hasznosabb és teljesebb lehetett volna élete. Visszavonultan élt, gazdálkodott, és a székely jobbágyok nevében kérelmeket írt a törvényhatóságokhoz, némelyek szerint a falu jegyzőjének is megválasztották.

Nőként ennyi juthatott neki, költőként még ennyi sem. A Molnár Borbálával való levelezése miatt az irodalomtörténet besorolta őt is a Gvadányi-féle körbe, pedig költészete inkább rokonítható azzal az újhangú költészettel, melyet a magyar felvilágosodás idején olyan költők képviseltek, mint Ányos Pál, Dayka Gábor, vagy Szentjóni Szabó László, akik valójában nem is tudtak róla. Az életigenlő magatartás, a természet szépségének értékelése, és mellette az érzelmes,

szenimentális panaszok a mulandóság feletti bánat ürügyén minden együtt jellemző arra a költői magatartásra, mely mögött a vallásos morál parancsainak és a felvilágosodó életszemléletnek a konfliktusa áll. A szentimentalizmus érzelmi lázadása az ő életének is meghatározója volt, de egyéni helyzete miatt ezen nem is tudott túllépni.

Különleges személyiség lehetett, akinek élete lezárása sem nélkülözte a botrányt: temetésén öreg inasa megőrült, ráugrott koporsójára és a gyászoló gyülekezet szeme láttára meglovagolta. Szerencsére minderről ő már semmit sem tudott... A régi házsongárdi temetőben pihennek hamvai, s egy-egy múltidéző írásban fel-feltűnik költői neve is....

2. A götseji Helikon

Míg Molnár Borbálának levelező társaságáról kevesen tudtak, addig a götseji Helikon közismert volt a kortársak körében is. Szervezője a götseji *Orpheusz, Horvát Ádám* (1760-1820) korának egyik legismertebb költője, *versáradatával* ő lett a szórakoztató vidéki poézis legsikeresebb művelője. (Még annak idején Pálóczi Horváth Ádámként tanultam róla, azóta a filológusok kiderítették, hogy ezt az előnevet ő sohasem használta...) Az utókor eredeti írásaiból már alig ismer valamit, csak az **Ó és új, mintegy ötödfélszáz ének, ki magam csinálmanya, ki másé** címmel 1813-ban kiadott énekgyűjteménye élte túl őt, melyben saját versei mellett a régi időkből gyűjtött dalokat is elhelyezte, amivel elindította a népdalgyűjtést a magyar irodalom történetében. Emberi é költői értékét egyik tanítványa - vagy rajongója - így fogalmazta meg:

Sok virtusok egyesültek az ő nemes lelkében,
Sok szép tselekedeteket tett immár életében,
Szegényeknek és árváknak ő mindig pártfogója
Volt, s lesz tudom valameddig a halál élni hadja,

Erköltsekkel tündöklenek néki minden tettei,
A hazáért, az igazságért vernek minden erei.
Vajha hazánk illy férfiat sokat tudna mutatni,
Spártával és Athénével szembe merne szállani.

Tuboly Lizi: Horvát Ádám születésnapjára

Különleges tehetséggel megáldott ember volt ő: a debreceni kollégiumban Hatvani professzor kedvence matematikai képességei miatt, és a tivornyázó, szabados életű fiatalembert csak azért nem csapták ki, mert professzora mindig megvédte. Ma már úgy tűnik, hogy ottani nótázó lumpolásaiban nem züllésre való hajlama, hanem a kötöttségeket rosszul viselő, belső energiájától túlhabzó szellem nyugtalansága öltött testet. A kollégiumból való távozása után megszerezte az ügyvédi és a földmérő munkára jogosító bizonyítványokat. Sokoldalú tehetségével abban a nemesi társadalomban is karriert tudott csinálni, és neki köszönhető Észak-Dunántúl első pontos térképe. Első házassága jóvoltából az egyik leggazdagabb famíliába került be, és felesége hozományával is jól gazdálkodott: bérbe vette a tihanyi apátság jószágait, s mire elváltak, tehetős és elismert ember volt ő maga is.

Három varkocsba fonta és csimbókba kötötte haját ősmagyar módra, ezzel és magyar díszruhás alakjával feltűnő jelenség volt. De nemcsak külsőségekben, belső késztetésből is kereste a magyar múlt értékeit, melyet összhangba tudott hozni a felvilágosult gondolatokkal. Büszke volt szittyá magyarságára, lokálisan gondolkodott - pl. a Balatont ő nevezte először magyar tengernek -, de nyomot hagyott gondolkodásán a felvilágosodás és a szabadkőművesség is. Csokonai dunántúli tudós koldulása idején hónapokat töltött nála, Kazinczy barátságát egész életében élvezte, és jóvoltából a pataki egzámenek kitüntetett vendége lehetett, ahol magyaros viseletével, csimbókos hajával kedves színfoltot jelenthetett. Nem szabad őt a külsejéről megítélni, hiszen országgyűlési követként ő készítette el az 1790-es országgyűlésre az első olyan beadványt, amelyben a nők

jogainak bővítését szorgalmazta a magyar asszonyok prókátoraként, s a Batthyányiakkal szemben is keményen kiállt az Őrség szegényeinek védelmében.

Elképesztő nagyságú életművet alkotott, versei 200-1000 soros alkotások voltak. Kazinczy megfedte, hogy minden alkalomra ontotta verseit, amelyekkel a nemesi környezetet, a víg barátokat és kompániákat akarta elkápráztatni. De ehhez hasonló nagy mennyiségben készítette el azokat a műveit is, amelyekkel a tudós világ elismerését akarta megszerezni. Költőként ő is leoninusokkal kezdte pályáját, de Kazinczy ízlését átvéve leszokott azokról. Életműve sokszínű: eposzt írt Hunniás címmel Hunyadiról, filozófiai költeményfolyamot a lélek halhatatlanságáról, a newtoni fizikán alapuló csillagászati művet, s az első pszichológiai írás szerzője is ő lett Magyarországon. Verseit nemcsak a görög-római mitológiával, hanem a magyar hiedelemvilággal is színesítette. Művei egy részét *Hol-mi* című verses füzetekben, vagy önállóan megjelentette, de a nagyobb rész kéziratként várja költője újrafelfedezését.

Első feleségétől elválva még kétszer nősült: Sárközi Jusztinát pazarló természete miatt hagyta el, de valószínűleg közrejátszott a szakításban akkori viszonya Kazinczy Jánosnéval, aki Klára lányát *bűnös viszonyuk gyümölcseként* ajánlotta figyelmébe. Magánemberként és költőként sok csapás érte. A Napóleon ellen verbuvált parasztkatonák őt is kirabolták, családi perekbe bonyolódott, 1814-ben meg németellenes versek írása miatt indult ellene vizsgálat. Ezt ellensúlyozandó írta meg a Habsburg dinasztiát dicsőítő verses munkáját, ami költészeti újdonság lett, mert 15 szótagos trocheusaival azt bizonyította be, hogy *a magyar nyelv az ugrantsibb paripán is jól szökell.*

De a történetek miatt jobbnak látta a világ szeme előtt eltűnni, ezért az 1810-es években Nagybajomból Göcsej szívébe, Petrikereszturba költözött nevelt lányával, az eszes Kazinczy Klarával, ahol különleges környezetre talált:

Ti kies kietlenek, ahol a bölts istenek

Leltek egyes lakhelet, együgyü sátorotokban

Adjatok szent hónnyotokban , együgyü sátorotokban

Teljes edgy megnyugovást, Érzető tsendes lakást.

Ifjú korától lelkes dalos, nagyszerű énekes volt, érces baritonját sokan megcsodálták, nagyon népszerű volt, ahogyan „hármóniássa” kísérte magát éneklés közben. Itteni nádfedeles házában volt egy zongorája, melyet Szapáry Péter gróftól kapott ajándékba, amiért dalolásával elszórakoztatta, s neki magának is volt egy XVI. századi billegető sípja. A közelben lakó Tuboly lányok tanult muzsikusok voltak, s ebben a környezetben készült el fő műve: dalgyűjteménye. Aztán egyre jobban eltávolodott mindentől, és idejét a *götseji Helicon* kialakításával múlatta, mert az irodalmat az élet részének tartotta:

Én a poésist, leg-alább a magamét, úgy nézem, mint nem

tsupán az örökkévalóságban várható ditsőség eszközj-

jét, hanem élőkét és mennél többeket mulattató foglalatosságot.

A götseji helikon tagjai nem volt tanult költők, de tehetségük révén eredményesek lettek. A keszthelyi Helikon mintájára alakította ki körét a Dunántúl eme részén verselgető poétriákból és poétákból: **Kazinczy Klára** lett a *petrikeresztúri Thália*, **Dótz Teréz** *kálózfalvai Melpomene*, a **Tuboly-lányok** a *nagylengyeli Gráciák* és **Dukai Takách Judit** a *magyar Szappho*. Voltak férfitagjai is ennek az irodalmi önképzőkörnek, de Simon József Bükben, Szalay ügyész Kovácsiban, Csutor János szolgabíró és Kovács Sámuel prédikátor lemaradtak rigmusaikkal a hölgyek mögött, s talán gondolkodásukban sem ütötték meg azt a mértéket. Horvát Ádám maga mellé gyűjtötte a görög mitológia alakjait, akiket nemcsak leveleivel, de személyes találkozásai is magához kapcsolt. A lányok ismerték egymást, egymással is leveleztek, nemcsak Orpheusszal, aki büszkén számolt be minderről Kazinczynak:

A Poesist nemcsak gyakorlom, hanem edgy Götsei Helicon felállíthatása reménysége alatt szoros kötelességemmé is tettem....

Mindenki levelére válaszolt, s nem szűnt meg őket dicsérni és biztatni, tudta, ezzel serkenti őket legjobban az írásra:

Az a vagy irigy, vagy kevély képzelet
Hogy a fátyol mellett, vagy a pártá felett,
Nints a borostyánnak helye, nem illendő
Gazdasszonynak írni, és verse sem kelendő,
Ez a gondolat mondom, Jupitert megsérti,
Ki a teremtést jól s csak maga érti,
Mert az ő fejéből nem Márs, s más valaki,
Hanem Pállás, éppen edgy Aszszony ugra ki.
Ki pedig mind a bölts és szép tudományoknak,
Mind a gazdasszonyi fokra tartozóknak,
Edgyaránt istentől volt vala rendelve,
S minden elmés munkák őnéki szentelve...

Horvát Ádám: Tuboly Rozinak

Özv. Farkas Sándorné, **Dotzi Trézsi** (1777-1836) férje halálakor 22 éves volt, VII. Pius pápa engedélyével sógora felesége lett, de Farkas Lászlónéként is 12 év múlva megözvegyült. Bánatában kezdett el verselni, melyet megmutatott Horvát Ádámnak, aki nemcsak segítője lett, hanem kapcsolatba hozta őt a többi verselgetővel, s kiderült: a panaszverseken kívül másra is volt tehetsége:

Óh kedves rózsabokrom, kit a tél meghervasztott,
Ugy látszott, hogy a komor tél egészen elfonnyasztott.
Lám uj életre kaptatok, a tavasz megújított,
Örülhettek, mert titeket egészen felvidített.
Akármerre tekintek, melly előbb olly szomorú volt,
Hogy még élő jelt sem adott más, mintha edgy patak folyt
Sőt, ezt is megállította a hideg keménysége,
De őtet is megindítá a tavasz melegsége.

Ez is megszabadult és már elkezdette folyását,
Egyedül beteg szívem nem várhattya orvosságát.

A kor divatja szerint ő is megismerte a görög mitológia alakjait, verseiben már természetesen hivatkozott rájuk:

Thália vig kedvvel oda sijessél
Euterpé sipoddal onnan el ne késsél
Therszichore utánok tudom te is elmégy
Én helyettem is tanzolly, oh, kérlek, vig légy.

Dótzsi Trézsi: Horvát Ádám születésnapjára

A nagylengyeli Gráciák csak ketten voltak, de hozzájuk csatlakozott Kazinczy Klára, a jó barátnő, s így lettek ők - mint a mitológiában - a szépség, báj és a kellem istennői. Horvát Ádám egyik versét, melyet egy latin pásztorének dallamára írt - ők ihlették:

Robinsoni nápeák is lehetnek gráciák,
Hogyha bennek ártatlan
S egyező három szív van
Öszvehangzó orgonák.

.....
Az illy élet mindennap
Uj meg uj balzsamot kap
De az énekes nimfák
Vélek éllyen azt mondják
Mint Apolló, mind a nap.

Horvát Ádám: Az énekes nápeák

Apjukat, Tuboly László zalai aljegyzőt, majd főszolgabíróát I. Ferenc politikai okok miatt tiltotta el hivataláról, aki nem keseredett el, házát Minerva székhelyévé tette, Senecával és Tacitussal társalgott, s németből is fordított. Jelentős könyvtárában ott voltak a klasszikus művek, melyekkel megismertette lányait, akik

nemcsak szépek, de olvasottak és dalos kedvűek lettek. Otthonosan mozogtak a görög-római mitológiában, melyet egyéniségük szerint használtak. Az éneklésre, verselésre, szellemi munkára serkentő Horvát Ádámot valamennyien szerették, tisztelték, becsülték, verses leveleikben ezt ki is fejezték:

Sok virtusok egyesültek az ő nemes lelkében,
Sok szép tselkedeteket tett immár életében,
Szegényeknek és árváknak, ő mindig pártfogója,
Volt s lesz tudom valamiddig a halál élni hadja,
Erköltsekkel tündöklenek néki minden tettei,
A hazáért, igazságért versnek minden erei.
Vajha hazánk illy férfiat sokat tudna mutatni,
Spártával és Athénével szembe merne szállani.

Tuboly Erzsi: Horvát Ádám születésnapjára

Tuboly Rozi Vergiliust fordítva írt az **Álomról**, versbe szedte a gráciák történetét Homérosz és Hesziodosz alapján. Ádám napi köszöntőjében a nimfák mellette a párkákat is megszólította:

Nimfák segéllyetek mirtusokat szedni,
Árion fejére koszorukat tenni,
Atropos, Klotho, Lakhészisz fussatok,
Az Ádám bátsihoz közel ne jussatok
Élete fonalát el ne szakaszszátok,
Hogy ezáltal nekem but ne okozzatok.

Tuboly Rozi: Horvát Ádám születésnapjára

A szőke fürtű, jádзи Thalia, Kazinczy Klára született tehetségét Horvát csiszolta, ismereteit gyarapította, gondolkodásra serkentette. Verseivel, dalszövegeivel túljutott Göcsejen: a Keszthelyen tartott Helikon ünnepségeken rendszeresen szerepelt: a **Götsei nimfa** című versével a keszthelyi Helikon értékét fogalmazta meg, de írt **Ének(et) Isishez, Kerti Idyliumában**

gyógyfüveket ajánlott a beteg Festetics György számára. Amikor 1819 tavaszán meghalt a nagy *Méczenás*, a *Magyar Kurir*ban Kazinczy Klára és Horvát Ádám verse búcsúztatta, amiben egyszerre köszöntek el a nagylelkű párfogótól és a fényes Helikon ünnepségektől, hiszen mindazt Festetics György álmodta meg és hívta életre. Amikor anyja, Kazinczyné visszavonta Horvát apaságát, feleségül vette nevelt lányát, hogy így biztosítsa számára az örökséget. Kováts Sámuel házasságukat köszöntő versére az ifjú feleség válaszolt:

Magam vállaltam magamra e rövid feleletet,
Melly ugyan Árionomtól könnyebben kitelhetett,
De mivel a papi áldás én reám is tartozik,
Megírom, míg kedves Papám és férjem mást dolgozik.
.....
.....adósa naponta Horának,
Mind Cerés, s Bacchus művének, mind a főző kalánnak,
Hogy így a lantot pengetni kötelességből kellett,
Alig lehet ezt máskor, hanem Arakné mellett.

Kazinczy Klára

Kováts Sámuel erre válaszolva magasztalta az ifjú feleség és költőné műveltségét, s azt is megértette: az ilyen asszony jobb társa lehet a férjének, és gyermekeit is jobban nevelheti:

Az illy Feleség ölébenn az órák szépen mennek,
Oh mint gyönyörködik a szív Discursusaiban ennek,
Boldogtalanság lakni ellenben olly feleséggel,
A' ki nem ditsekedhetik leg kisebb böltsességgel.
Kinek minden tudománya tsömöröltető Babona,
Mellyet a tudatlan idők ostoba keze fona.

Kováts Sámuel

Az nem derült ki, hogyan működött volna ez a *Papám és férjem* összevonás hosszú távon, mert csak két évig éltek együtt. Amikor Horvát Ádám meghalt: felesége szép versekben siratta el, majd különféle szerelmi viszonyokba keveredve botránkoztatta meg a dunántúliakat.

A Göcseji Helikon tagjai közé sorolhatjuk **Dukai Takách Juditot**, a *kemenesaljai Szapphót*, - amikor egyetlen példa van, mindenkit ahhoz hasonlítanak! -, aki maga is nagy tisztelettel viseltetett Horvát Ádám iránt. Az első **Keszthelyi Helikonon** ismerkedett meg vele és Kazinczy Klárával, s a következő költőtálalkozón ékes szóval köszöntötte és ő nevezte ki *göcseji Orpheusznak*:

Nem fenyeget enyészettel

Téged egy mohosult sír,

Múzsád örök ittlétellel

S halhatatlansággal bír.

Élni fog emlékezeted,

A jövődő könyvében,

Élni fogsz Magyar Nemzeted,

S barátidnak szívében.

A pásztoroknak már harsog furuglája,

Ótárok készülnek a szép ligetekben,

Örömkialtástól hangzik Göcsej tája,

Orpheuszt tisztelik minden énekekben...

Dukai Takách Judit: Horvát Ádámnak

Többször váltottak egymással verses levelet, meg is látogatták egymást, s amikor feleségül vette Klárát, Judit volt a nyoszolyólánya, s versben, dalban üdvözölte a nagy napot, melyet jelenet formájában írt meg, és ami megjelent a *Hazai és Külföldi Tudósításokban* is.

A göcseji Orpheusz mellett így sorakoztak fel a mitológia istennői: *Thália*, *Melpomene*, a *Gráciák*, sőt egy újabb magyar *Szapphó* is, akinek névadóját már a kortársai is 10. múzsaként tisztelték. A Dukai Takách Juditról megmaradt kép szerint ő külsejében is megfelelt ennek a tisztességnek, a többiekéről nem maradt fenn képi ábrázolás. Ezek a poétriák nem voltak nagy költői tehetségek, hírüket mégis megőrizte az irodalomtörténet, mert Kazinczy is felfigyelt rájuk. Horvát Ádám, Berzsenyi Dániel és Döbrentei leveleikben rendszeresen beszámoltak róluk, Dukai Takách Judit verses levelével maga is jelentkezett a Mesternél, aki boldogan osztotta meg tudását a kezdővel. De igazán azzal kötelezték el maguk mellett, hogy érzelmileg rabul ejtették: arról tudósították, hogy a keszthelyi helikoni ünnepségen az ő tiszteletére is fát ültettek. Erre meg is ígérte Kazinczy, hogy a következő rendezvényre maga is odautazik, de erre már nem kerülhetett sor Festetics halála miatt. De a verseket olvasva azt éreztem, ők valamennyien szárnyra kaptak: a magány, a mindennapi élet szürkesége és az udvarházak bezártsága fölé emelkedhettek, ha csak egy kis időre is, a költészet segítségével.

3. A feleségek felesége

Szendrey Júlia (1828- 1868) sorsa még a XIX. században is a férfiakhoz kötött: apjának, férjének, fiainak volt kiszolgáltatva, s talán még annyi szabadsága sem volt, mint Molnár Borbálának. Visszafelé forogna a világ, hogy neki is csak kényszerpálya és mindössze 40 életév jutott? Petőfi Sándor feleségének lenni nagy teher lehetett, nemcsak örömmel járhatott, de úgy vélem, egyénisége is hozzájárult ahhoz, hogy ilyen lett az élete.

Pedig szépen indult az élete, amikor megszületett Keszthelyen, az Újmajorban, ahol apja a Festeticsek tiszttartója volt. Innen került át a család Erdélybe, ahol a jószágigazgató apa grófkisasszonyként nevelte lányát. Ő már megkapta a taníttatás lehetőségét is: 1838-40 között a mezőberényi Wenckheim-kastélyban

lévő leánynevelő intézetbe 2 évet töltött el, majd Pestre került négy évre egy újabb intézetbe, hogy aztán még két évet tanuljon Mezőberény másik, a Celestikastélyban lévő leánynevelő intézetében. 10 és 18 éves kora között tehát az otthontól távol tanult, anyja hatása nagyon lecsökkent ez által - egyébként is jobban kötődött az apjához-, hiszen csak szünetekre ment haza.

Nemcsak a tanulás miatt volt fontos ez, a világról való információi ekkor szélesedtek, s ekkor gyűjtötte össze barátnőit, akik megkönnyebbíthették volna az életét, de csak Térey Marinak jutott egy kicsinyke mellékszerep a Petőfivel való szerelem egyengetésében. Excentrikus egyénisége már ebben az időben is nyilvánvalóvá vált, amikor könyvekkel a hóna alatt hosszú sétákat tett a füzesben, merengő órákat töltött a tóparton, miközben apja nagy társaságot hívott össze szórakoztatására. **Szendrey Ignác** (1800-1895) a zord atya képével vonult be az irodalomtörténetbe, de ez a kép is finomult, hiszen nemcsak lányát, unokáit is segítette hosszú élete alatt. De az biztos, nem Petőfire vágyott, mert lányának Uray Endre alszolgabíróat nézte ki férjként, s ebbe a tervébe zavart bele az a nagykárolyi megyebál, ahol Szendrey Júlia és **Petőfi Sándor** összetalálkozott. 1846. december 2-án írta Júlia naplójába:

Szerelem kell nekem, másként nem élhetek. Elég lelkeim örökre, ha nincs ki részt vegyen ebben a lángban, mely benne dúl, melyet idegeimen keresztül, mint egy lávafolyamot szüntelen terjedni érezek, mely képtelen önmagát emészteni, mert nem talál tárgyat, mely lángolását megoszthassa.

Kétféle világ találkozott össze bennük, s nem Petőfi hírneve vonzotta, bár tagadhatatlan, hogy választásához az is hozzájárult. Júlia első perctől nem a szokványos női szerepre készült, amihez jó partnerre talált Petőfiben. A költőnek sem házvezetőnőre volt szüksége, hanem okos és hozzászóló hallgatóságra, akire folyton égő lángjait kisugározhatja, aki elképzeléseit tudja követni. Új volt ez a

női szerep, de Júliának megfelelt, még ha naplójának egyik koltói bejegyzése (1847. oct.3.) meg is ingatott némiképp ebbeli hitemben:

Olyat érzek, mintha életemnek egy igen szép, de régen-régen visszahozhatatlanul elveszett örömről gondolkodnám, melynek édességét és keserűségét egyformán az utolsó cseppig kiittam már, és többé se jót, se rosszat nem várhatok belőle. A bércek, mint szerelem nélküli jegyesek, néznek erre sötéten, komoran, fejeiken a hókoszorú, melylyel eljegyzé már a közalgó tél magának. A köd részvétellel bontja legsötétebb fátyolába bánatos arcaikat, a fák is sajnálva takarják be őket lehulló sárga leveleikkel, mintegy ótalamul a tél hideg ölelései ellen.

Nemcsak a *Petőfi-féle Elhull a virág, eliramlik az élet...*- gondolat visszfénye ez, hanem valami sejtelem, megérzés, kiábrándulás, ki tudja?! Pedig egyelőre még jó dolgok vártak rájuk Pesten is! Petőfi élvezte, hogy az ő felesége részese tevékenységének, ami akkor sem volt általános, a feleségek otthon vártak tevékenykedő férjeikre, hogy megmelegíthessék számukra a már kihűlt vacsorát...Petőfit az sem zavarta, hogy a kocsmából étkeztek, hogy felesége férfi ruhában járt, s szivarozott, mint eszményképe, *George Sand*, akinek művei közül többet lefordított. Szendrey haragja is enyhült veje iránta, csak anyósával nem tudott kijönni: Aranyhoz küldött levelében olvasható:

Napam is haza fog menni, mert tennap úgy összevesztünk, hogy csaknem pofozkodásra került a dolog, sőt ennél többre...

Petőfi levele Aranyhoz

Júliát azonban egyre jobban zavarta férje kötődése szüleihez, Petrovicznak és feleségének eltérő nézete, Aranyék terelgetése, ahogyan kimondva vagy kimondatlanul vissza akarták őt is a megszokott női szerepbe tuszkolni. De ő társa akart maradni a forradalmárnak is, részese az eseményeknek. Nagy lelkesülten ő készítette el férjének azt az első kokárdát, ami aztán március 15-e szimbólumává vált. Azt hitték, terhessége majd meghozza a kívánt változást, de Júlia és Sándor a születendő gyermeket is a forradalom szimbólumának tartotta, amikor fogantatásának időpontját kiszámolták... Nem elégedett meg, hogy azon kevés nők egyike lehetett, akik átélhették a nagyszerű márciusi napok forgatagát, írásban fordult a nőkhöz, hogy feladataikra figyelmeztesse őket:

A nő szóljon a férjéhez: a hazának szüksége van reád,
szeresd hazádat most jobban feleségednél, hagyd el
most őt, mondj le a családi élet édes örömeiről, míg a
haza szenved....s ha segítetted kivívni az ő szabadságát,
akkor jöjj forró karjaimba, ölelésem akkor gyönyörtel-
jesebb, szerelmem üdvözítő leend...

Szendrey Júlia: Testvéri szózat Magyarország hölgyeihez

Később ugyan megvádolták ellenfelei, hogy ezzel a tettével hozzájárult férje tragikus sorsához, de ez nem igaz, mert Szendrey Júlia tökéletesen tisztában volt Petőfi költői értékével, nála jobban talán csak Bem tudta, hogy Petőfi versek többet segítenek, mintha írójuk kardot köt, és elmegy harcolni. Rövid házasságuk alatt Petőfi rajongása nem szűnt meg felesége iránt, s olyan magaslatra emelte fel őt, ahonnan jó nagyot lehetett zuhanni: rövid idő alatt a legirigyeltebb nőből a leggyűlöltebbé vált!

Amikor eltűnt a férje, Zoltánt, a néhány hónapos csecsemőt Aranyéknál hagyta, s elrohant Erdélybe, hogy nyomára akadjon. Visszatérve elvitte fiát

anyjához és egyedül ment Pestre. Nem tudott ölbe tett kézzel várni, valamit tennie kellett! Előtte, 1850. április 4-én „végrendeletet” írt fiának:

E sorok az elsők és utolsók melyeket anyád hozzád intéz,
mi előtt elolvasod e sorokat, már se apád, se anyád. Egyetlen örökségedül nem bírsz tőlünk egyebet, csak a nevedet,
e név Petőfi! Apád naggyá, fényessé tevéd, te legalább őrizd meg!

Szendrey Júlia

Mennyire összecsengenek ezek a sorok Petőfi korábbi verssoraival:

Ugye, ugye kisfiam, ha majdan,
Én a sorbul kiöregedem,
Iparkodni fogsz túltenni rajtam,
Vagy megőrzöd legalább nevem.

Petőfi Sándor: Fiam születésére

A *testamentumra* azért volt szükség, mert Szendrey Júlia Törökországba készült, hogy Bemtől tudhasson meg valamit férjétől. Logikusnak nem tűnik ez a lépése sem, hiszen már erdélyi útján kiderült számára Petőfi halála, de reménykedett a csodában. Az utazáshoz - naivan - Haynautól és Lichenstein hercegtől próbált útlevelet szerezni, csak az árral nem számolt: Haynau azt akarta, hogy cserébe számoljon be az emigrációról, a herceg pedig szeretőjévé akarta tenni, mert a forradalmár költőt ezzel tudta volna legjobban beszennyezni. Ha ezek csak legendák voltak, akkor is ott van ebből az időből lánykori barátjának, Lauka Giusztávnak küldött levele, amely ekkori összezavarodottságának bizonyítéka:

Sürgetve szólítom Önt fel, ha lehet, jöjjön el...és tegyen tökéletesen örültté...szeretem, ha olyan veszett lélek, mint az öné, vesz részt a poklomban éppen az én társaságomba s az én világomba való az ön ezerszer felfeszített lelke is.. Ha eljön, az irgalom istenére kérem, hozza el azt a mérget, mit ne-

kem ígért. Hacsak részt vesz sorsomban, tegye meg, mert kü-
lömben örökké kísérteni fogom fehér lelkeimmel és piros arcom-
mal.

Szendrey Júlia Lauka Gusztávnak

Az élet és halál közti választását az döntötte el, hogy Lichenstein megfenyegette: ha lejár az útlevele, kitoloncoltatja Pestről. **Horvát Árpád** (1820-1894) házassági ajánlatával azonban ott maradhatott, mert ismét volt egy férfi mellette, de árulását nem bocsátotta meg neki a világ! Azt várták tőle, hogy holtáig gyászolja Petőfit, akiről ő már tudta, hogy nem tér vissza többet. Marosvásárhelyen őrzik azt az 1850. júl. 21-én keltezett kéziratát, melyben házasságkötése napján nyilatkozott Petőfiről:

A legszorgalmasabb fürkészéseim és bizonyosságot adó adataim tökéletesen meggyőzőnek afelől, hogy Petőfi Sándor az erdélyi harcokban elesett.

Az egyház bebiztosította magát ezzel a nyilatkozattal, amit később Heydte ezredes jelentése is megerősített, de azt a kortársak nem ismerhették, mert csak 1929-ben került nyilvánosságra. Újabb férfi lépett be az életébe, aki mellett kényszerpályára került. Garaiék baráti körében ismerte meg Horvát István történész fiát, a címertan és diplomatika neves tanárát, aki a francia-angol kultúra híve volt, mániákus könyvgyűjtő, és aki Zoltánt is felvállalta. A forradalommal való rokonszenve miatt ugyan éppen elmozdították állásából, de egyelőre megbízták önmaga helyettesítésével. Később aztán levéltárosként, majd az Egyetemi Könyvtár könyvtárosként dolgozva megteremtette családja létalapját és önmaga szakmai hírnevét.

Szendrey Júlia a halál megkísértését, a körülötte lévő *irtózat*os halálszerű csendet vele váltotta fel. *Élni akarok* - írta naplójába - *meg akarom kísértetni a boldogság nélküli életet.* Eleinte úgy tűnt, jól választott. Igaz, tettét országos felháborodás követte, Arany János is megírta *A honvéd özvegye* című versét az

éjfélkor kísértő férjről, bár jó érzéssel bezárta íróasztal fiókjába, De Szendrey Júlia akkor nem talált más megoldást, mert nem akart visszatérni a rózsaszín leányszobába, kiszolgáltatott helyzetbe. Ez a világ még nem tolerálta azt a szabadságot, amit kivívott magának, de míg Petőfi feleségének elnézte azt, Szendrey Júliának nem engedélyezte.

Sorsüldözött lett új családjával egyetemben! **Petőfi Zoltán** (1848. dec.15-1870. nov. 5.) mellé egymás után születtek a **Horvát** gyerekek: **Attila** (1851. szept. 6.-1870?), ifj. **Árpád** (1855-1894), **Ilonka** (1859-1908) és a kis **Viola**, aki csak rövid ideig élt. A hiperaktív Petőfi Zoltán 4 évesen honvédegyenruhában parádázott, majd gyorsan pergő változatban újra lejátszotta apja életét. 14 éves korától írt: verset és prózát egyaránt, de csak *sasfiók* volt, s nem Petőfi Sándor. Talán egy kiegyensúlyozottabb környezetben lehetett volna belőle is valaki, így azonban cirkuszok kísérték diákéveit, amelyek elől a színházba menekült, ahol csak kártyára, dorbézolásra talált az életmentő élmények helyett. Neve kinyitott minden zárt ajtót, élénk fantáziája, ironikus látása, hivalkodó öngúnya egyedi látásmódot adott neki, s még ahhoz is volt ereje, hogy szembenézzen apja árnyával. De gyengének bizonyult: életelvei a züllés felé terelték:

Philosophiám szótárából egy szó, az erény nevezete hiányzik...

Szakaszd le minden pillanat virágát, élvezd illatát és viseld el a tövisei okozta fájdalmat. ...nevetséges előttem az önmegtartóztatás és sanyargatás...

Utolsó versében így összegezte életét:

Távol hazámtól éltem egyedül,
Nem volt barátom és nem volt hazám,
Mivel számüzetém kegyetlenül,
A bánat terhe nehezül reám.

Petőfi Zoltán

Szerepjátszó vers ez, s nem is fedi a valóságot: vad természetét nem tudta megzabolázni sem Horvát Árpád, sem Petőfi István, sem Gyulai Pál. Eltékozolta tehetségét olyan versekre, mint amelyeket pl. szarvasi cimboráinak írt:

Mire az én csizmám meg lesz fejelve,
Meg leszek én veled rózsám esketve.
S ha már egyszer enyém lesz galambom,
Akkor majd mást, s nem a csizmám koptatom.

Petőfi Zoltán

Horvát Árpáddal nem tudtak meglenni egy fedél alatt. Júlia még korábban megígértette testvérével, Marival, aki Gyulai Pál felesége lett, hogy vigyázni fog Zoltánra, de nagynénje a 30. születésnapján meghalt, maga is hátrahagyta gyermekeit. Hogy milyen viszony volt az unokatestvérek között, nem tudjuk, csak egy disztichon maradt fenn erről:

Nagy bűn ha szerető szüleit gyermek ütni merészeli,
S mégis azt kívánom: üss apádra, fiu!

Petőfi Zoltán

De Gyulai saját gyermekeivel sem bírt, egy utalás szerint kitagadta fiát, s teljesen magányosan halt meg. Miközben Petőfi nevével ketrecbe zárta a magyar irodalmat, Petőfi családja nem engedelmeskedett neki.

Júlia kérésére ezután Petőfi öccse, **Petrovics (Petőfi) István** lett a gyámja, aki eredetileg mészáros volt, mint az apja, majd a szabadságharcban őrnagyságig emelkedett. A hadifogságból hazatérve egy provokatőr jóvoltából börtönbe került - akkor Júliát is lecsukták egy napra. Kiszabadulva Csákon lett gazdatiszt és költő, versíért a **Petőfi Társaság** meghívta tagjai sorába, Bajza József ki is adta azokat. Szendrey Marit szerette volna feleségül venni, de Gyulai Pál megelőzte. Jó szándékai ellenére sem volt apatípus, nem tudta megzabolázni unokaöccsét.

Amikor tehetetlensége kiderült, lemondott a gyámságról, a helyére Toldy József tiszti gyámügyészt rendelték ki Petőfi Sándor fia mellé, aki apjától a nevéen kívül csak tüdőbaját örökölte. Szertelen élete és betegsége vitte el fiatalon, nem sokkal anyja halála után. Juhász Gyula összegezte tragédiáját a legpontosabban: *apja szilaj vére nem találkozott nála össze apja szikla akaratával*. De a Petőfi név még ma is kísért, 2010-ben egy Françoise Lafayette milliókra perelte a magyar államot Petőfi örökségéért. Azt állította, hogy Petőfi Zoltán leszármazottja, aki 18 évesen teherbe ejtette Niesenberget Emíliát, a lány külföldön szülte meg gyermekét, és e vérvonal révén tart igényt jogos örökségére....

Az *első rózsabimbóhoz* hasonlóan tragikus sors jutott a Horvát fiúknak is. A kezdeti idill hamar szertefoszlott e házasságban, és 1866-tól - Szendrey Ignác sürgetésére - külön költözött a házaspár: Júlia megtarthatta lányát, a fiuk apjukkal maradtak. Attila mellbeteg volt, vért köpött, társaitól is elkülönült, szenvedett a magánytól és a féltékenységtől, mert öccse, ifj. Árpád népszerűbb volt, mint ő. Apjuk változó cselédekkel vette körbe őket, akik nem figyeltek rájuk, így aztán kénytelenek voltak önállósulni, hiszen sem anyjukra, sem apjukra nem számíthattak. Cédulás levelezgetésük fennmaradt, melyet nem lehet szívszorongás nélkül olvasni ma sem: milyen kevés jutott nekik a gyermekkor boldogságából! A fiuk hozták, vitték a híreket a két szülő között, akiktől sok szeretetet nem kaptak: anyjuk a betegségbe menekült, apjuk a munkába, még ha egy-egy váratlan kirándulás erejéig meg is örvendeztette őket. De egyik sem volt született szülő: Júlia a nyugalmát, Horvát a behűtött vizét esetenként többre tartotta gyermekeinél.

Attilát 22 évesen vitte el a mellbaj, ifj. Árpád orvos lett és 32 évig élt. Első házasságából született egy fia, de meghalt a felesége. Egy ideig sógornője segítette Tibor gondozásában, aztán rossz házassága miatt öngyilkos lett. Ifj. Árpád újra megnősült, de nem tudott feledni: házassági évfordulóján morfiummal ő is megmérgezte magát. Gyermekeit húga, Ilonka vette magához, akinek

kiegyensúlyozottabb élet jutott, de nem anyjának, hanem egy idegen családnak köszönhetően, akik Júlia betegsége idején vették pártfogásukba.

Pedig Szendrey Júlia - versei szerint legalább is - megnyugvást talált gyermekeiben, a már idézett **Három rózsabimbó** című verse mellett az anyaság legszebb pillanatait is megfogalmazta kislánya születésékor írott **A bölcső mellett** című versében. De hosszabb távon nem tudott a feleség és anya szerepekben feloldódni. Hogy ebben mennyi volt a saját felelőssége, s mennyi a Horvát Árpádé, ma már nehéz kideríteni. Betegsége, szeszélyes lelki-és idegállapota miatt állandó vitában állt a világgal, melyeket a körülötte lévő - és gyakorta változó - cselédeken vezetett le. Kosztolányi szerint: ha Petőfi visszatért volna, kiábrándultan tapasztalta volna, hogy a felesége hisztériás kékharisnya, aki nem tud érzelmileg kapcsolódni senkihez, s ő is elzüllött volna, mint a fia. Leegyszerűsített ez a látásmód, ennél emberibb a kortárs költőtárs gondolata:

Könnyű ítélni felületesnek,

De mily nehéz annak, ki a szívet kutatja...

Madách Imre

Júlia megpróbálta kiírni magából a nyavalyáit verseiben és novelláiban, bár ott élt benne az örök kétség: tehetséges-e, van-e joga másként élni, mint nőtársai? Petőfiről nem írt, második férjével való kapcsolatát a gúnyoros hangú **Tizenhatodik Lajos** című verse, és a **Gyáva férfi** című novellája őrizte meg

Ha nyálkás, hideg kígyó csúsznék el lábaim fölött, ha egyszerre

Undok varangybéka meresztené rám kidülledt szemeit, nem költene bennem olyan utálatot, mint egy erőtlen gyáva férfi csókja, vagy csak érintése...

A leírások szerint nem volt ilyen Horvát, de a feleségek felesége álmait nem volt képes betölteni, még ha meg is mentette őt a kitoloncoltatástól. De azt is

olvastam, hogy zsarolta is Júliát a lánykérés pillanatában, mert az akkoriban előkerülő (valódi vagy ál) Prielle Kornélia napló közreadásával be akarta bizonyítani, hogy Petőfi Sándor sem volt hűséges feleségéhez... Pedig talán az kisebb bajt jelenthetett volna Júlia számára, mint ez a házasság... ámbár ki tudja?!

Szendrey Júlia önmetaforáit keresve talált rá **Andersen meséire**, melyből lefordított és megjelentetett egy csokorra való 1858-ban: a *szilárd ólomkatona*, a *fenyőfa*, a *kis hableány*, vagy a *kis gyufaárus lány* története az önmagáról alkotott kép allegorikus kifejezése. További novellái is ezt a célt szolgálták. Az 1850-es **A huszár bosszúja** című novellája Arany versére, *A honvéd özvegyére* rímelt: a háborúba menő huszár megígérte szerelmének, hogy kivágja a szívét, ha megcsalja. S mivel az megtörtént, meg is tette... - mint ahogyan ezt Júlia is érezhette! Novelláinak zöme ugyanilyen önmetafora: **A lyukas mogyoró** (1863), **A szerencsétlen narancsfa** (1867), **A kis aranyvirág** (1867) elpusztultak, mert hibás útra találtak, vagy rossz helyre kerültek. De azt is elmondta ezekben az írásokban, hogy volt öröme is ebben a sorsban, amikor talált magának egy kalickába zárt pacsirtát, akivel összekötötte a kölcsönös barátság és szeretet, és a közös sors: mindkettőjükről elfeledkeztek, és szomszédokká pusztultak. Utolsó története, **A fenyőfa és vadrózsa** (1867) a sziklatetőn levő magányos fenyőről szól, akinek törzsére oda vetődött egy kis vadrózsa, összefonódtak, madarak telepedtek meg rajtuk, majd egy óriás villám porig égette mindkettőjüket. Ez a két utolsó történet jelzi Szendrey Júlia akkori gondolkodását: az áhított és elnyert szeretet hitébe kapaszkodott bele, melyet a külvilág fenyegetése csak életével együtt vehet el tőle.

Mert élete utolsó fázisában ismét volt mellette egy férfi, **Tóth József**, felolvasója, társalkodója, szerelme, gondozója és kihasználója, azaz mindezek egyben... Házitanító, majd minisztériumi alkalmazott volt ő, aki Gyulai felkérésére szabad délutánjait Szendrey Júliánál töltötte, szórakoztatta őt, ápolta, gondozta, majd megkérte a kezét. Az új frigy lehetősége sokat

jelenthetett az asszonynak, hiszen nemcsak nőiességében erősödhetett meg, hanem élete nagy fordulatát is ez jelenthette volna, hiszen válságmegoldásként a házasságkötés volt beléje kódolva. A felvillanó lehetőség feledtetett vele egy időre mindent, még katolikus vallását is hajlandó lett volna reformátusra cserélni ezért. Az 1930-as években került elő Szendrey Júlia utolsó leveleinek egyike, amit apjának írt és erről a tervéről vallott benne:

Isten nevében! ... csak arra kérem, kedves jó Atyám, hogy abba, amit közlendő vagyok, soha, semmi áron nem fog beelegyezni tudni, ha előbb bele fog nyugodni tudni halálomba - de Isten mentsen, hogy erőszakot értsék alatta! - akkor csak arra kérem, mondja azt meg nekem őszintén s én hallgatni fogok utolsó lehellétemig. Mert itt senki más nem jön kérdés alá, csak kedves Atyám nyugalma, mert hogy gyermekeim nem fognak e lépés által károsulni, arról meg vagyok győződve, sőt még az sem, ki soha sem vette tekintetbe az én szenvedéseimet, az én javamat... Hogyha csak fogalma volna kedves jó Atyámnak, amit én kezdettől fogva Árpád mellett szenvedtem, bizonyára méltányolná azt, hogy sokáig bírtam azt elviselni anélkül, hogy panaszaimmal terhére lettem volna , vagy a világot bele avattam volna szenvedéseimbe...ugye sem számolok én többé boldogságra, gyönyörökre...de nem tartozom-e a legnagyobb hálával és elismeréssel azon embernek, ki e keserves helyzetemben, ily kínos és utálatos betegség mellett a legnagyobb kitartással, lankadatlan szolgálatkészséggel, önként, minden kötöttség nélkül ápolt és viselte a gondomat, amennyire csak tőle telt, s hogy egyszerűen mindent kimondjak, csak azt óhajtja jutalmul, hogy életét az életét az enyémhez köthesse, hogy ezután nem lopva és titokban, de nyíltan és joggal ápolhasson, és lehessen könnyebbségemre szerencsétlen helyzetemben... De hogy ez megtörténhessék, szükséges volna vallást változtatnom...szent meggyőződése, hogy kedvesebb leend az isten előtt, ha mint kálvinista hálával dicsőítem szent nevét, mint ha ö-

rökké csak zugolódva, kifakadva, a tagadásig hitetlenül , ugy, miként eddig katolikus létemre, töltöttem szerencsétlen, ezerszer elátkozott életem...

Szendrey Júlia levele Szendrey Ignáchoz

Nem tudjuk, apja mit szolt volna mindezekhez, mert végül nem küldte el neki ezt a levelet, de feltehetően megszánta volna haldokló gyermekét, s ha gyanakodott volna ő is, mint Horvát Tóth Józsefre, nem állt volna ellent. A férfi kihasználta Júlia gyengeségét, erősen befolyása alá volta őt, s a férje ellen uszította. Utolsó neki diktált leveléből tömény gyűlölet árad, ami aligha lehetett egy haldokló utolsó sóhajtása... Ezt maga Tóth erősítette meg hozzáfűzött utóiratával, melyben megfenyegette Horvátot: ha továbbra is bántalmazza és terrorizálja feleségét, közzéteszi Júlia naplóját, *s a netán felém dobott követ fölfogom venne, hogy az olyan súllyal hajítsam vissza, mint felém dobatott.*

Árulkodóak ezek a sorok és érdekesek, mert a *zsaroló zsarolása* történt meg ezzel. Horvát különélésük alatt is számon kérte felesége minden percét, ez előhívta Tóthból is a gonosz ösztönöket: benyújtotta a számlát a férjnek felesége ápolásáért. De azon is elgondolkodtam, milyen világ volt az, amikor Szendrey Júlia szenvedése csúcspontján ismét egy újabb házassággal akarta megoldani az életet?! Miért hitte, hogy egy újabb férjjel az oldalán elfogadja őt a világ? Meglévő családjával sem tudott mit kezdeni, pedig fiai nagyon igyekeztek felvidítani: Brown Tom néven Tarka művek címmel kis újságfélét írtak szórakoztatására a maguk gyerekes módján: *Krisztus életét a hatóság betiltotta...*

Forduljunk megint a versekhez, hátha abból választ kapunk kérdésünkre. A versek azt is sugallják, önmagának azért bevallotta: élete tettetés volt, melynek csak a halál vethet véget.

Keserű kín és gyötrelem,
Volt énnékem a szerelem,
Ami másnak életet ad,

Az hozza rám halálomat.

Keserű kín

Utolsó verse egy Chemisse költemény átdolgozása lett, ami azt rögzítette:

Az én utam már lefelé tart,
Fáradt lábam alig viszem,
A régi tűz kiégett immár,
Egyre inkább ezt érzem.

Az est

Nem találtam semmit arról, hogy kortársai milyen szerepet kaptak életében? Ha már a Petőfit istenítő nagyok (Aranyék, Vörösmartyék, stb.) haragudhattak is, miért nem kapaszkodott be az író társakba, ahogyan Molnár Borbálánál láthattuk, ez enyhíthette volna szenvedéseit... Miért nem keresett kapcsolatot Podmaniczky Júliával vagy Majtényi Flórával? Talán azért nem, mert ők is küszködtek újféle női szerepük és alkotói létük egyeztetésével.

Podmaniczky Júlia 7 évig várakozott arra, hogy a négygyermekes Jósika Miklósnak lehessen a felesége, s mire elérte, menekülniük kellett az országból, mert a szabadságért folytatott harc elbukott. Az emigrációban, hogy megélhessenek és férje irodalmi sikerei meg nem törjenek, grófnőként csipkeboltot nyitott Brüsszelben, úgy vélte: írói sikerei is inkább férjének szóltak, mint neki. **Majtényi Flóra** Tóth Kálmán költő feleségéként kezdett írni, aki a legsikeresebb volt a Petőfit utánczóik között. Felesége a hozzá írott Flóra dalaival *költőként* férje fölé emelkedett, amire a férj iszonyú és kegyetlen bosszút eszelt ki: elvette az anyától a fiát, amivel megalázta az asszonyt és az anyát. De nem érte el mégsem vágyott célját, mert az Elégiák kisfiamhoz szerzőjét többen ünnepelték, mint Tóth Kálmánt. De a felvillantott asszonyi sorsok mutatják, miért is nem voltak nők Szendrey Júlia mellett: ez a kor sem állt még készen az alkotó és önálló nőkre, tragédiájának ez is egyik forrása lehetett ...

Utolsó óráit Zoltán fia osztotta meg vele, aki hosszú csavargásból érkezett haldokló anyjához. Akkoriban véget akart vetni ő is cigányéletének: alázatos hangú levélben kérte *nagytatáját*, Szendrey Ignácot, hogy szerezzen neki valamilyen állást, felhagy a színészséggel. Anya és fia kapcsolata itt a halálos ágyon zárult le, nem igen tettek már egymásnak sem szemrehányást, sem fogadalmat, egyik a sír szélén állt, a másik is afelé tartott. Horvát a gyerekeket: Attilát és ifj. Árpádot elküldte levegőváltozásra, anyjuk temetésén sem lehettek ott, ahova ő sem ment el. Tragikus történet lett ez a XIX. századból, amiben magára hagyatottan tévelygett az a nő, akit egykor a világ irigyelt..

Hiába vették őt körbe egész életében a férfiak: Szendrey Ignác, Petőfi Sándor, Horvát Árpád, Tóth József, vagy a fiai - nem tudott megszabadulni a rá nehezedő asszonyi sorstól, melyben azért jócskán közrejátszott saját személyisége is. S mi ez ügyben az utókor ítélete? Egyik oldalról az, hogy Petőfi megjósolta mindezt a *Szeptember végén* című versében. A másik oldalról pedig: halála után testét egy sírba helyezték Petőfi rokonságával: szüleivel, István öccsével - ide kerül majd néhány év múlva Petőfi Zoltán is - Szendrey Júliaként, mintha nem is lett volna soha Horvát Árpád felesége, gyermekeinek anyja... Születésének helye ma az ő nevét viseli, szülőházán emléktábla van, szobra ott áll Kiskőrösön, Mezőberényben és Koltón, utcák és iskolák hirdetik a nevét, de tragikus történetének súlyát ezek sem enyhíthetik.

II.

FÉRFIAK NŐI KÖNTÖSBEN

1. **Weöres Sándor: Psyche (egy hajdani költőné írásai) (1972.)**

A Nyugathoz kapcsolódó költők közül Babits Mihály a csodagyerekként feltűnő **Weöres Sándort** (1913-1989) tartotta legtöbbszörre, s megérzése helyesnek bizonyult: ezerarcú költő lett belőle, aki otthonosan mozgott a különféle

szerepekben, formákban, korokban és stílusokban. Sztoikus gondolkodásmódjával a *ne fontoskodj* lelvét tette meg költészete vezérfonalának, művészete a be nem avatkozás cselekvésképtelenségén és a nagyfokú lelki aktivitáson alapult.

Próteuszi alkatával igazi kísérletezője lett ő a magyar irodalomnak, elvetette a hagyományos költői szerepet, a koroktól független humanista értékek mentén alkotott. Legismertebb műveit gyermekversként tartjuk számon, pedig azok a Kodállal közös ritmikai kutatómunka termékei: *tündérsíp* szól azokban a versekben, ahogyan a ritmust és a képeket a sajátos zeneiségben összeolvasztotta. Tudatos mestere volt a magyar nyelvnek, minden formát és műfajt kipróbált, s az értelmén túli versélmény lehetőségét is megtalálta. Azt akarta: *ne csak az ember olvassa a verset, a vers is olvassa a költőt*. Külön értéke, hogy sokat tett a régi magyar irodalom értékeinek újrafelfedezésért, és műfordításaival is különleges világokat hozott emberi közelségbe.

Életművének fontos részeit jelentik prózai munkái, melyek között kitüntetett hely illeti **Psyche** című verses regényét. Megkomponált alkotásában versek és prózai írások adják az összefüggő történetet, 16 éven felülieknek szóló, Boccacciót idéző epizódokkal. Egyes részletei már az 1967-es **Merülő Szaturnusz** című verseskötetében megjelentek, ezeket egészítette ki teljes könyvvé, ami olyan siker lett, hogy megjelenése évében, 1972-ben két kiadást ért meg. Az *Egy hajdani költő nő írásai*-alcím **Lónyay Erzsébet**re utal, aki a Kazinczy által oly nagyra tartott Ungvár-Németi Tóth László (1777-1820) kortársa volt. Pontosabban lehetett volna, mert valójában Lónyay Erzsébet soha nem létezett: Weöres teremtette, amikor kedvet kapott arra, hogy nőként és a felvilágosodás nyelvén szólaljon meg. **Három veréb hat szemmel** című antológiájában állapította meg, hogy a magyar múlt tele van színes és érdekes egyéniségekkel, akik a mindennapok igazi megjelenítői. Így hívta fel a figyelmet **Molnár Borbálára**, aki az első női bestseller volt, amikor nőként tükröt tartott a nők elé, **Ujfalvy Krisztinára**, aki kalandosan és botránnyosan élt, **Fábián Juliannára**, akiben kevés

volt a poézis, de női heve, ötletes csevegése, kedélye vonzóvá teszi verseit. Aztán egy merész lendülettel - ezekből a poétriákból - ő is teremtett egyet, Lónyay Erzsébetet, aki lehetett volna, de nem véletlen, hogy nem lett.

Átlépni testünk, saját nemünk korlátait, mindig is izgatta az embereket... Weöres a *nemváltás* ötletét a Teireiszasz-mítoszból vette, hiszen a vak jósnak is megadatott, hogy 7 esztendőre ragyogó szépségű, fiatal nővé váljon. A lehetőségnek ez a játéka a férfi és női létet az átváltozás, a folytonos átmenet játékába illesztette bele. Weöres szerint a történelem bármikor átalakítható és kiegészíthető fikció, melyre valóságként tekintünk, pedig az csak az elbeszélés által válik azzá. Ezt bizonyítandó hívta életre Lónyay Erzsébetet:

a múlt század tele van méltatlanul elfeledett, érdekes költő és költőnő egyéniségekkel. Ezekről tanultam én nyelvet, fűszeres zamatokot, ijesztő bolondériákat, merészséget. És mikor saját ereim ellanyhultak, arra kényszerültem, hogy az ő hajdani nyelvükön, és minden szokásra fittyet hányva bátorsággal szóljak. Vagyis megszólalt bennem egy idegen, könynyűvérű szép hajdani hölgy, Psyche, Lónyay Erzsébet, aki nem én vagyok, tán még csak nem is hasonlít.

Először 10 versét írtam meg az egykori poétriának, de annyira élt, lélegzett, cselekedett bennem, hogy évek múlva megint az ő költészetét és prózanaplóit írtam, meddő időszakomban, mégis valószínűtlen termékenységgel.

Weöres Sándor

Hőse 1795 és 1831 között élt, apja gazdag partiumi gróf, anyja a cigányvajda lánya volt, akit Mailáth gróf örökbe fogadott, így hát a gyermek egyformán otthonosan mozgott a miskolci cigánysoron és a tállyai kúriában. Élete fordulatát egy sziléziai földbirtokosnak, Zedlitz bárónak köszönhetette, aki kalandos együttlétek és elválások után vette feleségül. Így hát ő is a női sors átélője lett:

Egyesülés
Gyermekszülés
Tisztos házi tűz
Tej szag, pólya, bűz,
Nem leszek én
fejős tehén,
Gyászolván szabad
Vándorlásomat.

Weöres Sándor / Psyche

Talán az sem lehet véletlen, hogy Weöres éppen a XVIII. századba, a *leggörögösebb magyar időszak*ba helyezte hősét, abban az időben voltak a legnépszerűbbek az ókori szerzők, s a kereszténység ereje már nem volt olyan elementáris, hogy mindenre rátelepedhetett volna. Az alakváltoztató költő itt talált időleges otthonra. Lónyay Erzsébet története közben találkozunk a kor nagyszerű figuráival: Kazinczyval, Wesselényi Miklóssal, Széchenyivel, Berzsenyivel, Kisfaludy Sándorral, Goethével, Hölderlinnel, Beethovennel. Bár Psyche érdeklődést mutatott a reformmozgalom iránt, lírájának témái a mindennapokból származtak, melyet a szentimentalizmusba hajló rokokó érzelmes nyelven fejezett ki. Idősödő férje nagyon féltékeny volt rá, s az sem zárható ki, hogy nem volt vétlen abban a kocsi balesetben, ami Lónyay Erzsébet halálát okozta. Bár szabadon élt, a női sors béklyói őt is bezárták.

Weöres mindent megtett azért, hogy hitelesítse az életrajzot, de hiába csatolta Lónyay Erzsébet verseihez annak naplóját, egy kortársa feljegyzését, s a maga írását, mindezek ellenére az egész csak fikció. A neki tulajdonított versek csak *imitálják* a XIX. század elejének lírai modorát, stilisztikai, retorikai jellemzőit, még ha eredeti műveket - Ungvár-Németi Tóth Lászlót, Kazinczyt, Goethét - is elrejtett könyvében. Weöres tökéletesen magára vette a kor kifejezőmódját, történetileg minden tökéletes ezekben a stílusjátékokban. Sőt:

még a nyelvi *travesztia* sokszoros játékát is megvalósította, amikor Psyche elküldte verseit Toldy Ferencnek, az kritikai glosszában válaszolt, amiben Czuczor Gergely modorában még verset is rögtönzött, azaz Weöres úgy utánozta Czuczor modorát, ahogyan Toldy Ferenc utánozta volna a maga korában... Ez a *nyelvi imitáció* csodája a könyv második rétege, bár utánozni csak olyat lehet, ami valaha létezett.

De Psyche a valóságban sohasem élt, s az a versvilág, ami verseiből feltárul előttünk, sohasem létezett. Emiatt aztán ez a verses regény nemcsak egy mozgalmas életregény imitációja, hanem egy életlehetőség virtuális megteremtése is. Ezzel aztán nem is nyelvi imitációnak, hanem *nyelvi kreációnak* tekinthetjük ezt a művet. Weöres Psyche versei jól alátámasztják ezt. A **Sétalovaglás** címet viselő naplószerű bejegyzés költői visszaemlékezés, arra példa, hogy így írhatott volna a hegyaljai tájakon élő, költői tehetséggel megáldott fiatal lány, még ha versének utolsó része Babits Ősz és tavasz között című versének ihletését is mutatja. A versben megjelennek a mitológiából ismert lények, de csak *metaforikusan*, többet tudunk meg a valós látványból, mint róluk. Az **Egy lovász-fiúhoz** írott verse sem a társat, hanem a magasabb régiókba emelt ideált rajzolta meg, s a versben megfogalmazott magány a XX. századi ember élménye. A **hasonlításokban** a női lélek mutatkozott be: a szövés-fonás gondja, a pántlikákban való gyönyörködés öröme által. Schein Gábor szerint Psyche versei az irodalom fiktív kiegészítései, melyek lehetséges, de meg nem valósult kapcsolatokat mutatnak a kor irodalmán belül. De egy biztos: a Psyche versek női versek, könnyedek, finomak, erotikusak. A magánszférából merítették tárgyukat, élet közeli helyzeteket mutatnak meg. Psycheként így szólt az olvasóhoz:

Megláthatod az élet másik oldalát: az ismeretes
Férfiúi Világon túl, melyet az asszonyok is ismer-
nek, megpillanthatod a félig sötétben rejtező Assz-
zonyi világot, melyet az Asszonyok sem ismernek,

ámbátor benne élnek.

Weöres nemcsak egy más alkatú költőnőt akart a közismert Dukai Takách Judit mellé odaállítani, hanem egy nem mindennapi személyiséget kreált, akinek minden tettében, minden írásában volt valami szokatlan. A valóság aligha teremt ilyen különös teremtetést, akiben együgyűség és ártatlanság, excentrikusság és kifelé tekintő figyelem, játékos könnyedség és gátlástalanság, magát feláldozó hűség, finomkodás és obszcenitás találkozott. Weöres Lónyay Erzsébet alakjában a nőben rejlő sokféleséget összegezte. Csak így válhatott legjobb barátja, a valóban élő Ungvár-Németi Tóth László társává és ellenpontjává, kapcsolatukban ugyanis Ámor és Psyche történetét idézte fel, ez lett a könyv címének forrása.

Weöres ebben a könyvében nemcsak egy kort rekonstruált, hanem virtuálisan egy életlehetőséget teremtett. A magyar irodalomban talán szokatlan, hogy valaki énjének egy-egy megvalósulhatatlan részét egy másik személyé sűrítse, és egy más korszakba helyezze át. De ez a *pót-én* kivetítése alkalmat adott az írónak más temperamentum és más stílus használatára, a szókincs és mondatformálás más módjára, vagyis *nyelvi és szellemi felfrissülésre*. A kis versciklusban női szív van, amely azonban nem található életlehetőséget egy férfi életében csak így, áttételesen.

S nemcsak önmagának rejtett darabkáit formálta egésszé, de megálmodta könyvében azt is, milyen lehetett volna a késő rokokó, korai biedermeier irodalom egy szabad és független Magyarországon, ahol a költőknek nem a nemzet gondjai, hanem a szerelem, az öröm és a bánat mindennapi megfogalmazása lett volna a feladatuk. Ilyen lett volna az az európai szintű magyar irodalom, mely megengedhette volna magának azt a fényűzést, hogy ne csak nyelvében, tematikájában is magyar legyen. Psyche korának Ady Endréje volt, akinek költői stílusa, egyénisége volt, s akit Weöres saját életműve részeként hívott életre. Ebben a férfiakkal egyenrangú, költői hajlamai és szabadsága számára is teret követelő asszonyban találta meg Weöres az *én és a nem én* egységét, a vállalható

személyiséget. Teremtett magának - részben magából - egy női személyiséget, akinek az élet minden kérdéséről - művészetéről, politikáról, versekről, hazai és külföldi nagyságokról és középszerűségekről karakteres véleménye volt.

A könyvben megjelenő Psyche portrét - és a többi illusztrációt - Gyulai Liviusz rajzolta, a költőné kézírását Káldi Judit találta ki. Mindezek részesei voltak annak a célnak, hogy Weöres létezőként fogadtassa el költőnőjét. Weöresnek ez volt az utolsó nagy vállalkozása, amikor önmagát két nagy részre osztotta egy égire és egy földre. A látványhoz és a földi élet vaskos tényeihez kötött poézis Psyche jellemzője: *Bármit írok, azt akarom, tapintatja, íze, bűze legyen, míg vele szemben áll az eszmei, értékes, nem evilági, égi minőséget képviselő Nácisz, Ungvár-Németi Tóth László: hymnusaim por és sír felett szárnyalnak, az alantast megcsúfolják.* Így vált ez életművé az életműben, hiszen Weöres következetesen végigjátszotta mind a két szerepet: Psychét a XIX. századi udvarházak, a magyar líra hagyományai kötötték, Náciszt a klasszicizáló kazinczyánus irányzat, és kettejük eltérő gondolkodói-művészi lehetőségével önmaga művészetének kettős arculatát is megmutathatta.

Ennek a könyvnek alkotója alakot, nemzet és kort cserélt, csak önmagát őrizte meg. Ez lett Weöres legbonyolultabb játékainak egyike: Weöres azt a Psychét játssza, aki Weörest játszik, azaz egyik költő egy másik költőnek öltözik, akibe önmagát öltöztette. Az álarc és az álruha tökéletes szabadságot biztosított számára: akit megmutatott, s akit eltakart az mind ő maga, Weöres Sándor volt. A rejtett életet és korrajzot ráadásul négy oldalról közelíthetjük meg olvasás közben: Psyche verseiből, naplójából, kommentárjaiból, Ungvár-Németi életrajzából, egy korabeli memoáriról, Achát Márton feljegyzéséből, aki ugyanúgy Weöres teremtette regényalak, mint Psyche. Weöres maga tesztrendszernek tekintette könyvét: ahol mindenki saját tudása alapján rakja össze az eléje tett képeket, ez lett a könyv negyedik rétege. Ezzel a szállal a játék áramkörébe is bekapcsolta az olvasót, meggyőzte arról, hogy ez a különös történet hozzá szól.

Ez a sokszoros játék teszi feledhetetlenné Weöres kísérletét, mely a magyar irodalom egyik nagy bravúrja. Bódy Gábor, a tragikus sorsú magyar filmrendező egyedi hangulatú filmes átiratában még ezt is tudta fokozni, amikor Kazinczy szerepét Pilinszky Jánossal játsszatta el. S az sem lehet véletlen, hogy a Psyche versek megzenésítésére a világzenét játszó Palya Bea vállalkozott, aki mintegy önmetaforaként talált rá a grófnő-cigánylány különleges alakjára.

A magyar irodalom mindig mozgósított, parancsoló szükségszerűséggel szólított meg valaminek a végrehajtására, elérésére. Weöres ezt a felszólító módot kiiktatta műveiből, mégis a jóra készíti az embert. Eltért a hagyományoktól, de műve, melyben ars poétikaként felvállalta a tengermélyi medúza szabad lebegését, mégsem üres kísérlet: az elvontabb formával is az esztétikai kultúra fokozására törekedett. Weöres nem hitt a világ megismerhetőségében, sem a társadalom megjavíthatóságában. A mítosz és a játék jobban érdekelte, mint a politika: *ha az igazságot akarod birtokolni...önmagad mélyén kell rátalálni* - vallotta. Sokszínű életművével ezt a tételét igazolta, sikerével *apolitikus* alkotói attitűdjét is sikerült elfogadtatnia: még a rendszerváltás előtt Kossuth díjjal értékelték őt.

2. Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk (1987.)

Weöres után mintegy negyedszázaddal jelent meg a következő nyelvi kísérlet. A **Csokonai Lili** könyv az is archaizálás, az is az *én-elbeszélő* életrajza, amiben az író egy egész korszak stílusát mutatja meg, s annak is nő lett a főhőse. De az 1980-as évek is másfélék voltak: ez a Kádár-rendszer vége, amikor Magyarországot szabadabb légkör és szabadabb közhangulat jellemezte.

Csokonai Lili nevét 1986 karácsonyáig nem hallotta senki, ekkor jelent meg az **Élet és Irodalom** ünnepi számában egy részlet a kisregényből. Izgatott találgatások kezdődtek: létező személy-e vagy valamely ismert író húzódik meg az írói álnév

mögött? Az a fiatal lány, aki egyes szám első személyben mondta el kurta, de annál hányatottabb lánykorát, huszonéves, tanulatlan takarítónőnek mondta magát, ugyanakkor tragikusan szép históriáját a XVI-XVII. század nyelvén mesélte el, amire csak nagy műveltségű ember képes. A könyvhétre megjelenő könyv hátsó borítóján egy fiatal lány képe nézett szembe az olvasóval, azt a látszatot keltve, hogy új író mutatkozott be. De aztán három hét alatt - a stilisztikai jellemzők alapján - a titok kiderült, így hát **Esterházy Péter** (1950-) maga leplezte le magát az *Élet és Irodalom* júliusi számában, de ettől láthatóan nem volt boldog:

Tudom, van, akinek mindez nagy csalódást jelent, hisz azt gondolhatta egy ideig, hogy akkor most itt van egy tündöklő és vagány és kiszámíthatatlan, húszéves, szépséges nő, aki így meg úgy, ezt meg azt, - s ehelyett kiderül: látják, mi derül ki. Önzőn osztozom ezen olvasók érzéseiben: nekem is kevesebb maradt így...

A történelmi család sarjaként született Esterházy Péter olyan íróvá lett, aki megújította a magyar irodalmat. Regényei vitára készítetik híveit és rajongóit egyaránt, az utóbbi időben egy családi tragédia révén - istenített apjáról kiderült ügynök múltja - ő tanítja toleranciára olvasóit. De ez a könyve önfelelt játék lett: stilisztikailag és emberileg egyaránt.

Weöres után egy újabb férfi öltötte magára a fiktív nőíró maszkját, Esterházy szerepjátszása azonban sok ponton tér el Weöresétől. Psyche mimikrije tökéletes volt, nála a fikció és a dokumentáció tökéletesen egybeolvadt, versei akár eredeti reformkori versek is lehetnének. Csokonai Lili apokrif nyelve révén hangsúlyozottan irodalmi teremtmény, nem is leplezett hamisítvány. Esterházy ismerte Mallarmé gondolatát: a világon minden avégből létezik, hogy könyv váljék belőle. Elbeszélte hát egy kitalált történetet, de ez az én nem koholt személy, hanem regényíró dolgokban jártas, keserű, csalódott ember, aki Wittgensteintől azt is megtanulta: az tud beszélni, aki reménykedni is tud, s viszont...

Már a finomkodó, *kecsteljes* szerzői név is telitalálat: Csokonai és Lilla - aki maga is metafora lett - nem létező gyermeke ő, akinek sorsa is azt sugallja: Lili (Lilla becéző változatát Csokonai is használta így) is elfutott Csokonaitól, mint ahogyan Kéri Márton is *megfutamoda* a végzetes baleset megtörténte után. S miért 17 hattyú? - mert a 17 egyszerre prímszám (*kedig az volna, az mi csak őmagával és eggyel vón osztható*) és profanizált szent szám a középkori számmissztika szerint. De nem a számokkal leírható Világrend iránti tiszteletet fejezte ki általa, varázsigévé, bűvös dallá emelte a szöveget. A bűvös dal a *hattyú dala*, ennek a repedt fazék hangú madárnak a halál előtti megszólalása feledhetetlen, ami a költői búcsú jelképévé vált. Csokonai versében is *Száll a hattyú....*, de az nem bibliai kép, hanem Youngtól vette át. Ezt az időzős, manipulatív játékot Esterházy is szerette: így ékelődött a 17 hattyú Csokonai Lili élete és halála közé, s lett egyszerre kifejezője élet utáni vágyának és halálfélelmének. Imre László még azt is tudni véli, hogy más mitológia szerint a hattyú a szerelem varázslatos tavának hírnöke is, így hát a Kériverrel töltött órák mámorát is ez a madár őrzi. De a lány iszonyú sorsáért nem nyerte el, mint a bibliai Jób, Isten kegyelmét, csak az utolsó sorokban derengett fel előtte abból valami:

És akkor az Égből - nem való hát, hogy üres, egyedül az Istené
a dicsőség - eső helyett, hó helyett, jég helyett, lusta ünne-
piséggel por kezd szitálni....-

Isa por és chomu az emberi lét...A múlt borzalma és az előtte álló jövő üressége rádöbentette Csokonai Lilit a hiányra, ami nélkül eddig élt, de helyzete elérhetetlen messzeségbe távolította tőle az enyhületet:

Soli Deo Gloria: in Summa: se előre nem birok nézni, se hátra.

De Csokonai Lili akár mint képzelt irodalmi alak, akár mint életét megvalló tehetséges író nő éppen olyan reális, mint Psyche, vagy talán még reálisabb: amit elmond magáról, az egy hétköznapi banális történet. A vékonyka kötet 17 fejezete az árván maradt, félig paraszti, félig proletár sorból származó lány mostoha

sorsáról, érzéki kalandjairól, és tragikus közlekedési kalanddal végződő szerelméről számol be. A 17 hattyúban konkrét és absztrakt életsors fogalmazódott meg: a *Curruculumvitaehattyú*, az *Édesanyámhattyú*, vagy az *Édesapámhattyú* konkrétságát a *Szüzesség-hattyú*, vagy a *Vágyhattyú* elvontsága egészíti ki, de a *Volkswagenhattyú*ban mind a kettő egyidejűleg jelent meg. A regény leghosszabb fejezete az *Invertárhattyú*, mely alap gondolatában hordja a lány igazi tragédiáját: *Egy tetemöm van* - azaz a lány egyetlen vagyona a teste, ami egyszerre élő és halott a baleset következtében. A lány történetét persze nem lehet lineárisan, cselekményszerűen megtalálni a könyv lapjain, ez bizony Esterházy regény: Csokonai Lili apró jelenettöredékek, kommentárok, reflexiók, képzettársítások csapongó menetét követi, s a végkifejletben bontja ki az egészet. A regény kiindulópontja a beteljesült tragédia:

Én, Csokonai Lili löttem e nyívvél tellyes világra...

Nagyságos szegin Kéri Márton uram ennenmozgó ördeg-hintaja (Volks wagen) megiramodván nekicsapódék egy fette zömök tölgynek, én egyben madárként repülék, majd nehéz kőként hullék, neki baja semmi történt,...

Azaz: nős újságíró szerelme kocsijával egy fának rohant, a férfinak haja szála sem görbült meg, de neki tőből amputálni kellett mind a két lábát. Ezzel olyan játéktérbe került, ahol a test és a lélek szabadsága és rabsága, az élvezetvágy és a lemondás kettőssége egyféle egyetemességet sugallt. A tolószékben emlékező fiatal lányt két dolog is emlékezetessé teszi: az egyik ez az archaikus szép nyelv, mely a mai ember számára különleges élmény, a másik meg Esterházy bámulatos beleélő képessége, ahogyan az egyszerű történetet profán kálváriává magasztosítja. A történet olvasható erkölcsnemesítő tanmeseként és neo-naturalista csiklandós storyként is, mert mind a kettő: kiegészítik, magyarázzák

és elhítetik egymást. De a morális tétel kiemelte a könyvet az obszcenitások közül, az alantas hanghordozás pedig megóvta attól, hogy túlságosan didaktikussá váljon. Csokonai Lili tanulatlansága, megnyomorítottsága ellenére szuverén lény, szabad ember, tündöklő, vagány, kiszámíthatatlan. Élete tragikusan indult: születésekor meghalt édesanyja, édesapja pedig öngyilkos lett, amikor ő még csak 7 éves volt. Árvasága, kallódása, kiszolgáltatottsága már önmagában is jó téma, ami Esterházy játékos és magával ragadó ábrázolásmódjával szemük előtt formálódik egésszé. Csokonai Lilinek alapélménye és egyetlen kincse a teste, az vált számára határtalan gyönyörök és a korlátozottság forrásává. Számára azonban a szerelem szentség volt, ennek a profán *amor sanctus*nak jelképe a régi magyar nyelvhez kötődő káprázat útján megidézett *hattyú*, melyet mitikus szálak fűznek a halálhoz. Csokonai Lili a szerelemben nemcsak a test gyönyöreit élte át, hanem annak mulandóságát is. A baleset következtében egyetlen értékét veszítette el, így válhatott a kisregény a szerelem és a halál könyvévé.

A regény műfajilag a memoáriródalomhoz, nyelvileg az önvallomásokhoz kapcsolódik, melyet a modern naplóiírásra emlékeztető narráció kapcsol egybe. De mert XVII. századi nyelven szólalt meg egy XX. századi személy, azt az ellentétet is hordozza, ami a nyelv és a valóság között feszül. Esterházy jól ismeri a magyar irodalmat, mesteri az utánzóképesége, kedveli az *intertextualitást*: Bethlen Kata, Bethlen Miklós, Kemény János önéletírásából, Pázmány Péter prédikációjából, Nyéki Vörös Mátyás verseiből idéz. Ezekkel olyan nyelvi valóságot teremtett, mely létezhetne, ha a magyar nyelv ösztönösen fejlődött volna Pázmány Pétertől napjainkig, ha nem lett volna nyelvújítás, nem jöttek volna neologizmusok, vagy jövevényszavak. Ezzel a teremtett XVII. századi nyelvvel emelte ki tárgyát a közhelyszerűségből, a mindennapiság szférájából. Ám a feminista kritika egyik jeles alakja. Jolanta Jestrebska ebbe is belekötött, azt állítva, hogy szellemes ötletének egy *filosztréfa* lett az eredménye: a nyelvi virtuozitás öncélú játékká vált, mert a szöveg ellentmondott neki. De azt még ő is kénytelen volt elismerni,

hogy a barokk stílus nyelvi fordulatainak ereje ebben a könyvben is érvényesült, amikor Esterházy ilyen mondatokat írt le: *meghótt nyüvek prédája az ember - vagy: belém szivárvodik a savanó büzü öregség...*

Nem egyszerű olvasmány, legalább kétszer kell elolvasni. Először egyvégtében, belefeledkezve, a történet kedvéért. Másodjára lassabban, a bujkáló íróat keresve, aki képzett matematikus, akárcsak Esterházy. Ez nemcsak a prímszámokból derült ki, hanem a Bólyaira való utalásból is:

Denique az örült matematikussal a végtelenbe találkozánk
hú paralleljeivel, ha mint voluptásba hóttunk vólna bele, Jo-
hannes Bólyaival, appendixül...

Ez a szövegrészlet azokra a rejtett utalásokra is jó példa, melyet a figyelmes (és kellően művelt) olvasó a művet olvasva megfejthet. Itt pl. azt, hogy Bólyai János a nem euklideszi geometria tételeit az Appendixben fejtette ki, de ez a tudás Lilivel összeegyeztethetetlen lenne, ha nem lenne irodalmi teremtmény... A sziporkázó nyelvi ötletekből is ragadjunk ki néhányat: a Volkswagen mint *ennenmozgó ördeghintó*, vagy a Polski Fiat mint *poják fiat*, vagy a *repülő acélparipa*. A mai élethelyzet és a régies beszédmód keverése sajátos humort kölcsönzött a könyvnek, a kedvencem ez volt:

irdatlan gyehennás keleti német demokratikus vekkerem,
melly mint böhom indignált bakmacska trónol vala foszfo-
reszkáló zöd lidérc szemekkel az éjjeli szekrényen, cse -
regni azon sátáni neszekkel a kiktül bármi Isten félő te-
remtmények szíve összemegy, eszébe vöszi bűnjeleit és
porszem voltát, s alitja, váratlan nyugalommal, hogy most
akkor hát ultima hora....

Mindezek miatt nem szabad ezeket a nyelvi kísérleteket egymással sem összehasonlítani, hiszen volt egy ötletük, amit megvalósítottak, ami az olvasót is elkápráztatja, ha kellően rá tud hangolódni. Esterházy a művészet és a lét, a

valóság és a fikció határán mozog, azok határát próbálgatja, s így válhat műve az *összebékíthetetlen összebékítések* könyvévé. Egy igazi pogány sorstragédia evangéliumi megformálásával, egy banális történet sorssá emelésével mitológiát teremtett az író. Igaz, egy valóban létező Csokonai Lili aligha értené meg Esterházy könyvét, de ne feledjük, Arany sem merte felolvasni a Toldit Nagyszalontán...

A könyv igazi értéke a régies nyelv, és a vele megidézett régi magyar irodalom. Aki tisztelet érez a régi virágénekek, széphistóriák, szerelmes levelek, történelmi krónikák, önéletírások iránt, csak az értheti meg Csokonai Lili hétköznapi legendáját. Legszebbek lírai vallomásai, mint pl. ahol az apjához fűződő kapcsolatáról írt:

Melly erősen szenveded! Melly sokfélét láta! Vala bestye magasban, és vala bestye mélyben! És most melly kicsinykedve kéri azt számon a világtúl! Melly igen érthető! Melly igen emberil! Hogy akkor hát mégis nem heába fojtogatta vón őtet a vad üdő?

Csokonai Lili valójában nem egy külvárosi lakótelep lakója, hanem egy irodalmi teremtmény, aki a magyar irodalom összes nagyjával lefeküdt, az egész arcképcsarnokkal, aki már-már vallásos megrendülése idején Pázmány Péterhez fohászzkodott:

Az egyedüli végem vala, hogy bódog akarnék lenni, nem szaggaték másra. Rendben, szépen élni. Ha mint felettébb valóm, ennek átellenében, ehelyt huzonost rombolok, su - vadva egyberomlanak nyomomban minden állatok. Bévül, legbévül, ottan kívánnék lenni akar szerzetes, egészen, ünként, lassan, megvonszva magam, erőnyesen, tudva, mi volna jó meg mi volna rossz....jónál es jobb Uram, dücsőséges kardinális Péter, járj közbe éretem erősen Istenednél...

Esterházy ebben a könyvében nem vett rá annyi részletet megírt művekből - magától és másoktól, ahogy szokta - de gondolatai *önstilizációk*. **A tizenhét hatyúban** ott van a valóságos élet és a valóságos irodalom mellett a megcsinált élet: Csokonai Lili, aki az élet és irodalom megfeleltetésének egyszerre igenlő és tagadó jele. Mert nemcsak Esterházy olvadt bele Csokonai Lilibe, hanem Csokonai Lili is Esterházyba. Valódi szellemi kihívást jelentett számomra ez a könyv....

3. Dobai Péter: Versek egy elnémult klavirra

Dukai Takách Judit (1795-1836) az első közismert költőnő volt, nemcsak a Göcseji Helikon résztvevője, **Malvina** néven kéziratban forogtak versei. Amikor ő élt, nőként alkotni már mást jelentett, mint Molnár Borbála idején. Magyarország kulturáltabb felén, Kemenesalján született, kisenemesi családból, édesanyja Muzsai Vitnyédi Terézia, édesapja Dukai Takách József, Berzsenyi feleségének fivére volt, így hát 4 éves korától a költő környezetében élt. Neki már természetes volt, hogy írni és olvasni tanuljon. Róla jegyezték fel a Molnár Borbála történet ellentétjét: amikor kiderült, hogy önszorgalomból megtanult írni, édesapja előtt térden állva esküdözött, hogy nem fogja többé a betűket gyakorolni. De apja nem Molnár István volt, lányát nem tiltotta el a betűktől, hanem Sopronba küldte, hogy tanuljon: nyelvet, zenét, és háztartási ismereteket, ahogyan az a nőkhöz illik... Itt találkozott az irodalommal is, a kortárs osztrák költőket hamarabb megismerte, mint a hazaiakat, de aztán azokkal is barátságot kötött.

Édesanyja betegsége miatt egy időre haza kellett térnie, s anyja betegágyánál született meg első verse, amikor megérintette az elmúlás:

Ellankadok, elhervadok, nem tudom, mi talál,
Tán végemhez közel vagyok, leszakaszt a halál,
Mindegy, úgy is meg kell lenni, mit akar az istenség,
Oh, mi határt nem szabhatunk, gyenge az emberiség.

De visszatérhetett utána Sopronba, s nemcsak apja, a körülötte élő férfiak is lelkesen támogatták költői kibontakozását: Berzsenyi rokonként terjesztette az általa *Dudinak* becézett lány költői hírét, Döbrentei és a fiatal Wesselényi meglátogatta Dukán. Judit maga is jelentkezett egy levéllel **Kazinczynál**, aki megérezte, hogy a lány *méltó a tömjénre*, s költővé avatta:

Ne rettegje kisasszony azt a vádat, hogy amely leány verset ír, nem lehet jó asszonya a háznak, így ítél a közönséges ember...

Kazinczy azonban csak elméletben volt ilyen megengedő, saját grófnőjének, a szintén művelt Török Sophie-nak nem könnyítette meg az életét, magára hagyta háza népe, gyermekei gondjával, pedig benne is pislogott az irodalom lángja.

Judit Dukán a korabeli nemes kisasszonyok életét élte, de gyakorta megfordult Niklán is, Berzsenyiéknél. Költői levelezésben állott egy másik rokonával, Dukai Takách Teréziával, az első bátor nők egyikével, aki a kivágott ruhák ellen írott gúnyirattal szemben megvédte a szombathelyi hölgyeket, s alkalmi verseket is írogatott Ányos Pál modorában.

A kezdeti dalszerű versek a nemesi udvarházak világát jelenítették meg, majd Berzsenyi hatására ő is klasszicizálódott, pedig eredetisége és ereje az előzőekben volt:

Egy csendes kalibán itt, hol a Rába

A virágos rétek partjait locsolja,

Tőled, szent Természet érzése, hiába

Szívemet semmi tárgy másfelé nem vonja.

Az én lakhelyem

Költői hírét jelzi, hogy 1815-től Festetics gróf meghívta a keszthelyi helikoni ünnepekre, ő lett a Múzsák megtestesítője, a többi jelenlévő nő - pl. Kazinczy Klára és Szegedi Róza - nagy bosszúságára. **Berzsenyi** örömmel számolt be Kazinczynak is az eseményről:

Az én barna Malvinám, ki az ő tölgykoszorújában s Gratiáktól tanult

öltözetében innepünk istennője vala...

-ahol hárfával vagy klavirral, maga komponálta zenével kísértc a verseket. Pályadíjat nyert műve megjelenhetett az *Erdélyi Múzeumban*, melynek szerkesztője, Döbrentei szegről-végről rokonnak is számított, hiszen a mostohaanyja tartotta Juditot a keresztvíz alá. De nem kell tőle sajnálni ezeket a sikereket, mert a polgárosult nőideál hazai megtestesítője ő lett: több nyelven olvasott, zenélt, járatos volt a költészetben és az esztétikában, derűs és közvetlen egyénisége népszerűvé tette az irodalmi körön kívül is.

Két korabeli ábrázolás is fennmaradt róla: a *madaras* és a *hárfás képe*. Ez utóbbi kis színes miniatúr, arról az Alt-Wien csészéről származik, amelynek szervizével megajándékozta Festetics gróf a költőnőt házasságkötésekor, és a hírcét is terjesztette általa. A Nyugatban erről a képről **Schöppflin Aladár** vagy 100 év múlva a következőket írta:

Barna hajú, őzike tekintetű, picike szájú hamvas őszibarack arcú lány, görögös piros köpeny van hanyagul átalvetve mélyen kivágott fehér empire-ruháján, melynek ujja éppen hogy csak a vállat födi el, gömbölyű karja meztelen, apró kis kezei egy hárfa húrjain játszanak. Csupa poézis... csupa illat, édesség.

Ezért is lehetett belőle korának vágyott nőideálja. Az utókor férfikritikusai szerint nem volt jelentős költő, szemére vetik, hogy irodalmi sablonok, utánérzések köszönnek vissza verseiben, ami önmagában sem lenne kevés, hiszen nem sokan ismerték akkoriban példáit: Kis Jánost, Ányos Pált, Virág Benedeket, Horvát Ádámot, nemhogy utánozták volna!

Berzsenyi Dániel egyik episztolájának ő lett a címzettje, mely nagy erejű költői vallomás az alkotás, a nő társadalmi elhivatottsága mellett:

Hogy a szelíden érző szépnemet

Letiltva minden főbb pályáiról

Guzsalyra, tőre kárhoytatni szokta

A férjfitörvény, vajjon jól van-e

Berzsenyi Dániel

Berzsenyi talán Dukai Takách Judit alakjára ruházta át azt a belső fényt, szépséget, szabadságot és tisztaságot, mely az ő lelkében felhalmozódott, de önkritikusan arra is ráértett, mit vétett el saját feleségénél, amikor távol tartva őt az égi dolgoktól, rábízta a földieket...A rossz nyelvek őket is megvádolták mindenféle szerelmi kapcsolattal, erről még színdarab is született. Pedig lehet, hogy sem Berzsenyi rajongása sem ment túl a rokoni szereteten, sem az ő Horvát Ádám iránti rajongása sem lépte át a határt, de a kor nyelvében a szerelem /szeretet szavai összemosódtak... Berzsenyi közelsége azonban hatott költészetére, bárha fáziseltolódással is éltek: az ifjúság erejével ő is a fellegek között *héjjázott* akkor, amikor mestere már csak *fellengett* - nem szárnyalt, csak verdesett...

1818-ban - 23 évesen - férjhez ment **Geöndözt Ferenc** felsőpatyi birtokoshoz, aki nem kedvelte az irodalmat, ennek bizonyítására elegendő felidézni egyetlen megmaradt epigrammáját:

Ülök pannon halmokon,

Szarom reád magyar Helikon.

A magyar Szapphóból háziasszony, anya, gazdasszony lett, a szövés-fonás kötötte le, az, hogy minden ruháját maga varrja. Az egyesítendő birtokok miatt nyakába szakadt perek is lekötötték figyelmét, így hát közszereplése házasságával véget ért. Egymás után születtek gyermekei: Nina, Fanni, Pepi és Juliska, akik közül Juliskát korán eltemette. A *költő* azonban - szerencsére - nem hallgatott el benne, belső izzásának megnyugtatóására továbbra is azt használta. Első férje halála után 1830-ban, két év múlva titokban újból férjhez ment Patty István ügyvédhez. Neki is szült két gyermeket: Istvánt és Idát, utóbbi azonban csak néhány napot élt. Ebből az új élettől azonban már nem sok jutott neki: 1836. április 15-én a *morbus hungaricus* - a tüdőbaj - áldozata lett. Először Felső-Pátyon temették el, majd

hazaszállították hamvait Dukára, a családi sírboltba, melyet személye miatt a Nemzeti Sírkert részének nyilvánítottak. *Mohos kő* így nem került a sírjára, de az utókor ezt is pótolta: egy hatalmas követ helyeztek el a parkban a tiszteletére, melyhez az idő majd hozzáteheti a mohot...

Költészete sajátos értéket hordoz. Az elnyert pályadíjak ellenére nem is helikoni darabjai a legértékesebbek, bár azokat is érdekes kettősség jellemzi, hiszen a feudális nemesi ideológia mellett feltűnt bennük egy szabadabb szemlélet is:

Fönn van még nemzetünk régi dicsősége,
Nem emésztetett meg rá tódult fellegek
Rontó villámtüze

A magyar hon dicsősége

A hazához írott versében még magasztalta a bajnoki erényeket, de a háborús dicsőséget már nem tartotta érdemnek, többre becsülte a múzsák szelíd barátságát. Berzsenyi tanítása nyomán születtek ódái, elégiái : **Barátomhoz, ki 1809-ben nemesi sereggel táborba indult, Malvina keserve, Csáky Zsófia kisasszony sírhelyénél.** Verseiben a kemenesaljai táj, a kisenemesi világ jelent meg, figyelt a körülötte élő nép dalaira is, népdalszerű versei is vannak. Tetszett költői látásmódja:

Mély gondolatba merülve
Állok magamon kívül,
Fejem kábul 's elszédülve
Minden csepp vérem kihül:
Én is illy haladó vagyok
Virágzom még ma 's élek
Holnap talán már hervadok
Por voltam 's porrá lészek.

Az én képem

Gyöngédsége, rokokó bája jelenti legigazibb értékét, melyek ilyen sorokban öltöttek testet:

A lelket emelő magánynak bájai
A kellemeikkel játszó völgyek virágai
Illatjokat öntik,
Hol kisdéd madárkák tarkáznak galyakat
S vig hanggal zengenek tiszta hymnusokat
S a hajnalt köszöntik.

Sigray József grófhoz

Klavíromhoz címmel írott elégikus dala azt mutatja, hogy a zene, a költészet fontos önkifejezéssé vált lánykorában: ezek emelték ki a hétköznapokból és a való világból. Az *elvágyódás* lett az alaptémája: hol a költészet álmvilágába, hol a természet csendjében keresett helyet a maga számára. Megérezte a körülötte lévő varázslatos táj kisugárzását:

Midőn délről az Adria felől
orkáni szélcsapások zúdultak reám,
Dunántúl gyöngyszem, az idylli
Vad-vizenyős, bukolikus Dukán.

De egyéniségét a külső fény, csillogás ellenére valami szomorúság lengte át, mert idegenül érezte magát abba a világban, amibe beleszületett. Ezt maga is megérezte, s nemzeti karakterjegyként értelmezte:

Hajlandóságom van a nagy szomorúságra,
'S egy csendes magányba rejtett komorságom, -
Magyar születésem hozza magával tán,
Hogy természetem szomorúbb, mint vidám.

Az én képem

Kislányait féltette a rájuk váró az asszonyi sorstól:

Sírok Náncsim! ha a halál

Semmisíti termeted,
Sírok - ha élsz s egy méltatlan
Karján hervad életed.

Nina bölcsőjénél

De a **Névnep és Búcsúvétel** címmel gyermekeinek írt színdarabjai azt jelzik, átérezte szülői felelősségét, és a maga gondolkodása szerint annak kiteljesítésére is elindult egy addig járatlan úton, ha ezekben még csak az úttörő szerep jutott néki.

Asszonykorában írott költeményei az életbe való belenyugvását mutatják, de a felszín alatt azokban is ott a nyugtalanság, a kielégületlenség:

Szép aranykor, elvesztél te nékem,
Én is szintúgy, elvesztem teneked,
... elváltunk hát örökre 's képei
Volt létednek emlékeztetnek rád.
.....Hát így Isten!

Sóhajtás az elmúlt idő után

Utolsó fennmaradt versében (**Az én sorsom**) az egész életét összefoglalta, s a mérleg nyelve a meg nem értett asszony boldogtalansága felé hajlott. A parlagi nemesi életforma, a pusztán asszonyi életvitel és a szellemi ingerek hiánya tönkretették a benne szárnyaló költőt, a női intellektus számára - a kedvezőbb előjelek ellenére - még ekkor sem nyílt tartós szabadulás. És még száz év múlva is hasonló gondokkal küzdöttek a női költők, mint ő, ahogyan azt az 1911-ben, a **Nyugatban** megjelent vers is jelezi:

Kérdem Dukai Takács Juditot

Szólj régi, régi költőasszonyom,
Ki szoknyád súlyos selymeit közönnyel

S a pruszlikod kissé kivágva hordtad
S szemed bús férfiakra ráemelted
Akármikor, - pedig tisztos valál,
Titokszemed merengve künn sötétlett,
Ha este jött s ágyasszobád sötét lett.
S az udvarházban bortivó urad
Egyéb urakkal zajban dáridózott
S asszonybarátid már kornyadoztak
(Koránfekvő kis nőruhás tyukok) -
Te akkor ébren csillagot kerestél
S az éjbe nézve, égve, félve - élve
Tenéletedben látni megtanúltál.
Ó régi költő, költőasszonyom
Jobb volt-e így, jobb volt-e így neked?
Kellett a köny s a bús megismerés,
Hogy élted: asszonyélet, semmi más?
Kellett, hogy fájjon az a sok kevés,
Kellett, hogy az életedbe így beláss:
S amig egyéb nőt duhaj férj ölelt,
Szelid szíved lúd tollára tűzted
És írva, sírva vártad bé a hajnalt.
Ó szólj, te régi nő, te porladó,
Jobb volt-e így neked?

Lányi Sarolta

S ez a különleges költőnő még századok múlva is megborzolta a kedélyeket: **Dobai Péter Verse** *egy elnémult klavirra nemes és nemzetes Dukai Takács Judit késő rokokó és kora biedermeier stíljében* 2002-ben jelentette meg kötetét,

amit a helyi könyvtárakban nem találtam meg, csak könyvtárközi kölcsönzés jóvoltából jutottam hozzá a MTA könyvtárából. De megérte várni rá, mert élvezetes stílusjáték lett a kötet Dukai Takách Judit egyik versében megfogalmazott vágyképének megvalósulásaként:

Mi az ember? Egy kinyílt rózsaszál

A viritó kornak tündéres kertjében,

Addig mosolyog, míg tövisre talál

'S el hervad életének legszebb idejében.

Majd, ha útjuk lakom mellett még el,

Ráismernek sírom mohosult kövére,

Oda jőnek 's a barátság emel

Egy DALT MALVINÁNAK EMLÉKEZETÉRE.

Az én képem

Mindezek miatt nagy izgalmak közepette kezdtem el a Dobai-kötet olvasását, s nem is csalódtam: a legteljesebben ebben mutatkozott meg - az animából igazi *animulá*vá válva - a férfi költő női oldala, ahogyan azt **Hadrianus császár** egyik versében megfogalmazta:

Animula vagula, blandula

hospes, comesque corporis,

que nunc abilis in loca,

pallidula, rigida, nudula,

nec ut soles dabis locus.

Bocs a latinért, de nem találtam meg sehol műfordításban, csak egy prózai változatban, ami ráadásul nem is egyezett az én emlékeimmel. (*Lelkecske, te kis bizonytalan, vak vendége és társa te is a testnek, hova mész most, milyen helyre, te kis sápadt, fázós, meztelen, és nem fogsz többet tréfálkozni?*) Bennem a **kóborka és dévaj animula** élt, ilyen értelemben használom tehát a

hasonlításban.... S ez a latin asszociáció itt nem erőltetett, hiszen a kötetben Pannónia római kori emlékei is felvillannak.

Azt nem tudom, hogy Dobai Péter Hadriánus sorait ismerte-e, de a kötet bravúros költői teljesítmény, szavakkal talán vissza sem adható minden rétege, melyek közül azért három szemmel látható. Nemcsak az ihletadó Dukai Takách Judit jelent meg a versekben, hanem Dobai Péter is, és mögöttük ott volt harmadik réteggént maga a Dunántúl: a pannon táj a maga édességével. Olvasás közben időnként erős késztetést éreztem arra, hogy vonatra ülve magam is bebarangoljam Kemenesalját, a Rába vidékét, a Balaton felvidéket, s ott erősítsem meg a bennem élő emlékeimet. Hiszen Dobai Péter is ezt tette, amikor barátjánál, az azóta már *néhai* Simonffy András költőnél időzött, aki a dukai udvarházban élt visszavonultan.

Dobai nemcsak a költőnő verseivel ismerkedett meg, bejárta azokat a helyszíneket, ahol az immár elfeledett, de a maga korában nagy ismeretségnek örvendő reformkori költőnő élt hajdanán, s különleges beleérző képességével megjelenítette őt. Természetesen nem a verseit írta meg újból, bár azokból idéz: hol mottóként, hol belső idézetként építette be a maga szövegébe. Szavat, sorait, hangulatait vette át, amiben megmarad a *költőnő* személyisége, de aki mindezeket egységbe vonja, az maga a *férfi költő*. Mély empátiával megérezte az asszonyi sors kiszolgáltatottságát, s kedves hajó-képével pontosan rögzítette a *femina-fátumot*:

Sajnos, a sors énnékem szoknyát, mellyrevalót

Kontyot, loknit adott....

Szálmagamban vitorlát nem bonthatok,

Hiába választok hajót, egyedül ki nem futhatok!

Judit hajnali óhaja a keszthelyi öbölben

Sokrétegű költői játék ez, hiszen Dobai nemcsak Dukai Takách Juditot, de a göcseji helikoni kör tagjait is újratemtette leveleikkel. A korabeli *rokokó és*

bydermeier stylból nem is esett ki imitációjában, de a gondolkodásmódból néha - értelemszerűen - igen, mert csak így kerülhetett bele ő maga is.

Dobai Péter a korabeli magyar világot elevenítette meg verseiben, amiben megjelent Dukai Takách Judit delejező szépségével, mindenkit lefegyverző egyéniségével, miközben felidéződnek a füredi Anna bálók, a keszthelyi és göcseji Helikonok, a korabeli férfiak és nők. Feltehetően belekerültek az albumba saját kortársai is, akiket azonban nem tudtam beazonosítani, mert nem ismerem őket. A kötet különlegessége ez az egybejátszás, mely azt erősítette meg, hogy lelkünk, személyiségünk *feminin és maszkulin* oldala mennyire egybetartozik. Dobai Judit-versei éppen olyan személyes és nyílt önvallomások, mint amilyenek ő látta Dukai Takách Judit verseit, melyben a két költő - mély érzelmi kapcsolatban - jól megfért egymással.

A könyvben a *finom áthallások* révén kiegészíti egymást a két világ, s ez is azt jelezte számomra, hogy nem sok változott az elmúlt évszázadok alatt sem a női sorsban, sem pedig a mindennapokban. Feltehetően ezt maga Dobai is felismerte, hiszen még a kötet megjelenése előtt az egyik darabot a **Népszabadságban** Finta Évának, költőnő-társának ajánlotta, még ha ezt az ajánlást a kötetből ki is kellett hagynia, nehogy megtörje vele a versek egységes ívét. Hát ilyenek a férfiak, amikor női köntösbe bújnak. Bár a női kritikusok számon kértek rajtuk olyan elemeket, amelyek nélkül nők nem létezhetnek: mosás, főzés, stb. De ez nem érinti igazán könyveiket, melyekben mind a hárman bámulatos beleérző képességgel rendelkeznek. A felidézett három műben az *animus* mégis erőteljesebb lett, mint ahogyan azt vártam volna, csak ennek köszönhető, hogy a bukolicus világból mindhárman fülledebb világot teremtettek. Erőteljes a kötetek *erotikus vonulata*, ami nem is annyira a XVIII - XIX. század, mint inkább a XX. század sajátja. Csak azon csodálkozom, hogy a feminista kritika Dobait még nem fedte meg, hiszen mind Weörest, mind Esterházyt sok támadás érte emiatt. Az is meglehet, hogy csak vénségemre én lettem ilyen *fabugyi*, ahogyan hajdani

tanítványaim ezt a jelenséget megfogalmazták... Mindezekről eltekintve különleges élmény volt a három könyv felfedezése...

III.

FORDÍTÁSOK, FORDÍTÉSEK ÉS ÁTVÁLTOZÁSOK

1. Szapphó (latinosan Sappho)

(i.e. 612?-550?)

volt az első költőnő, az ókori görög líra legismertebb személyisége, aki merészen szakítva az epikus költészet hagyományaival, tartalmilag és formailag megteremtette a líra máig elismert alapjait. Platon epigrammája nyomán *tizedik Múzsaként* tekintettek rá már az ókorban:

Némelyek azt mondják, hogy a Múza kilenc. Be kicsiny szám!

Leszboszi Szapphó ím, tízre egészíti ki.

(Devecseri Gábor fordítása)

Hírét - töredékesen előkerülő művei ellenére is - megsokszorozták az évszázadok. Életéről keveset tudunk: apja Szkamandromiosz, anyja Kleisz volt, Leszbosz szigetéről származott arisztokrata családból, akik a homéroszi hősök leszármazottjainak tartották magukat, és olyan szabadságban is éltek. Szapphó korában Leszbosz gazdag sziget volt, kiterjedt üzleti kapcsolatokkal, és amikor Pittakosz elűzte az arisztokráciát, szüleivel együtt ő is Sziciliába menekült. Visszahívása után egy zenével, tánccal, irodalommal foglalkozó lányközösség vezetője lett. Kerkülaszhoz, egy Androsz szigeti gazdag emberhez ment feleségül, született egy lányuk, akinek édesanyja nevét adta és elragadtatott verssel ünnepelte:

Egy édes drága lányom van nekem

Aranyvirág a gyenge termete.

Nagy Lydiát nem adnák énnekem

Érted nem kellene
És nem kellene a szép Lesbosz se
Gyönyörű Kleisz.

Egyéniségét, sokszínűségét nemcsak versei örökítették meg, **Anakreon**, a kortárs költő is megőrizte, aki Szapphóról írott versében a költőnő csúfondáros személyiségét emelte ki:

Engem a Szerelem piros
labdával szíven ért, és egy
szépcipőjű, aranyhajú
lánnyal játszani hívott.

Lesbosban született a lány,
csak csúfolta fehér hajam,
s elfutott gonoszul, gonosz
társnőire kacshintva.

(Babits Mihály fordítása)

A fiatalsághoz idősebb korában is ragaszkodó férfi verse szerint csak azt kapta, ami járt neki: *a dacos szemű drágaság fájón rázta gyermek kezével élete zaboláját, s a tőle sokkal fiatalabb nő asszonyi fölényel oktatta ki:*

Ha szépet vágnál mondani s rendeset,
S nem volna benne semmise ami rossz,
Akkor nem kötne meg a szégyen,
S nyílt nemesen, szabadon beszélhetnél.

Anakreon (Babits Mihály fordítása)

Fennmaradt a költőnő idealizált képe nemcsak vázafestményként, hanem szoborként is, ahol gyakorta került össze egy másik lesboszi költővel, **Alkaiossal**, az élet örömeit és a szerelmet propagáló költővel.

Szapphónak is legfőbb témája a szerelem, neki köszönhetjük a keserédes kifejezés megszületését. Versei egy részét lányokhoz írta, így kötődött alakjához a *leszboszi szerelem* fogalma. De ez akkoriban nem számított különcségnak, az ókorban az azonos neműek szerelme bevett szokás volt férfiaknál és nőknél egyaránt.

Verseivel új költészetet teremtett, melyben erőteljesen jelent meg a lírai én. Érzelmekkel átfűtött, képszerű látásmód jellemezte, ami a versek értelmezésekor a többértelműség forrásává vált. A kitárulkozás őszinteségével, öntudatos asszonyiságával hatott verseiben, melyet Babits *igazi asszonyi líraként* értékelt:

Szapphó mélyen átérezte az asszonyi sors dicstelenségét, átérezte, milyen sivár és kilátástalan a nő léte, ha menekvést nem talál a múlhatatlan művészetben.

Babits Mihály

Egyik versében Szapphó maga is figyelmeztette társnőjét:

Meghalva fogsz feküdni majd,

s emlékezet nem fog maradni
felőled a halál után.
nem fűztél rózsalombokat
Pieriából homlokodra,
s fény nélkül szállasz föld alá,
nem fogsz Olympra fel magasan
repülni a holtak közül....

(Kölcsey Ferenc fordítása)

Töredékesen előkerülő írásai is jól láttatják költészetének sokszínűségét: magabiztosságát, női kacérságát, hitegető vidámságát:

Lám a mézizü alma piroslik az ág tetején, az

ágnak legtetején, mert aki leszedte, feledte -
Eh, dehogyis feledte! Csak éppen nem tudta elérni...

(Babits Mihály fordítása)

A szerelmi vágy ébredését olyan pontosan rögzítette az **Édesanyám nem perdül a rokka** című versében, hogy a XVIII. századi magyar udvarházakban ugyanazon rokka mellett ülők - de talán kisebb szabadságban élők - is átérezhették az:

Édesanyám, nem perdül a rokka,
olyan szakadós ma a szál, -
vágy nehezül rám,
mert a sudár, szép Aphrodité letepert!

szerető, szerető kell ma nekem már!

Radnóti Miklós versfordításának szépségét ők nem ismerhették, s mi is csak akkor értékeljük igazán, ha mellé tesszük B. Schreiber változatát, melyet Hatvany Lajos mutatott be a **Nyugatban Szapphóról** készült írásában:

Anyuskám, ne légy haragos,
Szegény szívem nagyon nehéz,
az orsómon lankad a kéz,
Lelkemben vágy: csendes, dalos.
Deli legény, rád gondolok.

(B. Schreiber - Hatvany Lajos)

Szapphó az örök nő, akit az öregedés mérhetetlenül elkésérített, mert nem a halált tartotta félelmetesnek, hanem a szépség elvesztését. A humor sem hiányzott belőle, az egyik töredékében így írta le szerelmi vágyainak kielégületlenségét:

Letűnt a fiastyúk és a
hold is: tovaszállt az éjféli,
elmúlt a találka - óra
s én itt heverek- magamban!

Ezt a fordítást Babits könyvéből másoltam ki, aki nem írta alá a saját nevét, mint fordítóét, mert egyik sorát **Szabó Lőrinc** (1900-1957) diákkori fordításából vette át, akinek életét ez a töredék végigkísérte, és a Tücsökzenében önálló versként is megjelent az erre készült *palimszesztje*:

Örök helyzet....*Alámerült a Hold,*
Utána a Fiastyúk. *Áthajolt*
delén az éj. Áltattál csak, öröm!
Elmúlt az óra. Magam feküszöm.
Igy fájt Sapphó. Négy teljes héten át
ingó tutajon, ingó parti nád
között napra-nap leste: jön-e , kit
tiltott a törvény, de akart a szív.
Igy fájt. Kétezer éve! A kabint
melybe húzódott, lám én is megint
megépítettem, mint már annyian:
ismétlődik minden minduntalan;
s mint alattam a csobogó vizek,
úgy dúdolgatom modern énekemet:
„Lemerült a Fiastyúk, le a Hold.
Az utolsó vonat elszakatolt.
Éjfél van. Ma is áltattál, öröm!
Múlik az élet. Magam feküszöm.”

Szabó Lőrinc: Tücsökzene

Az elmaradt randevún kesergő Szabó Lőrinc Szapphó *felülírásával* mutatta be a szerelmi kapcsolatok pillanatokra szakadtságának és a pillanatot is elveszítő akadályoztatásnak személyes bánatát. Vers és valóság címmel készített költői magyarázatában a régi és modern találkozásaként ünnepelte ezt a versét, hiszen elejére és végére bedolgozta a Szapphó vers töredékét, kiegészítve az eredeti

vers kezdetével, ami nem került be a fordításba: *A bárka a vízen állt*. A görög eredeti kettős jelentését - a konkrét találka óra és a teljes életegyszerre érthetőségét - használta ki ahhoz, hogy a vers elején az elmaradt randevún kesergő pillanatot bontsa ki, ami aztán a vers végére az élet mulandóságának tudatosításává vált. Egyetlen pillanat megrajzolásával így ért össze versében a valóság és a költészet, ami az 1953-as szonettek tematikai és poétikai hangoltsága volt. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy azóta Kabdebó Lóránt azt is kiderítette, ki volt e szonettek (fekete?) hölgye, mert bár Szabó Lőrinc nem írta le a nevét gyorsírásos hagyatékában sem, de a jelzések összeértek Kozmutza Flóra alakjában....)

Az eddig idézett töredékek mellett két verse teljes egészében ránk maradt, melyek évszázadok óta visszhangozzák Szapphó költőiségét. A **Boldog legény** a szerelmi érzés összetettségét mutatja meg, ami egyszerre egyszerű és édes, keserű, mély és nyugtalan. Test és lélek Szapphónál még egységben volt, hiszen ezt is csak a keresztény szemlélet választotta szét egymástól.

Ez a vers annyira megtetszett **Catullus** (i.e. 87-i. e. 54) római költőnek, hogy latinra fordította és besorolta költeményei közé. Minthogy azonban megtartotta az eredeti vers sajátos versformáját, az így került be versformája *szapphói strófa*ként az európai irodalmi köztudatba. De ez a Szapphó vers nála mégsem pusztán a versek egymással való beszélgetése lett, amit a szakirodalomban *intertextualitás* néven emlegetnek, mert ő annál nagyobb volt. Szapphó úgy írta le a szerelmi érzést - világosít fel bennünket a költő-filológus **Imre Flóra** - hogy nemcsak megéli, de kívülről is figyeli magát, az érzést nem nevezi meg, csak a külső tüneteit jeleníti meg. Catullus is nagy megfigyelő volt, akinek verseiben összefonódott az érzelem és a kimondás lehetőségének a keresése. S azzal lett a vers az ő 51. versévé, hogy megtoldotta egy, az eredeti versben nem szereplő strófával:

Árt neked, Catullus, a lustaságod!

attól őrjöngsz úgy, az okozza vágyad.

Tönkretett már városokat, királyt a

Munka hiánya.

Catullus

Ez a versszak már nem a szerelemről szól, hanem arról, hogy Catullus azt is meglátta, hogy az önmagára figyelő költőt hogyan látta a politikával és vagyonszerzéssel elfoglalt külvilág. Imre Flóra szerint így vált a Catullus vers *kettős tudathasadássá*: nem csak a költő figyelte benne magát, de azt is látta, ahogy a világ őt látta, amikor a szerelem miatt éppen bohócot csinált magából...

Sok izgalmas magyar fordításban olvasható ez a vers, melyek között ott van **Kölcsey Ferenc** műve is, akinek kötetében pedig hiába keresünk szerelmes verseket. Igaz, az ő változatából kimaradt a megszólított hölgy neve, de megérezte a Szapphó vers titkát: közvetlenségét, amivel a szerelmi gyötrődést megfogalmazta:

Nyelvem eltompul ajakim között, s gyors

Égi tűz esik tetemimre végig,

Zúg fülem, s bágyadt szemeim borúlnak

Éji homályba.

Kölcsey: Sappho után

A vers legizgalmasabb változata **Ady Endré**hez köthető, aki az eredeti verset csak nyersfordításban látta, amikor Hatvany Lajos kérésére verssé formálta. Nagyszerű költőként azonnal megérezte a Szapphó vers értékeit: lendületét és az érzelmi nyíltságot, melyet saját változatában is érvényesített. Földessy Gyula jegyezte fel a vers keletkezéséről, hogy néhány perc alatt született meg a nyersfordítás elolvasása után. Mecénása aztán a már emlegetett cikkében műfordításként adta tovább, bár a költő már a korabeli fordítói igényeknek, a tartalmi és formai hűségnek ezzel a verssel nem tett eleget.

Ady módszere a sűrités, verse így inkább átköltéssé, azaz *parafrázissá* vált. Bár hasonló lendülettel indult, mint az eredeti vers, de csak tartalmilag emlékeztet a forrásra. Az asszonyi vers kedvtelve részletezte azt a hatást, amit a kedvese váltott ki belőle, Ady ezt a felsorolást teljesen leegyszerűsítette, és a strófát is egyénien használta fel:

Hideg verejték veri testem,
Remegőn, félve, halóan,
Az őszi fűszálnál fakóbban
Állok és már érzem vesztet,
Meghalok érted.

Ady: Sappho szerelmes verse

S mert Adynál a versszakok utolsó sorai verszárlatként működtek, már emiatt sem ragaszkodhatott a szapphói formához. Befejezése - „*Meghalok érted!*” - óriási közhely, de az Ady versben helye van és szerepe: az egész gondolatot ezzel zárta le. A mintából így egy megrázó szerelmes verset alkotott, melyet el is helyezett a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetében. De hogy a vers a kihűlőben lévő Léda kapcsolatban ne játszasson szerepet, Hatvanyinak ajánlotta, s nem a szerelmes versek között helyezte el. De nem dobta el, mert átköltése révén már gyermekévé vált, sajátosan tolmácsolt Szapphó verssé. Füst Milán írta, hogy az Ady verset olvasva az ember szerelmes lesz magába a szerelembe, mert ez a vers a szív egyenes idézete.

Ennek a Szapphó versnek újabb fordítását a XX. század második felében **Devecseri Gábor** készítette el:

hisz ha látlak, s bár kis időre, hangot
nem tud nyelvem
adni, mely tövén elakad, s a könnyű
tűz egész bőröm befutossa végig
nyomba, s nem lát szemem se, zúgván

zúg a fülem már.

Szapphó: Boldog legény

ami Vas Istvánnal való fordítói vitáját is kiobbantotta. Vas István úgy látta, hogy a *filológiai pontosság* kiírthatja a versekből a lényegét: azt a nyelvi erőt, lendületet, természetességet - azaz az egyéni ízt - amitől még a gyengébb költők fordítása is képes elevenné válni. Meg is állapodtak, hogy a *pontosság és a költőiségegyformán* követelménye kell, hogy legyen az idegen művek tolmácsolásának.

A másik, teljes egészében fennmaradt Szapphó vers egy himnusz, melyet a szerelem istennőjéhez, **Aphroditéhez** írt. Talán ez a legismertebb Szapphó vers, melyet a személyes beszédmóddal és az időjátékkal is tagolt, a *költői én* zaklatottságát pedig a mondatok modalitásával fejezte ki. Személyesebb és bizalmasabb, mint az előbbi vers volt, s merészen eltért a költőnő a hagyományoktól abban is, hogy a mondathatárok és a sorok, strófák határai nála nem estek egybe. Ezt a *soráthajlást* francia szóval enjambement-nek nevezzük, igazán majd a XX. századi líra fogja használni. A szerelmes költő himnusza más, mint a zoltárfordítóé, aki a szöveg mögé bújik, s nem egyéni, hanem közösségi üzenetet fogalmaz meg. Szapphó ezt a hagyományos vallási műfajt is megújította, s ez a verse is a testi és lelki szerelem őszinte megvallásává vált.

Különlegességét az adja, hogy benne a költő individuális: megszólítja kedvenc istennőjét, aki a múltban már segítette, ezzel a két idősíkot - a *múltat és a jelent* - egybeolvasztja és a befejezésben belekerül a *jövő* is a vágyott következménnyel. A vers folyamán átalakult az istennő alakja is: nemcsak támogatója volt, a szenvedését is neki köszönhette, de újabb segítsége révén a költői én küzdőtárásává vált. Mindezek következtében sajátos vibrálás és hullámváz jellemzi ezt a verset, amiben a kérés és könyörgés időnként követelőzésbe csap át, s a szerelem érzésében is megjelenik a pillanatnyiség és az elmúlás. Mindezeket azonban a keretes szerkezettel kordában tudta tartani a

költő, melyben az érzelmi túlfűtöttséget az istennő okos szavai egyenlítették ki. A vers különlegességének forrásává lesz ez a sokféle szembeállítás, melynek alapját az *égi és földi nő* ellentéte adja, amit finomít a *magasság és a mélység*, az *aranylakás és a feketéllő föld* ellentéte, melyek az istennő szabadságát és a *lírai én* kényszerű cselekvését mutatják meg.

Szapphó, az első költőnő halhatatlanná vált: minden időszakban etalonként gondoltak rá, számtalan verssel, utalással idézték fel erejét, tanúságát. Ezek között talán a legérdekesebb **Finta Éva** kísérlete, aki számára Szapphó nemcsak költői mintává, hanem *önmetaforává* vált, s egy kötetnyi verset formált alakja köré. **Szapphó a szirten** című kötetének témája a nő: mint nő és a nő: mint alkotó. Önmaga belső harcát vívja meg ebben jól eltalált segítőkkel, hiszen Szapphó mellé felsorakoztatta Sylvia Plathot, a modern amerikai költészet alakját, és e két véglet között ott feszül a költészet keresztje, amely - miként költőtársait -, őt sem engedte el.

Finta Éva korábbi köteteiben is szerepeltek a női témák, de itt újdonságként jelentkezik felvállalt líraisága és sok kötött formájú verse, ami Szapphó jelenléte miatt kézenfekvő. Gondolatainak kifejtését megszenvedett költői szabadsága jegyében teszi, ami számára sem jelent korlátok nélküli létet, csak eszköztára kiszélesedését. Az alkotás kegyelmi állapotában - hiszen egyetlen év alatt fogalmazódtak meg a kötet versei - összefonódott benne Beregszász és Zemplén, Mikes Kelemen módján: *úgy szeretem Rodostót, hogy nem feledhetem Zágont...* Mindehhez a hátteret - a végtelent - Szapphó *tengere* adja, mely összekapcsolódhat Sylvia Plath *óceánjával*, s áradó zenébe és humorba csomagolva emelte verseiben filozófiává élőkről és holtakról való gondolatait. A kötet pilléreit jelentő versekben név szerint is ott van Szapphó a sorsközösség felfedezése révén:

Fellebeg kitharával

egy szikra, egy madár, egy dallam,

villámfény női alakban
s lecsap a lesboszi partra.

Szapphó érintése

A költői-asszonyi sors változatlanságát, és a költészet keresztjének máig változatlan nehézségét is vele fejezte ki:

Nem is ő ver ütemet a tenger
csobbanás-hangját tititázza versben
összetört dal kőpora ázik árván
tengeredényben

Szapphó a szirten

A kötetnyitó és záró vers közé egy *versregényt* épített Finta Éva, melyben a lírai én bátran szárnyalja be a világot, nyitogatja és csukogatja Pandora szelencéjét, miközben egyre letisztultabbá válik lírai karaktere és létértelmezései bölcseleti jelleget öltenek, ahogyan azt Pécsi Györgyi megfogalmazta a kötetéről írott ajánlásában. Az új önmetaforák révén költő-triójukban nemcsak összekapcsolta, de *vertikálisan és horizontálisan* kitágította az asszonyi lét és a költői sors szerepeit:

Végtelenek

Partján járni védtelenül a

Végleteket

hogy megmutassa, mi sem változott ebben Szapphó óta... A fájdalmat ezzel az időtlenséggel fogalmazta meg, nem asszonyi nyafogással, amivel nemcsak önmagát újította meg, a folyamat lezárhatóságának távoli voltát is kifejezte. Költői dilemmáját az **Örök partok** című versével aztán feloldotta, amivel következő kötetének alaphangját is megteremtette: a várakozás és az egyedüllét, a társas magány és a *sok mihaszna kín* kapcsolódik össze versében, az asszonyi sors fájdalma feloldódik, időtlenné válik a benne lévő nőknek köszönhetően:

Állnak a tenger sok-sok partjain

Reménnyel várnak örök asszonyok
Kiket majd könyvbe zár és elrobog
A sorstenger és sok mihaszna kín.

Örök partok...

Ez a kis utazásunk azt bizonyította be, milyen messzi pontokat tudnak összekötni az időben a költők. Szapphó hiába emelkedett ki neme közül származása, műveltsége, tehetsége révén, ugyanazon félelmek kínozták, mint nőtársait. De az istenek megajándékozták őt a kibeszélés adományával, amivel mindezt ellensúlyozhatta, s versével segíthet nekünk is, akik - Illyés Gyula kifejezése szerint - *szívnémaságra* születünk.

2. Quintus Horatius Flaccus

(i.e. 65 - i.u. 8.)

Római költő volt, akinek életelvei határozták meg az elmúlt 2 évezred irodalmát. Életét Suetonius *Hírneves férfiak* című művének egyik töredékéből, illetve műveiben elrejtett utalásaiból ismerjük. Venusiában (ma Venosa), egy dél-itáliái városkában született, ahol apja felszabadított rabszolgaként kis birtokra tett szert, családi nevét is a tartományról kapta. Körülbelül 15 éves korában Rómába költöztek, ahol apja ingatlanközvetítéssel foglalkozott, s leleményes üzletemberként meggazdagodott. Fiát a legjobb iskolákban taníttatta, de a gondtalan diákéletnek Julius Caesar meggyilkolása véget vetett. Minthogy lelkesedett a köztársaságért, a zsarnokölő Brutus seregébe került önkéntesként, a phillippi csatában is részt vett volna, de már a csata elején kiderült, nem alkalmas a katonáskodásra, félt az öldökléstől, s *pajzsát csúfosan elhagyván megfutamodott*. Meg sem állt Athénig, hogy az ottani nagyhírű iskolákban folytassa tanulmányait. Titkos üzenetekkel értesítette apját hollétéről, aki pénzával segítette, hogy ott várja ki a véres polgárháború végét.

Athén meghatározó szerepet játszott életében. Az itteni iskolákban nemcsak görögül tanult, megismerkedett az irodalommal, filozófiával, a tudományokkal is. Egész kis kolónia verődött itt össze a római katonaszökevényekből, akikkel az előadásokon, a kocsmákban, eszem-izsom társaságokban, nők forgatagában élte életét. Nagy hatással voltak rá a görög költők, akik nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy otthon is meglévő költői képessége művészi magaslatokra emelkedtek. Itt kötött barátságot Vergiliusszal, mindketten felismerték a másikban a nagy költőt, kapcsolatuk életük végéig kitartott. Vergilius még az actiumi csata előtt hazatért, hogy részese lehessen a polgárháború által feldúlt Itália újjáépítésének. Otthon megismerkedett Maecenassal, aki nemcsak Octavianus barátja volt, hanem a fiatal költők pártfogója is, neve azóta irodalmi fogalommá vált. Rajta keresztül javasolta a győztes Octavianusnak, hogy adjon kegyelmet Horatiusnak, akit Maecenas is szívébe zárt, kettejük barátsága is halálukig tartott. Hazatérve Horatius az apai vagyon maradékából - akinek földjét ugyanúgy elkobozták a veteránok számára, mint Vergilius apjéét - írnokságot vásárolt magának, s a *merész nyomorúság versfaragásra kényszerítette*. Amikor költői hírnevet ért el, abbahagyta az írnokságot, és Maecenástól kapott sabinumi birtokára visszavonulva csak az alkotásnak élt. Később a császár is barátságára méltatta, tőle is kapott egy villát Tiburban, annak ellenére, hogy a felkínált magántitkári állást visszautasította. Nem vált udvari költővé, de versei megerősítették az augustusi béke gondolatait.

Műveit már az ókorban is többször kiadták, melyekben műfaji szempontból rendszerezte írásait. 17 *epodus*ban először a polgárháború által kiváltott indulatokat összegezte, melyek nemcsak műformát, hanem versformát is jelentettek. Ezeket követték *szatirikus életképei*, melyekben kortársairól rajzolt portrékat. A római eredetű műfaj eredetileg támadó politikai vitairatot jelentett, de Horatius beszélgetéssé szelídítette: gúny nélkül, derűs, kedélyes, szelíd iróniával írta meg gondolatait. A könyv 18 hexameteres versében a legfeltűnőbb

emberi gyengeségeket mutatta be: a hatalomvágyat, a törtetést, az emberek tévelygését a boldogságkeresésben. Név szerint senkit nem pellengérezett ki, tartotta magát alapelvéhez: nevetve kell megmondani az igazat. Már itt megjelent költői alapelve: a végletek elkerülése. Az *aurea medioralis* Berzsenyi fordításában *aranyos közép*szerként került be a magyar köztudatba, ami Horatius szerint *belső elégedettség* adhat, s az minden boldogság forrása.

Az *episztolákkal* - amit ő *epistuláknak* nevezett - új költői műfajt teremtett. Költői leveleivel lehetővé tette, hogy a napi problémákat erkölcsi kérdésekkel együtt, személyes hangvétellel írja meg. Ezekben a filozofikus: epikureista-sztoikus költő jelent meg, aki látszólag igénytelen csevegés formájában, szeretetreméltó közvetlenséggel közölte csendes meditációinak eredményét. Irodalmi igényesség és hexameteres forma jellemezte az episztolákat, melyek közül a leghíresebb a **Pisokhoz írott levele** vált, amit *ars poeticaként* tartunk számon. Ez a verse, amit a saját korában divatos irodalmi közép-szerűség ellen írt, arra hívta fel a figyelmet, hogy a közép gondolata nem jelenthet közép-szerűséget, hanem a bölcsesség keresését. Költői alapelveit Arisztotelésztől tanulta, talán emiatt érezte fontosnak a görög minták tanulmányozását, a műgondot, a tartalom és forma összhangját. A műalkotás szépségét az arányosságban látta. A költőiséghez - vélte - nem elég az ihlet, a megszállottságban fogant verseket hideg fővel 9 évig kell csiszolni, hogy tökéletesek legyenek. Ezt a művét évszázadokon keresztül betarthatatlan költészettani szabályként olvasták, de a klasszicizmus korában ez lett az esztétikai gondolkodás alapja.

Az *ódák* - vagy ahogyan ő nevezte: *carmanek*, - fenséges tárgyról szóló, emelkedett hangvétellű versek voltak, melyekkel Horatius a római költészetbe bevezette a görög verselést: Szapphó, Alkaios, Aszklepiadesz strófáit. Nem pindaroszi értelemben használta a görög formát, mert annak a strófa (oda-fordulás) - antistrófa (a tárgy kifejtése) - és epodosz (a tárgyból levonható

tanulság) részét egyetlen egységbe vonta össze. Legnagyobb hatással Alkaiosz volt rá, némelyik versében őt fordítja, vagy legalább a vers gerincét alkotó hasonlatot tőle vette át, bár a világ Horatiusnak tulajdonította. Pedig **Alkaiosz** volt az első, aki hazáját a viharban a tengeren hánykódó hajóhoz hasonlította:

Nem értem én, hogy honnan ered e szél,
mert hisz a hullám egyre meg arra csap,
Sötét hajónk lebegve köztük
hányva vetődik a vészes árban.

Dühöng az orkán, vad heve zúgva-zúg,
Elöntve vízzel már a hajófenék.

Vitorla vászna rongyra tépve

Szerte a szél viharában röpked....

(Hegedüs István fordítása)

Horatius a maga versében ennél magasabbra csavarja a hangot, a versforma is komplikáltabb, de az alapképletet ő is megtartja:

Óh, hát visszaterel új vihar, új hab a
Nyílt tengerre, Hajó?...Révbe siess hamar!

Nem látod, hogy eveződ

Nélkül, meztelen oldalad,...

(Arany János fordítása)

Az aiol-dal változatos metrumaiban az élet teljességét megragadó világ szólalt meg. A görög költők négysoros strófáit könnyedén ültette át latin nyelvre, de csak a formát követte, a mondanivalót önállóan alakította ki. Epikurosz eszményét vallotta: számára a szerelem könnyed játék, a barátság derűs kellék volt, melyek védelmet adnak az elmúlás miatt érzett szorongás ellen, ami egész költészetén átvonult.

Ódáiban fogalmazódott meg szellemi arisztokratizmusa, a szélsőségektől mentes élet (az aranyos közészer) erkölcsi elvé nemesült: *carpe diem*: szakítsd le a napot, azaz minden napnak keresd meg az értelmét. Hirdette, hogy az élet végességének tudatával kell élni (*Memento mori!*), s az értelemre támaszkodva kormányozni. *Sapere aude* - merj tudni - gondolatát Kant a felvilágosodás jelszavává emelte, *Édes és szép meghalni a hazáért* - is maradandó jelszó lett az egykori katonaszökevényről. Úgy vélte, a művészeteknek - köztük az irodalomnak - nemcsak gyönyörködtetni, használniuk is kell. A műalkotásokat örök érvényűeknek tartotta, melyek túlélnek alkotójukat, ezért - *non omnis moriar* - nem hal meg minden... A költői halhatatlanságba vetett hite táplálta költői öntudatát, mert azt is tudta, verseivel a piramisoknál is értékesebb emlékművet alkotott:

Áll ércnél maradandó művem, emelkedett
emlékem, s magasabb, mint a királyi sír,
és sem kapzsi vihar, sem dühödt északi
szél nem döntheti már földre, sem számtalan
évek hosszú sora, sem rohanó idő.

Melpomenéhez

Leghíresebb ódái bizonyítják ennek az igazságtartalmát. **Licinius Murenához** írott versében hiába figyelmeztette a vers címzettjét, hogy legyen mértékletes, legyen elégedett az életével, tartózkodjon a végzetes dolgoktól, nem hallgatott rá, és belekeveredett egy Augustus elleni összeesküvésbe, menekülés közben halt meg. **Thaliarchushoz**, az ünnepi öröm vezéréhez írott sorokkal az élet élvezetét, az élj a mának - gondolatát népszerűsítette, mert ez lehet a *harmónia* forrása, ami költészetének egyik kulcsszava volt.

A **Soracte** verse nem fordítás, hanem *parafrázis*, bár az eredeti versből mi már csak egyetlen strófát ismerünk:

E zord hidegben rakj te a tűzre fát,

hogy azt elűzzed, bort eleget vegyíts
az édeséből, s tűzz fejedre
illatozó koszorút vidáman.

Alkaiosz (Babits Mihály fordítása)

De Alkaios versét horatiusivá teszi az a rafinált művésziesség, ami az egész verset áthatja. A vers első szakaszában ábrázolt táj szépsége ellenére szorongást kelt az olvasóban, ami kívülről jövő veszélyt sugall:

Látod, hogy áll mély hóban a csillogó
Soracte? Már-már roskad a hó alatt
Sok görnyedő fa, és csikorgó

Fagyban a gyors folyamok beálltak.

(Bede Anna fordítása)

De a következő versszakokban Horatius okosan ellensúlyozta ezt, amikor a kinti fagyos világból a derűs benti intimitásba vezette át a verset: bár fenyeget a tél, az öregség, a halál, de élvezni kell a fiatalságot, a szerelmet, mert csak ezzel lehet szembeállni a *múló idővel*. A pillanat élvezetén túli dolgokat pedig rá kell bízni az istenekre. A mondanivaló hatásosságát színellentéttel fokozta: a viruló ifjúkort a tavasz zöld színével, a morózus vénséget az őszülő haj szürkességével, a tél fehérségével érzékeltette és ezzel visszautalva a kezdő téli képre mintegy keretbe is zárta a verset.

A Soracte, mint költői kép önállósult az irodalomban, napjainkban **Finta Éva** ezt használja fel régi és új világának kapcsolódási pontjaként, versében azonban az eredeti alkaiosi értelem mellé új jelentés társul:

Zemplén susog fel ebben a hófehér
Képben de lángol százezer színben ég
Soracte jéghabos süvegben
Olvad ahogy beleég terünkbe.

Hegyek

A **Leukonoéhoz** című versében, melyet egy ragyogó elméjű fiatal nőhöz írt, hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Ennek az ódájának fontos felismerése, hogy az ember élete a jelenben zajlik, csak azzal kell foglalkozni. A tudást, a fiatalság élvezetét, a művészetekben való gyönyörködést hirdette. Politikai és társadalmi témákat is megszólaltatott ódáiban, ha nem is olyan szinten, mint ahogyan azt magas barátai elvárták volna. A római ódák 6 versében a hazafiasság, a sziklaszilárd római jellem, a jámbor vallásosság augustusi szellemben fogant dicsőítése van benne, de egyféle ironikus távolságtartással. Nem volt ő igazi udvari költő, 10 évig nem is írt politikai verseket, s az ódák negyedik könyvét is csak Augustus személyes kérésére fejezte be.

Sabinumban és Tiburban, viszonylagos függetlenségben élt. Fiatalon és idősebben mindig szerelmes volt, Lydiához írott szerelmes versei a világirodalom nagy alkotásai közé tartoznak. Versei állítása szerint szellemi partnerre is akadt a nők között, de nem alapított családot. Külső eseményekben szegény, visszavonult életet élt, de verseivel már kortársainak is példát mutatott. A késői antikvitásban és a középkor elején Vergilius mögött háttérbe szorult, de Petrarcatól kezdve szenvedélyesen foglalkoztatta a világot: hol Augustus talpnyalóját, hol a zsarnoksággal szembeni ellenzékiesség mintáját látták benne. Pedig nem volt sem egyik, sem másik, Horatius volt, a költő, aki a *lentről jött, s meredek csúcsra jutott*. A pajzán tréfa, a játékos ötlet nála életfilozófiává, életbölcsességgé vált, a formai elemek pedig tudatos műgonddá értek benne. Ezt ismerte fel a francia klasszicizmus, de a magyar irodalomban is a XVIII. századtól napjainkig nyomatékosan jelen volt valamilyen formában.

Dugonics András fordításában jelentkezett először, s a klasszikus triász tagjai - Rájnys József, Baróti Szabó Dávid, Révai József - az ő szellemében alkottak. Ekkor derült ki ugyanis a magyar költők számára, hogy nyelvünkön - Európában egyedülállóan - tökéletesen hangzanak az időmértékes verselésű művek. Kazinczy fordításokkal akarta elősegíteni a magyar nyelv fejlődését, a fentebb stíl

kialakítását, amihez Horatius arisztokratizmusa is hozzájárult. Versei, gondolatai termékenyítően hatottak a magyar költőkre, akik forrásként és mintaként egyaránt használták írásait.

Virág Benedek (1754-1830) jóvoltából vált közismertté megannyi Horatius vers, akit kortársai *magyar Horaczként* emlegettek, bár ezt a címet Berzsenyi Dániel is kiérdemelhette volna. Legnépszerűbb a **Thaliarchushoz** írott verse volt, mely Virág Benedek fordításban szépen csengett magyarul:

Látod, mint fejrlik s domborodik magas

Hótól Soracte: Már nehezét alig

Bírják az erdők, s ingadoznak,

A patakok fagyosak és megálltak.

Virág Benedek szorosán követte a Horatius vers menetét: megtartotta a latin óda szerkezeti pilléreit, az eredeti színellentétet („zöld korod”, „gyerkőcze vagy”) csak az eredeti ciprust és kőrist magyarította gesztenyére és fenyőre. Befejezése mégis egyedivé vált:

Most víg leánykát, ki nevetése neked

Árul itt el - ott rejtekiben, keress:

Ha zálogot vonsz, karja s ujja

Tőled erőszakot édesen tőr.

Virág Benedek

A tőle fiatalabb **Édes Gergely** (1763-1847) is hasonló módszerrel dolgozott, csak a Thaliarchus nevet cserélte le a Fanniéval.

Ezeknél érdekesebb **Verseghy Ferenc** (1757-1822) kísérlete, aki **A tél** címen *allúziót* formált a versből, bár forrását csak később vallotta be, először eredeti műként adta közre. Ő aztán alaposan megkavarta Horatius versét: elhagyta belőle a hangulatot meghatározó Soracte hegyet, a hegyaljai borral és a hársfával magyaros hangulatot adott a költeménynek, melyet megtoldott egy önálló versszakkal is, amivel végleg elszakadt forrásától:

Most járj koronkint vig remegésein
A szós koboznak nemzeti tánczokat.
Friss pörgetéssel megterpesztvén
A veled ölbekapó menyecskét.

Verseghy Ferenc

Ezt a korszakot még nem kötötte megannyi irodalmi szabály, az eredetiségen is mást értettek, ezért hát frissítően hathattak az ókori szerzők költészetükre.

S hogy mennyire termékenyítően hatott a XVIII. század költészetére Horatius, arra **Berzsenyi Dániel**(1776-1836) a legjobb példa. Berzsenyi - különösen pályája első szakaszában - Horatius követőnek vallotta magát, hozzá címezte alkotásait, az ő versformáját, képeit használta, alkotásmódját az évekig tartó csiszolgatás horatiusi elvei jellemezték. Horatiushoz írott ódájában Múzsaként szólította meg mesterét:

Ott taníts: nyugodt megelegedéssel
A dicső virtus menedéköléből
A vad orkánok s a habok üldözését
Nézni mosolyogva.

Horatiushoz

A **Horac** című verse a **Thaliarchushoz** és **Leukonoéhoz** írott Horatius versek összevont evokációja. Nem lefordította ezeket a verseket, hanem azok legfontosabb gondolatait saját versébe átemelte. Tehette ezt azért, mert az ő legfélelmetesebb gondja ugyanaz volt, mint mesteréé: a szárnyas idő elrepülése. De míg Horatiusnál a holnap gondjainak elutasítása után következnek a bölcs tanácsok, Berzsenyinéél ez fordítva történt:

Holnappal ne törődj, messzi ne álmodozz,
Légy víg, légy okos, míg lehet, élj,
Míg szólunk, az idő hirtelen elröpül,
Mint a nyíl s zuhogó patak.

Berzsenyi Dániel

Így az utolsó versszak második felével azt a félegyensúlyi lelki állapotot is érzékeltette, amit ő érzett, s nem a költőtárs. Míg Horatius az epikureista arany középszeret hirdette, Berzsenyit ez a borongós, szentimentális nosztalgia jellemezte, s ezzel ez a verse a személyiség válságát tükröző önmegszólító verssé vált.

Az **Osztályrészem** című ódájának előképét - a hajó metaforát - Horatiustól vette át. Azt is tőle tudta, hogy szerencsés körülmények között is számolni kell a mostoha fordulattal, bölcsen kell hát összevonni a kedvező szelektől dagadó vitorlát. Minthogy Berzsenyit apja árgus szemekkel figyelte, hogyan boldogul a kierőszakolt önállóságban, nem panaszkodhatott, de a költészet eszközével pontosan rögzíthette helyzetét: miért is van szüksége Camoena pártfogására. Így váltak ezek a versek a két költő találkozásává, de csak addig, amíg Berzsenyi is megpróbálta magát a megelégedettség illúziójában ringatni. És Berzsenyi már csak azért is megkerülhetetlenné vált a horatiusi hagyományok számbavételekor, mert a mintát követve kivételes erővel alkotta meg azt az ódaformát, mely nemcsak az ő költészetében, hanem a magyar irodalom egészében meghatározóvá vált.

A XIX. század elején a békés megelégedettség érzését nehéz volt összehozni a forrongás hangulatával, de a bukás után a boldog aranykor énekese nagy segítséget jelentett a cenzúra kijátszásában. **Gyulai Pál**versében szinte szó szerint felidézte a legfontosabb horatiusi képeket, bár a versformát már nem követte:

Nézd, nézd a Soractét magas hó
Borítja,
Tégy fát a tűzre, bőven tölts, igyál,

Ne kérdezzesd, mi a jövőnek
titka,
előbb-utóbb csak eljő a halál.

Addig is élvezd, amit sorsod enged

Horatius olvasásakor ...

Mert hiába ismerte a horatiusi szabályokat, abban a helyzetben nem tudta alkalmazni:

Nekünk is ott áll Phillippi mezője
Hol annyi sok, hol minden
Elveszett.

A XX. századi költőknél megint hangsúlyosan tért vissza a római költő. A latin szakos **Babits Mihály**(1883-1941) *görögössége idején* fedezte fel, hogy aztán szembefordulhasson vele. A *Levelek Írisz koszorújából* című kötetének nyitóverse **In Horatium** címet viselte, melynek kettős a jelentése: Horatius mellett és ellen. A bevezető 4 sor a római költő kedvenc versformájában, alkaioszi strófában íródott, melyet kurzív szedéssel illesztett verse élére a költő. Horatius híres ódájának átköltése az a költői szabadság jegyében.

Gyűlöllek, távol légy, alacsony tömeg!
ne rezzents nyelvet:hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős fiatal füleknek.

Babitsd Mihály: In Horatium

A szellemi arisztokratizmus összekötötte őket, az indulás ezért főhajtás lett, hogy aztán szembefordulhasson vele:

S ha Tibur gazdadalnoka egykor ily
Mértéken zengte a megelégedést,
Hadd zengjem rajt ma himnuszát én
A soha-meg-nem elégedésnek.

Babits Mihály: In Horatium

Ezért biztatta önmagát arra, hogy *hagyj kikötőt és aranyos középszert*, azonosuljon a nietzschei hősmorállal, de nem tudott ő maga sem megszabadulni Horatiustól, hiszen a kötet következő nyitóverse is óda lett, mert költészetének további szakaszában is meghatározóvá váltak a horatiusi műfajok, s az életelveit sem tudta elsöpörni *a rohanó idő*.

Vas István (1910-1991) háború utáni, 1947-es versében egyszerre idézte meg Horatiust és Berzsenyit. Versének latin címe: **Vides ut alta stet** Horatius Thaliarchushoz írott versének első sora, de ő is magyarította a helyszínt (Rózsadomb), akár csak Berzsenyi (Kemenesalja). Kiindulópont ebben a versben is a horatiusi életelvek berzsenyis átírata: lakomázzunk a tűz körül, éljünk az örömöknek, ne gondoljunk a holnappal. De a költő mégsem tudja maradéktalanul átélni mindezt, mert világa ellentétes az ókorival. A bor helyett kínált márkás italok gazdagságot sugallnak, de minden értéket megkérdőjelez a vers háttere: a háború, a munkatábor, a bujkálás, a zsidósága miatt átélt megaláztatások sora. Az élet önfeledt élvezetétől nem életkora zárta el Vas Istvánt, hanem túlélő mivolta. Nem az isteni akarat, nem átláthatatlan emberfeletti erők, hanem gonosz emberi szándékok és cselekedetek következménye lett az élet beszűkülése, és az ezt kísérő rezignáció. Emiatt nem tudott megszabadulni a versen végigvonuló aggodalomtól, melyet a múlt élményeinek birtokában a holnap miatt érzett. A körülötte lévő tárgyi világ elegendő lehetne az élethez, a természet is jelzi a megújulás lehetőségét:

.....Árvíz

Hirdeti s zápor zokogása

Vagy szelíd olvadás és fakadó faág

De az átélt borzalmak nem engedik számára az életöröm nyílt megélését. Emiatt a verset rezignáció uralja, a túlélés visszafogott öröme, ami Vas István sajátja, a mintaadó versekből hiányzott. Berzsenyivel ellentétben ő már nem használja az

aszklepiadeszi strófa állandóságát sem, bár az időmértékes verseléssel felidézte mindkét költőelődjét. A két vers tematikailag ott vált el igazán egymástól, ahol a jelenhez, a fiatalsághoz viszonyulnak. Berzsenyi versében a lírai én - Horatius nyomán - a pillanatnyi boldogság, a szerelmi öröm megragadását tanácsolja, Vas ennek az ellenkezőjére szólít fel. Önmagát - és a vers címzettjét - az ifjúságon, az életem kívülre helyezi, már nem akar részt venni annak intenzív történéseiben. Epikurost választja Horatius helyett: annak kell örülni, ami van. Mert a fizikai és a lelki szenvedést - mondja Vas István - nem lehet eltüntetni szellemi élményekkel és anyagi javakkal, bármennyire is szeretnénk.

Várady Szabolcs (1943-) nem élte át mindazt, ami Vas Istvánnak volt osztályrésze, elég művelt ahhoz is, hogy ismerje az elődöket, de a *carpe diem*-elvet egy gyenge pillanatában sajátosan értelmezi :

Holnap majd aztán! De ki nem szarik rá?

Mert a most van csak, az üveg kitart még.

Isten éltesen, ez a vodka nem rossz,

Flaccus, öreg csont!

Megmaradt az időmértékes versforma, de a magyar nyelvnek mélyebb, egyáltalán nem irodalmi rétege is belekerült a versbe, ezzel jelezte a megváltozott világot...

3. Báró Radák Polyxéna tragikus története

Írásomba az irodalmi *ferdítés* kategóriába került példaként. Ennek a XVIII. századi tragikus öngyilkosságnak nem ismerjük a részleteit, pedig három irodalmi feldolgozás is fennmaradt róla: **Kis István** halotti verse és **Molnár Borbála Szerentsétlen szerelem, vagy Sarolta és Sándor** című műve az események után készült, míg a történetet gyermekként megélő **Dózsa Dániel** a XIX. század közepén adta közre emlékeit, s mindazt, amit arról összeszedett. Az események felderítésére vállalkozó **Knapp Éva** izgalmas írásban számolt be

kutatásáról a 300. évfordulón, ez és a fennmaradt *halottbúcsúztató*, ami ma már ritka műfaja az irodalomnak, engem is írásra készített.

Magyarbénye és Mikeszásza térben olyan közel van egymáshoz, mint amennyit időben a 17 esztendő csekélysege jelent. Báró Radák Ádám és báró Kemény Druzsiana gyermekének ennyi jutott 1785 és 1803 között. Polyxéna anyai nagyanyjától örökölte mitológiai nevét, s a névben a sors-elve rá is érvényes lett, képletesen őt is feláldozták apja sírjánál, mint ahogyan görög mitológiai névadóját, a trójai királylányt. Pedig a Radák-família tagjaként megfelelő anyagiak birtokában élt, szülei szerették és segítették őt, bátyjaival is jó viszonyban volt, s kora legszebb hölgyeként emlegették a források. Féltő gonddal nevelték a XVIII. század erdélyi szokásai szerint, s a szeretett és dédelgetett lány mégis öngyilkossággal fejezte be rövid életét. Története legendává formálódott az idők folyamán.

A források egybehangzó véleménye szerint Polyxéna határozott fiatal lány volt, aki jobban kötődött az apjához, mint az anyjához. Magyarbényén született, a családi fészek Mikeszászán volt, de sok időt töltöttek Kolozsváron is. 1800 környékén az öttagú család már szétszóródott: a fiúk Marosvásárhelyen, illetve Bécsben tanultak, az apa Mikeszászán gazdálkodott, Polyxéna anyjával vagy a rokonokkal Kolozsváron, vagy valamelyik birtokon időzött. De a távolság ellenére meghitt viszony fűzte össze a családtagokat, fennmaradt leveleik pedig fontos történelmi forrás szerepét töltik be a história kutatásban. Knapp Éva, aki olvasta ezeket a leveleket, úgy látta: Polyxéna egyszerű, tiszta, gondosan fogalmazott sorai öntudatos lányt sejtetnek, és eleinte nem is utal bennük semmi arra, hogy személyiségét bármi is veszélyeztette volna, vagy hogy az adott társadalmi keretek közt ne érezné jól magát.

Polyxéna levelében 1802 januárjában tűnt fel egy *Laji* nevű fiatalember, akit háromszor is emlegetett az egy oldalnyi szövegben, ez már jelzi személye fontosságát. Az biztos, hogy a család Lajit befogadta, apja és anyja is szinte

rokonként kezelte, így hát Polyxéna is beleszeretett. Hogy közben mi történt, nem tudhatjuk pontosan, csak azt, hogy a két fiatalot eltiltották egymástól. 1802, májusában írott levélben már arról olvashatott Knapp Éva, hogy a kislány titokban kénytelen levelezni, s bátyján keresztül küldött levelet az apjának. De hogy akkor mit írt a titkos levélben, az nem derült ki. A betegeskedő Kemény Druzsziána lányához küldött levele sem enged sokkal közelebb a titokhoz:

Lai irod bent van, köszöntséd számmal, ha látod, vigyázz édes
Polixenám hogy bánasz Laival kíméld meg őtet mint hogy talán
Már nem boldogíthatod ha hibázott is Lai elelnünk, nem akarat-
tyából esett

Laji minden valószínűség szerint azonos Laival, feltehetően ő volt Polyxéna kedvese. Kőváry László, a Radák család történetének írója Louis Sean lovastiszttel azonosította, akit a család egy barátnál, vagy lánykérőként is közelebb engedett magához. De a fiatalok, mint ahogyan az az anya leveléből kiderült, nem boldogíthatták egymást, Közben meghalt rokonuk, Báró Bánffy Györgyné, és a megözvegyül férj Polyxéna kezét megkérte apjától. Anyja leveléből értesülhetett Polyxéna erről, aki ekkor nem kényszerítette semmire, csak a házasság terheire hívta fel lánya figyelmét: 17 évesen fel kellett volna vállalnia Bánffy György gyermekeit... Figyelemre méltó a levél befejezése:

ezt nem azért irám édes Leányom hogy el ne irtoztassalak
a házassági élettől... hiszem én azt, hogy sok és nagy édes-
ségek lehetnek egy jó házasságnak: noha soha nem próbáltam. -
Vigyázz magadra édes fiam, bemenetelemig az a ravasz kita-
nult fogásokkal élő Bánffy György igen, vagy nemet ki ne fat-
sarjon belőled.

Radák Ádám ekkoriban írta a feleségének a következő sorokat:
Leveled vettem, a betsülletes kérők mindenkor a háznak becsü-
letére vadnak, tehát ítéletem szerint becsülettel kell felelni, de

eféléket mit irok én Néked, midőn bizonyos vagyok benne, hogy mindent jól ell igazítsz. Az én válaszom e vala, A LÉÁNY AZ A-NYÁÉ, AZ ÉN FELELETEM AZ UTOLSÓ.

Az utolsó mondat szó szerint is igaz, mert Radák Ádám e levél megírása után 3 nappal hirtelen meghalt, de hogy a guta ütötte meg Polyxéna levelének olvasása közben, vagy valami más baja volt, azt nem tudjuk pontosan. Erdélyi szokás szerint szűk családi körben eltemették a családfőt, és nyilvános temetési búcsúját szeptember 4-re tűzték ki. Mi történhetett 1803 nyarán? Kemény Druzsiana mégis férjhez kényszerítette a lányát Bánffy Györgyhöz, s a lány előre elszánta magát, hogy apja temetési pompájára ő is halott lesz?

A leveleket még egy történelmi forrással ki tudjuk egészíteni: a Radák Ádámról készített temetési beszédekkel, melyet barátai, Herepei András Vízakna ref. prédikátora, Herepei Ádám és Bodolai János nagyenyedi tanárok mondtak el felette, akik személyesen ismerték a családot. Ezekből annyi derült ki, hogy Radák Ádám 50 esztendősen *egy hirtelen torzító nyavalya* miatt távozott e világból, s halálakor Polyxéna súlyos betegségben szenvedett, az egyik búcsúztatóba lábjegyzetként már halálának ténye is bekerült. Herepei János őrizte meg azt az életrajzi mozzanatot, hogy mivel a lány nem látta apját haldokolni, szerette volna még egyszer látni. Ezért a temetés előtti éjszakán belopózott a sötét templomba, bezárta maga után az ajtót és felfeszegette a lezárt koporsót. Ezt az elhíresült jelenetet családtörténetében Kőváry László is megörökítette: hiszen *merész női jellem* az, aki éjjel egyedül bemegy a templomba egy halotthoz...

Ennyit mondanak el a történelminek tekinthető források, s mit adnak hozzá ehhez az irodalmi feldolgozások? Az eddigiekből ugyanis nem derült ki, mi volt az az ok, ami miatt a fiatalok nem lehettek egymáséi, és milyen titkot bízott a lány apjára, amitől megütötte őt a guta?! Jól tudjuk, az irodalom nem a valóság, csak annak az *égi mása* - ahogyan Arany János megfogalmazta -, de a figyelmes olvasó

sok titokra deríthet fényt ezekből is, hiszen a költők is az élet adta motívumokból dolgoznak.

Molnár Borbála verses regényét Radák Polyxéna történetéhez kapcsolták akkoriban, azóta kiderült, hogy azt már korábban megírta, s tragikus esemény kapcsán csak átdolgozta. Pedig ő mindenről tudhatott, hiszen Mikes Anna a Radák család rokona volt, a már idézett Kemény Druzsziána levelében hozzá küldte el a lányát tanácsért. De amikor Molnár Borbála útjára bocsátotta leoninusokban írott munkáját, ugyanúgy fátyollal vonta be a történetet, mint ahogyan a temetés után Polyxéna megfestett arcképével tették.

Knapp Éva, aki nem tudott ezekről, mégis be tudta azonosítani a Molnár Borbála regényben a szereplőket a család tagjaival, s gondolom, azt tették olvasás közben a kortársak is. Molnár Borbála igazi női történetmesélő volt, de nem árult el újabb titkokat, mert csak az eltérő társadalmi rétegbe tartozó fiatal szerelmének kibontakozására figyelt. A tiltás után megtörténő titkos találkozók nála is szerepeltek, s azt tőle tudhatjuk, hogy búcsúzáskor a kertészházban egymáséi lettek a fiatalok. Sándor elment, hogy nevet szerezzen magának, az anya - az elfogott leveleket olvasva - egyre jobban hajlott a házasságra, de a megszülető gyermeket elvette tőle és lányát egy báróhoz kényszerítette. Mindezeket már nem tudta a főhős elviselni, s belehalt a szenvedésbe akkor, amikor szerelme nagy rangot szerezve visszatért, hogy újból megkérje. Molnár Borbála aztán Sándor történetét tovább mesélte, attól kezdve, hogy a temetés után útra kelt a fiával a karján... A Radák családnak nem kellett szégyenkeznie az ő műve miatt, hiszen az olvasók csak azt a következtetést vonhatták le belőle, amit ő akart: a szülőkre hatalmas felelősség hárul a fiatalok házasságkötésekor, amiből nem kellene kihagyni őket sem. S írásával azt is bebizonyíthatta kortársainak, hogy nem kell csak a *külföldi románokat* olvasni, velük is történnek *regényes események*...

Dózsa Dániel 1852-ben, az események után fél évszázaddal, folytatásos elbeszélésekben tért vissza a történetre, hogy

A mezők szőnyegéről a salonok szőnyegére azon gyász esemény emlékét, mely onnan eredett, s mellyből a magasban többen okulhatnak, mint alant...

Forrása Radák Polyxéna barátnője volt, aki ekkor már idősebb hölgyként sok mindenre nem emlékezett pontosan, de a szereplőket, a helyszínt jól írta le. Dózsa Dániel művével egy új elem került a történetbe: Radák Polyxéna apja fiatal korában Bécsben élt, a fiatalember édesanyját szerette, de elhagyta, mert nem volt magyar. Amikor megjelent szerelmének fia, szeretettel fogadta, de erről a kapcsolatról hallgatott. Csak amikor kiderült, hogy a fiatalok megszerették egymást, akkor tiltotta el őket egymástól, de akkor sem vallotta be tettének valódi okát. Édesanyja azonban felvilágosította a fiát, amire a fiatalok egyidejű öngyilkossággal reagáltak: Polyxéna apja olvasószobájában az ásványgyűjteményben talált rá a cukorral vegyített arzénra - légyfogónak ezt használták akkoriban - s a fiú pedig fegyverét használta. Polyxéna rettenetes kínok között élt át 9 napot, mire megváltotta őt a halál, de a fiú túlélte, s Napoleon oldalán a lipcsei csatában esett el. Molnár Borbálánál az apa nem kapott szerepet, itt az anya maradt ki a történetből, itt nincsenek női praktikák, elfogott levelek, a szereplők nyíltan vállalták magukat és az *öngyilkossággal végződő vérfertőzés* - mely a romantika kedvelt témája lett- itt jelent meg először a magyar irodalomban.

Mi is történhetett valójában? A Radák család történetét feldolgozó Kőváry László szerint:

Póli...Sean lovas tiszttel szerelembe jött, mire szülői egyezését ki nem nyerheté: bánatában légyport nyelt le, mire néhány napi fájdalom véget vete életének.

Lehetséges, hogy - mint Dózsa Dániel írta - Polyxéna és szerelme féltestvérek voltak, s gyermekük is született, ahogyan azt Molnár Borbála megverselte.

Mit tehetünk hozzá még ehhez a történethez Kis István halottbúcsúztató versének ismeretében? A *Báró Radák Polikszéna halálára készített versek* - a

nagy érdeklődés miatt - 1803-ban több kiadást is megéltek, de a szerző neve egyiken sem szerepelt. Írójának kilétét Kőváry László őrizte meg családtörténetében: **Kis István** a Maros-Torda megyében lévő Beresztelek református lelkésze volt, személyesen ismerte a családot, írását Kőváry mégis ponyvairodalomnak minősítette, mert sokszoros kiadását a vásárokon árulták. Knapp Éva szerint az öngyilkosság ténye emelte ki a halotti versek sorából ezt a darabot, emiatt hiányzik belőle a szerző neve, a megjelentetés ideje, és a temetés körülményeinek megjelölése.

Ez az érzelmekre hatni akaró *versfüzér* összesen 5 szöveget tartalmaz, Knapp Éva is szerénynek tartja irodalmi értékét, talán azért, mert a *mesterkedők* lírai vonulatához tartozik, leoninusokban íródott, amit Kazinczy ízlése száműzött a *magas irodalomból*. Pedig Kis István törekedett a forma megújítására is azzal, hogy egy, Magyarországon kevésbé ismert formát használt: a hexametereket nemcsak a sor végén rímeltette, belső rímeket is használt.

A változó hosszúságú részeknek nincs külön címe, egy-egy szál stilizált tulipánnal választották el őket egymástól. Az **első vers** szólt az eseményről, de valójában ez is kevés tényt tartalmazott: balladai tömörségű sorok fejezik ki, hogy a rendkívül szép, szerelmes lányt valami *kimondhatatlan* ok választotta el szerelmétől:

Szeretett, - De tudta hogy a' kinek szíve,
Hűségére esküdt, soha nem leszs híve,
Mert az *ambitio* 's a *füst* az átkozott
A két szerelmesnek akadályt hozott.

Az *ambitio* - Knapp Éva értelmezése szerint - jelöli a szerelmesek eltérő társadalmi helyzetét, a *füst* pedig az illúzió, az össze nem illés, a hiábavalóság metaforája. Ebben az összefüggésben mondja ki Kis István a halottbúcsúztató egyik legfontosabb üzenetét:

Be szép a' születés ha van hozzá ész-is

.....

A Nagy nevezetet csak az érdemli,
Ki az embert mindig mint embert tiszteli,
Betsülli a' Virtust tizona valóban-is.

Kis István is jelezte, hogy a szerelmeseket eltiltották egymástól, s egy bárót ajánlottak férjül *Poliksénának*. Ezt azonban nem vállalta a lány, s magától a Haláltól kért segítséget. Tette tudatosságát is pontosan megfogalmazta a búcsúztató:

Úgy végezte vólt ő hogy majd egy pompával
Temessék őtet-is sírba az apjával.

A lány kilenc napig haldoklott, mert a lírai megfogalmazás szerint maga a Halál sem akart engedelmeskedni hívó szavának:

Az Halál

...ám amit soha se tett, el-ejté kaszóját

Kifejező költői képek sorozata szól az orvosi segítség hiábavalóságáról, miközben Pólíka minden szépségétől megfosztatott. De végül megérkezett a halál, és egy *határt haladott indulat prédájaként* meghalt a lány.

A versfüzér **második része** temetési beszédhez nem illő moralizálás, mely a szív és az ész következményeit a felvilágosult gondolkodás, s nem a vallásosság jegyében mutatja meg.:

.....imé ember adok tehetséget,
Hogy a' jó 's a' rossz közt tehess külömbséget,
Adok észet, és szívet 's ebbe indulatot,
De adok ezekhez szabad akaratot,
Ha a' szívre hallgatsz, és a' testiségre,
Rövid boldogságod jut siralmas végre.
Ha az észet követed, jutalmad nem vész-el,
Halálod után-is bóldogságot részél

Ebben az egységben nem Pólíka a központ, hanem az emberek mindennapi élete, melyben egyaránt szó esik a társválasztás szabadságáról és az új életminőségről,

és a felelősségről, hiszen egy nem részletezett vétek, melynek lényege a *testiség*, az *indulatok rabsága* volt, következtek be az események. Kis István református papa létére megértéssel és rokonszenvvel fordult az öngyilkos lány felé, de rejtetten mondja ki a véleményét, ami egyformán érthető a csábítóra és az apára:

Nem tudom nagyobbat mellyik vétkezhetett
POLIKA-é? midőn igazán szeretett,
Vagy pedig az, a' kit kevély szive heve
Fel-gyújtván, POLIKÁ-n erőszakot teve.
Polikát meg-menti ifjú esztendeje,
Midőn mást kárhoztat őszbe borult feje.

A **harmadik részben** Kis István aztán - korábbi kétségünket eloszlatva - konkrétan szólt a szülők felelősségéről:

A' Teremtő rátok bizott gyermekeket,
De szám-adásra -is von érte titeket.

Ám a **negyedik részben** a gyermekeket is emlékeztette, hogy az *ész lámpásába olajat öntve* éljenek. Kis István nem tiltja el őket a *románok* olvasásától, csak attól óvja őket, hogy azokat valóságként lássák és a mindennapi élet eseményeire alkalmazzák:

A' Szigvárt esetén mikor szánakoztok,
'S a' bús szívű Ignatz férjén siránkoztok,
Ne hidjétek hogy majd hív szerelmesetek
Bújában éppen úgy tégyen értetek.
Nem leszs a' mind Barát ki Szigvártot játszik
Nevet belől, noha kint sirni látszik.

Az **utolsó egység** csak hat sor, melyben a református lelkész felmentette az öngyilkos Pólikát az erejét meghaladó kísértés terhe alól:

Te pedig POLIKA nyugodj tsendességben,
Jutasson az ISTEN magához az Égben,

Itéljen Ő Téged' de én nem itéllek,

Sőt róllad mindenkor sohajtva beszéllek:

Ezt mondom, mondja ezt más-is illy esetben:

Ne vigy URAM senkit illyen kísértetben.

Az elhallgatásoknak és elferdítéseknek ebben az útbvesztőjében sok minden maradt homályban, s akkor sem tudnánk többet, ha ismernénk Herepei Jánosnak Radák Polyxéna felett elmondott gyászbeszédét. Pedig akkoriban a beszédnek nagy hatása lehetett, hiszen Kolozsvár úrhölgyei egy szelencében 100 darab aranyat küldöttek elismerésként a tiszteletesnek...

Kis István, Molnár Borbála, Dózsa Dániel, Kőváry László és mások sok részletet tudhattak az eseményről, amiről mi már nem értesülhettünk, írásaikból a történet fő vonalát azért összeszedgettük. Mindez nemcsak azért válhatott legendává, mert fiatalok voltak az áldozatok, hanem mert a szabad párválasztás egyre inkább előtérbe került, s a tragikus esemény is ezt támasztotta alá. Az öregek felelősségére is figyelmeztettek a források, hiszen az *elhallgatás* legalább olyan nagy bűn, mint a titkos szerelem. Titkok miatt halt meg Radák Polyxéna, halálának bűne ezért szállt vissza apja fejére. A család a történetről nem beszélt, az irodalmi művekre nem reagált: nem erősített s nem cáfolt meg semmit, csak igyekezett minden nyomot eltüntetni. A halotti verset 2004-ben újból megjelentető zebegényi **Borda Lajos** egy XVIII. századi apró nyomtatvány kezdő soraival kommentálta és zárta le a történetet:

Uram! mitsoda az embernek élete, s minémüek az ő
esztendei? El fojnak mint a' patakok, és mint a' for-
rásoknak vizei úgy el-tsergedeznek, és meg sem emlé-
keznek többet azokról?

De ha vannak írásos feljegyzések, élők maradhatnak a holtak is....